

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΙΑΤΟΜΕΑΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ»**

Τμήμα: «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική κοινωνία, ιστορία- λαϊκός πολιτισμός» με ειδίκευση την «Τουρκολογία»

Μάγδα Καραύπα

Διπλωματική Εργασία : «Η επανάσταση των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη το 1908 και η επιρροή της στον εκπαιδευτικό τομέα στο μη μουσουλμανικό και μουσουλμανικό πληθυσμό της πόλης»

Επιβλέπουσα καθηγήτρια : κα Αιμιλία Θεμοπούλου

Ιωάννινα 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	
Το Νεοτουρκικό κίνημα.....	3
Η επιρροή των Νεότουρκων στον εκπαιδευτικό τομέα στο μη μουσουλμανικό και μουσουλμανικό πληθυσμό.....	5
Κεφάλαιο 1°	
Θεσσαλονίκη -Η οικονομική ανάπτυξη της πόλης πριν την Επανάσταση των Νεότουρκων.....	7
Η πολιτική ξένων κρατών για τη Θεσσαλονίκη πριν την επανάσταση των Νεότουρκων.....	9
Κεφάλαιο 2°	
Οι παράγοντες ανόδου των Νεότουρκων και το ιδεολογικό τους υπόβαθρο.....	11
Διαφορές απόψεων μεταξύ Sabaheddin και Ahmed Riza.....	16
Κεφάλαιο 3°	
Κ.Ε.Π. -Φάσεις του Κομιτάτου για την Ένωση και την Πρόοδο (Κ.Ε.Π.).....	20
Οι οργανώσεις της Θεσσαλονίκης και του Παρισιού.....	31
Τέταρτη φάση (1908-1913)	
1908: Η κήρυξη της επανάστασης των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη.....	32
1909: Η πολιτική του ΚΕΠ εναντίον των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων.....	38
Η «Αντεπανάσταση του 1909».....	43
1910:Οι επιπτώσεις εφαρμογής των μέτρων των Νεότουρκων στις ελληνορθόδοξες κοινότητες.....	48
1911: Η ίδρυση του «Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης» και η διαλλακτική στάση του ΚΕΠ.....	49
1912-1913: Η αποδυνάμωση του Νεοτουρκικού Κινήματος.....	51
Κεφάλαιο 4°	
Οι υποσχέσεις των Νεότουρκων στο μη μουσουλμανικό πληθυσμό της Μακεδονίας και οι πραγματικοί τους στόχοι.....	55
Το προνομιακό ζήτημα.....	58
Η ιδεολογία των Νεότουρκων.....	61
Κεφάλαιο 5°	
Η επιρροή των Νεότουρκων στο Μακεδονικό χώρο στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς.....	63

Κεφάλαιο 6^ο

Η εκπαίδευση των εθνοτικών ομάδων στη Θεσσαλονίκη

Η ελληνορθόδοξη κοινότητα της Θεσσαλονίκης τον 19 ^ο αι και οι αλλαγές που επήλθαν με τις μεταρρυθμίσεις Tanzimat.....	65
Η εκπαίδευση του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Θεσσαλονίκης πριν την επανάσταση των Νεότουρκων.....	68
Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19 ^ο αι.....	71
Η εκπαίδευση του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης.....	77
Η εκπαίδευση του μουσουλμανικού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης.....	79
Ίδρυση Ευρωπαϊκών ιδιωτικών σχολείων.....	80
Η εκπαιδευτική πολιτική των Νεότουρκων.....	85
Η εκπαίδευση μετά την περίοδο των Νεότουρκων.....	90
Συμπεράσματα.....	93
Βιβλιογραφία.....	94

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Νεοτουρκικό κίνημα

Το 1889 μερικοί σπουδαστές συνέστησαν στον κήπο της Στρατιωτικής Σχολής της Κωνσταντινούπολης μια εταιρεία, που αργότερα ονομάστηκε Οθωμανική Επιτροπή Ενώσεως και Προόδου (*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti*) που αποτέλεσε μαζί με τους εξόριστους στο Παρίσι Οθωμανούς φιλελευθέρους την απαρχή της κινήσεως των Νεότουρκων. Με την πάροδο του χρόνου το Νεοτουρκικό κίνημα εδραιωνόταν σταθερά και αναπτυσσόταν. Στο κίνημα υπήρχε μεγάλη ποικιλία απόψεων, αλλά κοινή συνισταμένη όλων ήταν η δυσαρέσκεια για το απολυταρχικό καθεστώς του Σουλτάνου Abdülhamid B'.

Ηγετικό στέλεχος της *Επιτροπής Ενώσεως και Προόδου* στο Παρίσι ήταν ο Ahmed Rıza (1859-1930). Πίστευε στην επιβολή του τουρκικού στοιχείου μέσα από ένα συγκεντρωτικό σύστημα. Ιδεολογικός του αντίπαλος ήταν ο πρίγκιπας Sabaheddin (1877-1948). Ο Sabaheddin υποστήριζε την ευρεία αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας, τη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού συστήματος, σύμφωνα με το οποίο οι διάφορες εθνοτικές ομάδες της Αυτοκρατορίας θα απολάμβαναν σχετική αυτονομία.¹

Παρά τις σοβαρές διαφωνίες τους οι δύο εξόριστες επαναστατικές ομάδες συμφώνησαν να συναντηθούν για την επικύρωση ενός κοινού προγράμματος, με σκοπό την επαναλειτουργία του κοινοβουλευτικού καθεστώτος στην Κωνσταντινούπολη.

Το 1906 άρχισαν να σχηματίζονται οι πρώτοι επαναστατικοί πυρήνες στις τάξεις του οθωμανικού στρατού. Στη Θεσσαλονίκη ξεκίνησε την πορεία της την ίδια εποχή η σπουδαιότερη Νεοτουρκική επιτροπή με την πρωτοβουλία αξιωματικών του τρίτου σώματος στρατού.² Η επιλογή της Θεσσαλονίκης ως κύριο σημείο αφετηρίας των Νεότουρκων δεν ήταν τυχαία. Πέρα από το γεγονός ότι ήταν μία από τις πιο κοσμοπολίτικες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ένα από τα μεγαλύτερα εμπορικά της κέντρα, σημαντικό ρόλο έπαιξε και το ότι βρέθηκε στο επίκεντρο των εθνικών ανταγωνισμών των βαλκανικών κρατών. Ωστόσο, στα τέλη του 1906, το Κομιτάτο οργανώθηκε καλύτερα, τα μέλη του αυξήθηκαν ενώ ιδρύονταν κι άλλα παραρτήματα σε μέρη της Μακεδονίας, όπως στο Μοναστήρι, στα Σκόπια και στην Αχρίδα.³

¹ Lewis Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Οξφόρδη 1961, σσ.192-200

² ό.π., σσ.200-203

³ Μέγας Γιάννης, *Η επανάσταση των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2003, σ.51

Το Νεοτουρκικό κίνημα εκδηλώθηκε στη Μακεδονία τον Ιούνιο του 1908 από αξιωματικούς κυρίως του τρίτου σώματος στρατού. Η εσπευσμένη ενέργειά τους οφειλόταν στο ότι η οργάνωση είχε αρχίσει να διαβρώνεται από πράκτορες της Πύλης και στην απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων να επέμβουν δυναμικά για να δώσουν λύση στο Μακεδονικό ζήτημα. Ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Sir Edward Grey είχε προτείνει το Μάρτιο του 1908 την αυτονομία της Μακεδονίας, ενώ οι μονάρχες της Ρωσίας και της Αγγλίας επρόκειτο να συναντηθούν στο Reval, για να συζητήσουν το μέλλον του τμήματος αυτού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι εθνικιστές Νεότουρκοι της Θεσσαλονίκης κινήθηκαν αστραπιαία. Αφού κατέλαβαν την πόλη έστειλαν τελεσίγραφο στον Abdülhamid Β΄ να επαναφέρει το σύνταγμα του 1876 μέσα σε 24 ώρες.⁴ Εξάλλου βασικό μέλημα τους ήταν η δημιουργία ενός κράτους, το οποίο θα συγκέντρωνε όλους τους υπηκόους, μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους γύρω από το ιδανικό του οθωμανισμού, της προσήλωσης στην κοινή πατρίδα.⁵ Υποκύπτοντας στις πιέσεις αυτές και στις παραινέσεις των συμβούλων του, ο σουλτάνος αναγνώρισε στις 10 Ιουλίου του 1908 την ισχύ του συντάγματος για να κερδίσει χρόνο και να οργανώσει καλύτερα τη συντριβή των επαναστατών.⁶

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε ότι το Νεοτουρκικό κίνημα μέσα σε λίγες εβδομάδες από την ίδρυση του αναπτύχθηκε με γρήγορους ρυθμούς. Η επιβίωση του εξαρτιόταν από την απόλυτη μυστικότητα. Κάθε τους λέξη και ενέργεια έπρεπε να γίνεται με μεγάλη προσοχή. Επιπλέον, ορισμένα μέλη του άνηκαν σε μασονικές στοές και γνώριζαν τις διαδικασίες μυστικών συγκεντρώσεων. Κατευθυνόταν επίσης από την Εκτελεστική Επιτροπή και από τα ιδρυτικά μέλη, άγνωστα στην υπόλοιπη οργάνωση, που αποφάσισαν να μην υπάρχει ένας αρχηγός για να μην επαναληφθούν οι διαμάχες που είχαν αποδυναμώσει το νεοτουρκικό κίνημα στην Ευρώπη και για να αποφευχθεί η αυστηρή ιεράρχηση στην οργάνωση. Τα μέλη χρησιμοποιούσαν επίσης κωδικοποιημένες λέξεις που επέτρεπαν τη μεταξύ τους αναγνώριση- το σύνθημα ήταν Μουίν (=Αρωγός) και το παρασύνθημα Χιλάλ (=Ημισέληνος).⁷

Ωστόσο, το 1909 ο Abdülhamid προσπάθησε να επιβληθεί με την αντεπανάσταση κατά των Νεότουρκων χωρίς επιτυχία ενώ τα επόμενα χρόνια με την ψήφιση διαφόρων νομοσχεδίων, οι Νεότουρκοι κατάφεραν να αποδυναμώσουν το μη μουσουλμανικό πληθυσμό της Θεσσαλονίκης.

⁴ Feroz Ahmad, *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914*, Οξφόρδη 1969, σσ.65-67

⁵ Ζαφειρης Χρήστος, *Εν Θεσσαλονίκη 1900-1960*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1994, σσ. 23-24

⁶ Feroz Ahmad, *ό.π.*, σσ. 65-67

⁷ Μέγας Γιάννης, *ό.π.*, σ.51

Η επιρροή των Νεότουρκων στον εκπαιδευτικό τομέα στο μη μουσουλμανικό και μουσουλμανικό πληθυσμό

Οι Νεότουρκοι επηρέασαν τόσο το μουσουλμανικό πληθυσμό της Θεσσαλονίκης όσο και το μη μουσουλμανικό σε διάφορους τομείς. Ενδεικτικά αναφέρουμε το στρατιωτικό τομέα, τον τομέα της δικαιοσύνης καθώς και τον εκπαιδευτικό. Διεξοδικά, θα αναφερθούμε στην επιρροή των Νεότουρκων στον εκπαιδευτικό τομέα στην πόλη της Θεσσαλονίκης για το μη μουσουλμανικό και μουσουλμανικό πληθυσμό.

Οι Νεότουρκοι δημιούργησαν ένα νέο σύστημα κοσμικής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, σχολές επιμόρφωσης καθηγητών με κορυφαίο το αναδιοργανωμένο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης. Μια μεγάλη αλλαγή ήταν η επέκταση των ευκαιριών μόρφωσης και στα κορίτσια. Το καθεστώς των Νεότουρκων άνοιξε τις πύλες πρώτα της μέσης και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και στη συνέχεια του πανεπιστημίου στο γυναικείο πληθυσμό, προετοιμάζοντας έτσι την είσοδό τους στα επαγγέλματα και στη δημόσια ζωή.⁸

Οι Νεότουρκοι επίσης επηρέασαν τη Θεσσαλονίκη στον τομέα αυτό. Τα σχολεία των μικτών χωριών χαρακτηρίζονταν από την Πύλη ως αμφισβητούμενα ιδρύματα εφόσον διεκδικούνταν από χριστιανικές εθνότητες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την κατάργηση των σχολείων αυτών σύμφωνα με απόφαση του Χουσεΐν Χιλμή πασά, γενικού επιθεωρητή των Ευρωπαϊκών περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκτός αν άνηκαν στους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς το 2/3 του ντόπιου πληθυσμού.⁹ Παρ'όλα αυτά το ελληνικό κράτος στάθηκε αρωγός των ελληνικών κοινοτήτων συμβάλλοντας οικονομικά στην ανέγερση ελληνικών σχολείων στις μικτές κοινότητες.¹⁰

Ωστόσο, οι Νεότουρκοι στόχευαν να πλήξουν το εκπαιδευτικό σύστημα του ελληνορθόδοξου στοιχείου με διάφορους τρόπους είτε αναστέλλοντας τη λειτουργία των ελληνικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και δαιωνίζοντας τις διαμάχες των χριστιανικών εθνοτικών ομάδων γύρω από τη λειτουργία των σχολείων είτε ελέγχοντας τα προγράμματα σπουδών των ελληνορθόδοξων σχολείων αμφισβητώντας το περιεχόμενο των ελληνικών διδακτικών εγχειριδίων ή απαγορεύοντας σε Ελληνορθόδοξους δασκάλους να ασκήσουν τα καθήκοντά τους. Επιπλέον, επιδιώκοντας οι Νεότουρκοι τον εκτουρκισμό των χριστιανικών εθνοτικών ομάδων, θεωρούσαν ότι η διδασκαλία θα έπρεπε να συμβαδίζει σύμφωνα με τις επιταγές της οθωμανικής πολιτικής. Έτσι επιβλήθηκαν

⁸ Lewis Bernard, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, Εκδόσεις Παπαζήση 2002, σ. 457

⁹ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ.316

¹⁰ ό.π., σ.324

στα κοινοτικά σχολεία δηλαδή στα εκπαιδευτικά ιδρύματα των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων περιορισμοί με στόχο το διδακτικό προσωπικό και οι σχολικές εφορείες να υπάγονται και να ελέγχονται από το Οθωμανικό Υπουργείο Παιδείας και από τους Οθωμανούς επιθεωρητές της εκπαίδευσης και εμμέσως να μετατρέπονται σε κρατικά καθώς και να εισάγονται νέα μαθήματα τουρκικής γλώσσας.¹¹

¹¹ ό.π., σσ.326-327

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Η οικονομική ανάπτυξη της πόλης πριν την Επανάσταση των Νεότουρκων

Η βαθμιαία αλλαγή που επέρχεται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. οφείλεται σε πολλούς παράγοντες. Η οθωμανική Αυτοκρατορία με τις μεταρρυθμίσεις του *Tanzimat* εφαρμόζει ευρωπαϊκά πρότυπα στη διοίκηση, στο στρατό, στην εκπαίδευση και στην οικονομία.¹²

Στον εμπορικό τομέα, η ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης ήταν θεαματική. Ανάμεσα στα 1840 και 1912, ο όγκος του μεταπρατικού εμπορίου εικοσαπλασιάζεται ενώ η βιομηχανική ανάπτυξη ήταν εξίσου σημαντική.¹³

Η διείσδυση ευρωπαϊκών κεφαλαίων στη Μακεδονία συμβάλλει στη δημιουργία έργων συγκοινωνιακής υποδομής. Έτσι, από το 1860, ο αυστριακός τραπεζικός οίκος των Χιρς σχεδιάζει και σταδιακά πραγματοποιεί ένα μεγάλο πρόγραμμα επενδύσεων σε συγκοινωνιακές υποδομές στο μακεδονικό χώρο.¹⁴

Το 1874 κατασκευάζεται η σιδηροδρομική γραμμή, που συνδέει τη Θεσσαλονίκη με τα Σκόπια, με την ενδοχώρα της και το 1888 ενώνεται με τη σερβική γραμμή που καταλήγει στο Βελιγράδι: το μεγάλο λιμάνι του Αιγαίου ενώνεται με την Κεντρική Ευρώπη και με όλα τα σιδηροδρομικά κέντρα της. Νέες σιδηροδρομικές αρτηρίες προς όλες τις κατευθύνσεις συμβάλλουν στην ανάπτυξη του εμπορίου της πόλης. Η Αυστροουγγαρία και έπειτα η Αγγλία, η Γερμανία, η Ιταλία και η Γαλλία αναπτύσσουν εμπορικές σχέσεις με τη Θεσσαλονίκη.¹⁵

Ωστόσο, η διείσδυση των ευρωπαϊκών προϊόντων έχει ως συνέπεια την υποχώρηση της εγχώριας βιοτεχνικής και αγροτικής παραγωγής με αποτέλεσμα ο Μακεδονικός χώρος να εξάγει σε χαμηλές τιμές δέρματα, μαλλί, βαμβάκι, καπνά και μετάξι.

Το 1900 το εξωτερικό εμπόριο της Θεσσαλονίκης είναι ίσο με τα 2/3 του βουλγαρικού ή του νοτιοελλαδικού εμπορίου. Στο λιμάνι κυριαρχεί η αυστριακή ναυσιπλοΐα που ελέγχει το 25% της ναυτιλιακής κίνησης. Μετά το

¹² Δημητριάδης Βασίλης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 70

¹³ Καλαμάντης Γιώργος, Θεσσαλονίκη 1850-1918- Η «πόλη των Εβραίων» και η αφύπνιση των Βαλκανίων, Αθήνα: Εκάτη 1994, σ.118 και Γούναρης Βασίλης, «Θεσσαλονίκη 1830-1912: Ιστορία, οικονομία και κοινωνία», Ι.Κ. Χασιώτης (επιμ.), Θεσσαλονίκη: Ιστορία και Πολιτισμός (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1997), σ.65

¹⁴ Κουζινόπουλος Σπύρος, *Το μεγάλο Άλμα, Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1997, σσ. 52-53

¹⁵ Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 315 π.Χ.- 1912*, Θεσσαλονίκη 1947, σσ. 160-161, Χριστοδούλου Γεώργιος, *Η Θεσσαλονίκη κατά την τελευταίαν εκατονταετίαν- εμπόριο, βιομηχανία, βιοτεχνία*, εκδ. Ένωση, Θεσσαλονίκη 1936, σ. 113 και Δημητριάδης Βασίλης, ό.π., σ. 19

1900 τον κύριο βιομηχανικό κλάδο στη Θεσσαλονίκη αποτελεί η επεξεργασία καπνών. Μεγάλη όμως είναι και η ανάπτυξη στη βιοτεχνία, κυρίως στους τομείς της υφαντικής, της βυρσοδεψίας. Η επανάσταση των Νεότουρκων, υποσχέθηκε την προστασία της βιομηχανίας, που παρείχε διευκολύνσεις στην εισαγωγή μηχανών και πρώτων υλών στη βιομηχανία. Επιπλέον, βελτιώθηκε η οικονομική και κοινωνική θέση των εργατών ενώ τα ξένα κεφάλαια (λόγω της φιλογερμανικής πολιτικής των Νεότουρκων το 1909) κυριαρχούν. Παράλληλη υπήρξε κινητοποίηση των τραπεζικών επιχειρήσεων. Ωστόσο η ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας αποκλειόταν λόγω έλλειψης πρώτων υλών και τεχνογνωσίας.¹⁶

Στο τέλος του 19^{ου} αι, κάνουν την εμφάνιση τους και οι λέσχες. Κάτω από το αυστηρό απολυταρχικό καθεστώς του Abdülhamid Β΄, οι οργανώσεις αυτές απέκτησαν πολιτική και κοινωνική συνείδηση. Ωστόσο, το καθεστώς του Abdülhamid ασκούσε δίωξη κατά των οργανώσεων και των σωματείων και τα θεωρούσε κέντρα συνωμοσίας κατά του καθεστώτος. Με την επανάσταση των Νεότουρκων καθιερώνεται η ελευθερία του τύπου, των απεργιών, των συγκεντρώσεων. Τότε ιδρύθηκαν και τα πρώτα επαγγελματικά σωματεία στη Θεσσαλονίκη και απέκτησαν τις συνδικαλιστικές τους οργανώσεις οι καπνεργάτες, οι λιμενεργάτες, οι έμποροι. Όμως, οι εργατικές οργανώσεις προχώρησαν σε απεργίες, με αιτήματα την αύξηση των ημερομισθίων και την ελάττωση των ωρών εργασίας. Η οικονομία υπέστη κρίση τη διετία 1909-1910 και κλονίστηκε η εμπιστοσύνη στη νεοτουρκική κυβέρνηση.¹⁷

¹⁶ Κουζινόπουλος Σπύρος, ό.π. σσ. 53-54

¹⁷ ό.π. σσ.46-47

Η πολιτική ξένων κρατών για τη Θεσσαλονίκη πριν την επανάσταση των Νεότουρκων

Έντονο ήταν το ενδιαφέρον της Αυστρίας για τη Θεσσαλονίκη. Η ισχυρή Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία, που κατείχε και τμήματα της Βαλκανικής, όπως την Κροατία και τη Βοσνία Ερζεγοβίνη, μετά το συνέδριο της Βιέννης (1878), είχε στόχο να κάνει το λιμάνι της Θεσσαλονίκης καίριο σημείο της διακίνησης του εμπορίου με τις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου.

Η Βουλγαρία από την άλλη πλευρά, επωφελούμενη από την ήττα της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο το 1897, επιθυμούσε να προσηλυτίσει τους πληθυσμούς της Μακεδονίας. Ωστόσο, η αριθμητική τους παρουσία ήταν μικρή. Το 1902 οι Βούλγαροι ζήτησαν τη δημιουργία μιας «αυτόνομης επαρχίας της Μακεδονίας», μέσα στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη. Με αυτό η Βουλγαρία απέβλεπε στην ενσωμάτωση ενώ την περίοδο 1906-1907 οι Βούλγαροι κατέφευγαν σε διώξεις του ελληνορθόδοξου στοιχείου στις περιοχές που είχαν τον έλεγχο (Ανατολική Ρωμυλία, Φιλιππούπολη, Σιδηρόκαστρο).

Οι Οθωμανοί θεωρούσαν τη Θεσσαλονίκη ως μία από τις σημαντικότερες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Έλληνες από την άλλη καθυστέρησαν στη διεκδίκηση και αυτό λόγω της ήττας τους στον ελληνοτουρκικό πόλεμο το 1897.¹⁸

Επίσης, η δυσμενής κατάσταση του ρωσο-ιαπωνικού πολέμου του 1905 για τη Ρωσία είχε στρέψει την προσοχή της και πάλι προς τη χερσόνησο του Αίμου.¹⁹

Στις αρχές ωστόσο του 1908 οι κυβερνήσεις της Ιταλίας, της Αγγλίας και της Ρωσίας ασκούν πιέσεις στην οθωμανική πλευρά να εφαρμόσει τις μεταρρυθμίσεις των σχεδίων που πρότειναν η Αυστροουγγαρία και η Ρωσία. Τα μεταρρυθμιστικά προγράμματα της Βιέννης και του *Mürzsteg* αποτελούσαν αντικείμενο συνεχών διαβουλεύσεων των ξένων διπλωματών, με σκοπό τη βελτίωση τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι παρεμβάσεις των υπόλοιπων κυβερνήσεων να μην επιφέρουν κανένα αποτέλεσμα.²⁰ Πιο συγκεκριμένα, η αγγλορωσική συνεννόηση διακανόνιζε τις αποικιακές διαφορές των δύο μεγάλων δυνάμεων στην Περσία και στο Αφγανιστάν. Αυτό έδωσε στους Νεότουρκους την

¹⁸ Τσακτσίρας Λάμπρος, *Στην παλιά Θεσσαλονίκη- Μια περιδιάβαση με λόγο και εικόνα*, Εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία 1997, σ. 141

¹⁹ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σ. 22

²⁰ Δρογίδης Δημήτριος, *Θεσσαλονίκη 1897- 1997. Τα εκατό χρόνια της νεώτερης πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης*, Θεσσαλονίκη 1996

εντύπωση ότι πρόκειται να αποφασιστεί κοινή αγγλορωσική επέμβαση στον οθωμανικό χώρο εφόσον είχε εκπονηθεί κοινό αγγλορωσικό σχέδιο για την επέκταση των μέτρων για την αναδιοργάνωση των διοικητικών, οικονομικών και δικαστικών υπηρεσιών των βιλαετιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το γεγονός πήρε γενικότερες διαστάσεις και επιτάχυνε τόσο το Νεοτουρκικό κίνημα όσο και τις ραγδαίες εξελίξεις με την έκρηξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Η Νεοτουρκική επανάσταση έγινε δεκτή από τις μεγάλες δυνάμεις εκτός από τη Γερμανία.²¹

²¹ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, ό.π.,σ. 22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Οι παράγοντες άνοδου των Νεότουρκων και το ιδεολογικό τους υπόβαθρο

Τα όλο και πιο έκδηλα συμπτώματα παρακμής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ώθησαν τους Οθωμανούς αξιωματικούς και διανοούμενους στην ίδρυση της οργάνωσης «Ένωση και Πρόοδος». Το νεοτουρκικό κίνημα εκδηλώθηκε ως αντίδραση στις επεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και στην προσπάθεια των λαών της νοτιοανατολικής Ευρώπης να απαλλαγούν από την οθωμανική κυριαρχία. Τα μέλη της οργάνωσης «Ένωσης και Πρόοδος» έγιναν γνωστά ως Νεότουρκοι, ονομασία που δείχνει ότι προέτασαν την εθνική τους ταυτότητα κι όχι τη θρησκευτική (μουσουλμανική). Ωστόσο, θα αναφερθούμε εκτενέστερα στην οικονομική κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην άνοδο του Abdülhamid Β΄ καθώς και στο ιδεολογικό υπόβαθρο των Νεότουρκων.

Η προσπάθεια της Αγγλίας και της Γαλλίας για ένταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέσω των μεταρρυθμίσεων (Tanzimat), μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, απέτυχε. Οι μεταρρυθμίσεις είχαν ως στόχο την εξασφάλιση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη διατήρηση της νομιμοφροσύνης των υπηκόων έναντι του σουλτάνου. Ωστόσο, για την υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων, το οθωμανικό κράτος κατέφυγε στον εξωτερικό δανεισμό με αποτέλεσμα να χρεοκοπήσει το 1875. Η υψηλή φορολογία που επέβαλε τότε το οθωμανικό κράτος οδήγησε σε εξέγερση των μη μουσουλμάνων και μουσουλμάνων στην Ερζεγοβίνη και τη Βοσνία την ίδια χρονιά.

Με την άνοδο του Abdülhamid Β΄ (1876) στο σουλτανικό θρόνο το Tanzimat στην ουσία καταργήθηκε και επίσημη ιδεολογία του κράτους ήταν ο Πανισλαμισμός. Η δυτική οικονομική διείσδυση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία απέκτησε μια νέα δυναμική ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι τράπεζες και οι κατασκευές σιδηροδρόμων.

Ο σουλτάνος Abdülhamid Β΄, ο οποίος με την άνοδό του στο θρόνο ουσιαστικά κατήργησε το Tanzimat και επέβαλε την ιδεολογία του πανοθωμανισμού. Καρτ ποστάλ εποχής.

Η Οθωμανική τράπεζα, που ιδρύθηκε το 1856 με αγγλογαλλικό κεφάλαιο κατέστη το 1863 κρατική εκδοτική τράπεζα, είχε το αποκλειστικό δικαίωμα της κοπής νομίσματος. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, μετά το κραχ του 1875, χρεοκόπησε για δεύτερη φορά το 1879. Ανήσυχτοι οι ξένοι πιστωτές επέβαλαν ένα είδος Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου της Αυτοκρατορίας. Το 1881 συγκροτήθηκε ένα Διευθυντήριο για το Οθωμανικό Δημόσιο Χρέος. Το δημόσιο χρέος μειώθηκε κατά τα 2/3 αλλά οι πιστωτές είχαν αποκτήσει το δικαίωμα της συλλογής των κρατικών εσόδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: το αποκλειστικό δικαίωμα στα τέλη χαρτοσήμου, στα έσοδα και στο μονοπώλιο του αλατιού και του καπνού, στη δεκάτη από το μετάξι, στο φόρο αλιείας, στο φόρο αλκοολούχων ποτών. Οι νέες αυτές παραχωρήσεις συνιστούσαν κατάλυση κυριαρχικών δικαιωμάτων του Οθωμανικού κράτους και την αποκορύφωση των Διομολογήσεων. Η

Οθωμανική Τράπεζα μετονομάστηκε σε Αυτοκρατορική Οθωμανική Τράπεζα ενώ στο όνομα αυτής ιδρύθηκε το 1883 η γαλλική εταιρεία Επιμελητεία των Οθωμανικών Καπνών με αγγλικό και γαλλικό κεφάλαιο.

Στην κατασκευή σιδηροδρόμων προείχαν αγγλικές, γαλλικές και γερμανικές εταιρείες. Στους Άγγλους εκχωρήθηκαν δικαιώματα κατασκευής σιδηροδρόμων στη Σμύρνη, στους Γάλλους στη Συρία, στους Αυστριακούς στα Βαλκάνια (Βιέννη- Θεσσαλονίκη, Βιέννη- Κωνσταντινούπολη). Δυναμικά στην οθωμανική αγορά διείσδυσε και η γερμανική Deutsche Bank με το σχέδιο κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής Βερολίνου- Κωνσταντινούπολης- Βαγδάτης. Οι επισκέψεις του Γερμανού αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β΄ στην Κωνσταντινούπολη και οι συναντήσεις του με τον Abdülhamid Β΄ το 1889 είχαν το σκοπό αυτό. Το δικαίωμα αυτό εκχωρήθηκε στη Γερμανία το 1902, στόχος της οποίας ήταν η οικονομική διέξοδος στον Περσικό Κόλπο και στις Ινδίες.

Μετά τις σημαντικές εδαφικές απώλειες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 (ίδρυση αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας, ίδρυση της ημιαυτόνομης Ρωμυλίας, η Ρωσία προσάρτησε τη νότια Βεσσαραβία), ο Abdülhamid Β΄ επέβαλε ένα δεσποτικό καθεστώς και προέβη σε αυθαιρεσίες εναντίον των μη μουσουλμανικών πληθυσμών. Ο σουλτάνος δεν εισήγαγε τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία και τις αρμενικές περιοχές όπως προέβλεπε η Συνθήκη του Βερολίνου.

Το αυταρχικό καθεστώς του Abdülhamid Β΄ διακατεχόταν από το όραμα της ίδρυσης ενός μεγάλου ισλαμικού κράτους που θα ένωνε το μουσουλμανικό κόσμο υπό την εξουσία του χαλίφη-σουλτάνου. Το καθεστώς αυτό στηριζόταν στη μυστική αστυνομία και σε ένα εκτενές δίκτυο κατασκοπείας. Ο ιδεολογικός πόλεμος του καθεστώτος βρήκε την έκφραση του και στη λογοκρισία. Απαγορεύτηκε η εισαγωγή έργων Ευρωπαίων κλασικών ενώ το 1902 κάηκαν χιλιάδες ιστορικά και φιλοσοφικά έργα.

Ο σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Abdülhamid Β΄

Ωστόσο, κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις για να αντιταχθούν δυναμικά στο καθεστώς του Abdülhamid Β΄ ήταν ανύπαρκτες. Η αντίδραση εκφράστηκε αρχικά από τους διανοούμενους.²²

Η κυβέρνηση των Νεότουρκων μέσω νομοθετικών και διοικητικών κανονισμών, απαγορεύει το σχηματισμό πολιτικών ενώσεων από εθνοτικές ομάδες πολιτών. Για πρώτη φορά επίσης επιβάλλεται η κατάταξη στο στρατό των μη μουσουλμάνων κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η αυταρχική πολιτική των Νεότουρκων δεν περιορίζεται μόνο στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς αλλά και στους μουσουλμανικούς ενώ ακολουθείται μια πολιτική καταπίεσης εναντίον των αραβικών, αλβανικών και κουρδικών πληθυσμών.

Ο κύριος στόχος τους είναι η αναδιοργάνωση και θεμελίωση του κράτους στη βάση της εθνικής ομογενοποίησης. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνεται η ιδέα μιας εθνικά και θρησκευτικά ομογενοποιημένης κοινωνίας. Κεντρικός πολιτικός στόχος της κυβέρνησης των Νεότουρκων είναι η διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, στόχος που επιδιώκεται να επιτευχθεί με τη συγκρότηση ενός ισχυρού διοικητικού μηχανισμού και την προώθηση μεταρρυθμίσεων στο κράτος. Επιπλέον, καταργούνται οι διομολογήσεις, επιλύονται εκκρεμότητες που σχετίζονται με τους σιδηροδρόμους της Βαγδάτης και συνάπτονται δάνεια για τη χρηματοδότηση των μεταρρυθμίσεων. Οι διεθνείς εξελίξεις μετά το 1909 και η ανάπτυξη των εθνικιστικών κινημάτων οδηγεί την κυβέρνηση σε μια σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων για τον περιορισμό της δυναμικής των κινημάτων αυτών στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας.

Ωστόσο, οι διακηρύξεις των Νεότουρκων περί ισότητας όλων των εθνοτήτων στο πλαίσιο του Οθωμανικού κράτους αποδείχθηκαν κενές. Εθνικιστικά μηνύματα προβάλλονται και από το τρίτο ετήσιο συνέδριο των Νεότουρκων, που πραγματοποιείται στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 1911 και έχει ως σύνθημα «η Τουρκία στους Τούρκους».²³

²² Σφέτας Σπυρίδων «100 χρόνια από το Β΄ Βαλκανικό- Ο πόλεμος των 30 ημερών που διπλασίασε την Ελλάδα», *Ελλήνων Ιστορικά* (14), σσ.9-13

²³ Παυλίδης Αντώνης, *Ο ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης (1800-1922)- Εκπαίδευση και Πολιτική*, Εκδόσεις Σμυρنيωτάκης, Αθήνα 2009, σσ.143-144

Διαφορές απόψεων μεταξύ Sabaheddin και Ahmed Riza

Ο Sabaheddin αναδείχθηκε ο κυριότερος ιδεολογικός αντίπαλος του Ahmed Riza. Και οι δύο είχαν διαφορετικές ιδέες γύρω από την εσωτερική οργάνωση και δομή του Νεοτουρκικού κινήματος. Στην πορεία ο οθωμανικός εθνικισμός και ο οθωμανικός φιλελευθερισμός θα αποτελέσουν τις δύο κυρίαρχες και αντίπαλες κατευθύνσεις εκ μέρους του Ahmed Riza και του Sabaheddin.

Ο Sabaheddin ίδρυσε μαζί με τους οπαδούς του χωριστό κομιτάτο στο Παρίσι, «Τον Σύνδεσμο Διοικητικής Αποκέντρωσης και Ιδιωτικής Πρωτοβουλίας». Ήταν επίσης θαυμαστής του καπιταλισμού και του αγγλικού τρόπου ζωής και εκπροσωπούσε τη δυτικοποιημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία.²⁴ Επιπλέον, ο ίδιος ηγούταν της φιλοδυτικής φιλελεύθερης παράταξης των Νεότουρκων της Ευρώπης, υποστήριζε την ευρεία αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας, τον οικονομικό φιλελευθερισμό και ήταν ενάντια σε κάθε σύστημα ελεγχόμενης οικονομίας και συγκεντρωτικού κράτους. Για το λόγο αυτό, τον αντιμετώπιζαν με ευμένεια οι μη μουσουλμανικές κοινότητες της Αυτοκρατορίας. Ο Sabaheddin έθεσε τις βάσεις της φιλελεύθερης ιδεολογίας μιας Οθωμανικής Συνομοσπονδίας, όπου οι διάφορες εθνοτικές ομάδες θα απολάμβαναν κάποια αυτονομία ενώ πρότεινε να απευθυνθεί πρόσκληση προς τις Μεγάλες Δυνάμεις να επέμβουν για την προστασία των εθνοτικών ομάδων.²⁵

Ο Sabaheddin, κάτω από την επίδραση του Ed. Desmolins και του έργου του «Σε τι έγκειται η υπεροχή των Αγγλοσαξόνων;», στρέφεται στον φιλελευθερισμό και θεωρεί ότι αυτό που λείπει σε μια τόσο έντονα ελεγχόμενη από το κράτος κοινωνία είναι η αποκέντρωση κι ο ατομικισμός. Γι αυτό ο σκοπός θα πρέπει να είναι διπλός: από τη μια μεριά να μεταστραφούν οι μορφωμένες τάξεις του οθωμανικού πληθυσμού από την προσκόλληση τους στην κρατική γραφειοκρατία στο χώρο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας κι από την άλλη να επιδιωχθεί η συνεννόηση με τις άλλες ομάδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι ιδρύεται το 1906 ο «Σύνδεσμος για την Αποκέντρωση και την Ιδιωτική Πρωτοβουλία» και κυκλοφορεί η εφημερίδα «Terraki»²⁶. Οι βασικές αρχές του κόμματος ήταν οι εξής: αποκέντρωση της διοίκησης των βιλαετιών και ενίσχυση των αρμοδιοτήτων τους, η κεντρική εξουσία να ασχολείται με θέματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και τελωνειακού χαρακτήρα, ισότητα όλων των πολιτών, ανεξάρτητα από εθνοτική καταγωγή και θρήσκευμα και ισοτιμία πρόσβασης στην κρατική ιεραρχία.²⁷

²⁴ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, ό.π., σσ.181-182

²⁵ Μέγας Γιάννης, ό.π., σ.43

²⁶ Lewis Bernard, *The Emergence...*, ό.π., σσ.190-200

²⁷ Σφέτας Σπυρίδων, ό.π., σ. 16

Ο Sabahhedin θεωρεί απαραίτητη την Ευρωπαϊκή συνδρομή για να εκσυγχρονίσει την Αυτοκρατορία. Για να το πετύχει όμως επιζητά την στήριξη του ελληνορθόδοξου πληθυσμού, (ελληνορθόδοξου και αρμενικού). Βέβαια ούτε κι αυτός επιθυμεί τη διάσπαση της Αυτοκρατορίας γι αυτό ακριβώς επιδιώκει τον προσεταιρισμό εκείνων που θα μπορούσαν να αποχωριστούν από αυτήν. Συσπειρώνει όχι μόνο Οθωμανούς αλλά και κάποιους Αλβανούς, Ελληνορθόδοξους και Αρμενίους.²⁸ Επιπλέον, προώθησε σχέδιο ανατροπής του σουλτάνου μέσω στρατιωτικού πραξικοπήματος, την εκτέλεση του οποίου θα αναλάμβανε ο στρατηγός Ρετζέπ πασά.

Ωστόσο, στον αντίποδα ο Ahmed Riza υποστήριζε ότι το οθωμανικό έθνος έπρεπε να αποκτήσει μια ενιαία πολιτική δομή και να δημιουργηθεί ένα σύγχρονο κράτος θεμελιωμένο στη λαϊκή ψήφο και όχι στη διεφθαρμένη αριστοκρατία. Επιπλέον, ο Ahmed Riza και οι οπαδοί του ανέπτυξαν τη θεωρία του τουρκικού εθνικισμού και έθεσαν ως προτεραιότητα την αντικατάσταση του Abdülhamid Β΄ με άλλο μέλος της ίδιας οικογένειας και την επαναφορά του συντάγματος του 1876. Ο Ριζά πρέσβευε ότι οι χριστιανικές κοινότητες δεν έπρεπε να έχουν την ψευδαίσθηση των ίσων δικαιωμάτων, ότι «αυτονομία είναι προδοσία και σημαίνει διαχωρισμός» και ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν υπεύθυνες για τη διχόνοια και τα προβλήματα της Αυτοκρατορίας.²⁹

Η ρήξη είναι αναπόφευκτη. Από τη μια είναι η πλειοψηφία των Συνέδρων που επεδίωκε την ξένη ανάμειξη υπό τους Sabaheddin και Ισμαήλ Κεμάλ και από την άλλη η μειοψηφούσα συμμαχία Ahmed Riza.³⁰

²⁸ Hanioglu Sükrü,, *Young Turks in Opposition, 1889-1902* , Oxford University Press 1995, σσ. 194-197

²⁹ Μέγας Γιάννης, ό.π. σσ.43-44

³⁰ Hanioglu Sükrü, ό.π., σσ. 194-197

Το πρόγραμμα του πρίγκιπα Sabaheddin ήταν περισσότερο αποδεκτό από τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας, καθώς απέρριπτε την ιδεολογία του πανισλαμισμού. Στη φωτογραφία (1908), οπαδοί των Νεότουρκων στην περιοχή των Σκοπίων.

Ο Νεότουρκος Ahmed Rıza, εκδότης της εφημερίδας «Mesveret» και Εκπρόσωπος της εθνικιστικής τουρκικής γραμμής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Κ.Ε.Π.

Φάσεις του Κομιτάτου για την Ένωση και την Πρόοδο (Κ.Ε.Π.)

Το Κ.Ε.Π. δεν αποτελεί μια ενιαία οργάνωση. Ωστόσο, μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις φάσεις κατά τη διάρκεια της 30χρονης πορείας του.

- Η πρώτη φάση είναι η περίοδος 1889-1896
- Η δεύτερη φάση χρονολογείται από την περίοδο 1897 έως το 1902. Στη φάση αυτή το Κομιτάτο εξαπλώνεται στο εξωτερικό
- Η τρίτη φάση αποτελεί την περίοδο ανασυγκρότησης του Κ.Ε.Π. και είναι η περίοδος 1903 έως 1908
- Η τέταρτη φάση χρονολογείται την περίοδο 1908 έως 1918. Το Κ.Ε.Π. συσπειρώνει κοινωνικές τάξεις και στρώματα και μετά το 1913 μονοπωλεί την εξουσία.

Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι, τα χαρακτηριστικά των προηγούμενων περιόδων ενυπάρχουν ή επαναλαμβάνονται σε επόμενες. Τα όρια αυτά δεν είναι απόλυτα.

Πρώτη Φάση Κινήματος (1889-1896)

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήδη από τη δεκαετία του 1860 είχαν γίνει κινήσεις που αποσκοπούσαν στην εισαγωγή νέων Θεσμών που εφαρμόζονταν σε χώρες της Ευρώπης και οι οποίες κατέληξαν στη δημιουργία του Κομιτάτου της Νέας Τουρκίας. Η δράση του Κομιτάτου είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή του τότε Σουλτάνου και την αποδοχή το 1876 ενός φιλελεύθερου συντάγματος από το νέο σουλτάνο Abdülhamid B.³¹

Από τα μέσα της δεκαετίας το 1890 άρχισαν να δημιουργούνται στη Θεσσαλονίκη μικρές ανεξάρτητες αντικαθεστωτικές ομάδες, κυρίως μέσα στις τάξεις του στρατού. Η πρώτη μαρτυρία προέρχεται από το Μεχμέτ Ραούφ από το Λεσκοβίκι της βόρειας Ηπείρου, ο οποίος υπήρξε μέλος του Οθωμανικού Κομιτάτου Ένωσης στην Κωνσταντινούπολη από το 1891. Τον Ιανουάριο του 1896, ο Ραούφ συνελήφθη στην Πόλη μαζί με το φίλο του Οσμάν, ενώ μοίραζαν προκηρύξεις. Ύστερα από ανάκριση είκοσι πέντε ημερών, εξορίστηκαν και με τη βοήθεια του Οσμάν και

³¹ Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Makedonia 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 167 και Ι.Κ. Μαζαράκης – Αινιάν “Το Νεοτουρκικό Κίνημα στους Βαλκανικούς πολέμους (1908-1912)”, *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδας*, τόμος 29, 1986 σ. 157

του αρχισυντάκτη της εφημερίδας Ασίρ Φαζλί Ντεζίπ, εντάχθηκε στην αντικαθεστωτική ομάδα με μέλη τον Ισμαήλ Μαχίρ, τον ταγματάρχη Αχμέτ Νουρί, το Μουσταφά Ραχμί, το Μιτχάτ Σουκρού-Μπλέντα και τον Ριφάτ μπέη. Η ομάδα αυτή με αρχηγό το Ριφάτ, μοίρασε προκηρύξεις και εφημερίδες, προσηλύτισε νέα μέλη και αλληλογραφούσε με το εξωτερικό και ιδιαίτερα με το Παρίσι. Ήρθε μάλιστα σε απευθείας επαφή με την οργάνωση του Παρισιού μέσω του Ραχμί και έφτιαξε σφραγίδα με την επωνυμία Οθωμανικό Κομιτάτο Προόδου και Ένωσης- Παράρτημα Θεσσαλονίκης. Η δράση της ομάδας αυτής όμως σταμάτησε αναγκαστικά για τέσσερα-πέντε χρόνια, μετά την έκρηξη του ελληνοτουρκικού πολέμου την άνοιξη του 1897. Όταν επανεμφανίστηκε, ορισμένα μέλη όπως ο Ριφάτ, είχαν αποχωρήσει ενώ η σχέση της με το Παρίσι είχε διακοπεί. Έτσι, χάθηκε και η ονομασία Οθωμανικό Κομιτάτο Προόδου και Ένωσης- Παράρτημα Θεσσαλονίκης. Πολλά ωστόσο μέλη ονειρεύονταν την καθάρωση του σουλτάνου από το 1903 και εξής.

Ο πρώτος νεοτουρκικός πυρήνας δημιουργήθηκε το 1889 από τέσσερις φοιτητές της ιατρικής σχολής, τον Αλβανό Ibrahim Temo, τον Κιρκάσιο Mehmet Resid και τους Κούρδους Abdullah Cevdet και Ishak Süküti. Η μυστική εκείνη οργάνωση δραστηριοποιήθηκε σύμφωνα με το ιταλικό μοντέλο των Carbonari και περιέλαβε στους κόλπους της πολυάριθμα μέλη τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Την ίδια χρονιά προσχώρησε στο Παρισινό τμήμα της Οργάνωσης και το ηγετικό στέλεχος Ahmed Riza. Επιπλέον, η περίοδος 1889-1894 ήταν περίοδος μεγάλης αναταραχής. Καθώς η οργάνωση που αναπτυσσόταν δεν άργησε να τραβήξει την προσοχή των καταδιωκτικών αρχών.

Η Ιατρική Σχολή Κωνσταντινούπολης υπήρξε επίκεντρο του μελλοντικού κόμματος «Ένωση και Πρόοδος». Στη φωτογραφία (1908) Νεότουρκοι φοιτητές της Σχολής.

Η Οθωμανική επιτροπή «Ένωση και Πρόοδος» ήταν πια γεγονός. Το 1895 εκδίδεται λαθραία το περιοδικό *Mesveret* από τον Ahmed Riza, ο οποίος είχε στόχο τον πολλαπλασιασμό των οπαδών των Νεότουρκων. Ωστόσο, το νεοτουρκικό κίνημα εξαπλωνόταν και τα μέλη του αυξάνονταν τόσο μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και στο εξωτερικό, όπως Παρίσι, Γενεύη, Κάιρο, Νάπολη, Λονδίνο.

Ωστόσο μετά το 1896 ορισμένες προσωπικές και ιδεολογικές διαφορές άρχιζαν να χωρίζουν τους Νεότουρκους με την εμφάνιση του Μουράτ μπέη στην Ευρώπη, ο οποίος ήταν ο κυριότερος ανταγωνιστής του Ahmed Riza. Ο Μουράτ Μπέη κατόρθωσε να αναλάβει την αρχηγία του παραρτήματος του κομιτάτου «Ένωση και Πρόοδος» στη Γενεύη. Ο σουλτάνος εκμεταλλεύτηκε τις περιστάσεις, για να προσεγγίσει τους εξόριστους Νεότουρκους και να πετύχει τον Αύγουστο του 1897 να πείσει τον Μουράτ μπέη να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη.³² Μέλη του Νεοτουρκικού Κομιτάτου ήταν πολλοί νέοι αξιωματικοί του τουρκικού στρατού που υπηρετούσαν κυρίως στη Μακεδονία. Δύο από τους ηγέτες του ήταν ο Ενβέρ Μπέης στη Θεσσαλονίκη και ο Νιαζί

³² Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, ό.π., σσ.181-183

Μπέης από τη Ρέσνα.³³ Επίσης, στο Νεοτουρκικό κίνημα προσχώρησαν και ορισμένα βασιλικά μέλη και συγκεκριμένα ο Damad Mahmut Celâleddin Pasa. Επίσης, τη διετία 1895-1897 η εσωτερική κρίση εντάθηκε και πολλοί Νεότουρκοι φυλακίζονταν ή μετανάστευαν.

Δεύτερη Φάση Κινήματος (1897-1902)

Οι Νεότουρκοι, παραμένοντας στο εξωτερικό, είχαν την ευκαιρία να αποκτήσουν επικοινωνία με επιφανείς αντιπολιτευόμενους, όπως τον Ahmed Riza, ο οποίος προτείνει ως όνομα της οργάνωσης «Nizam ve Terraki» που σημαίνει «Τάξη και Πρόοδος». Τελικά όμως, η οργάνωση ονομάζεται «Ittihad ve Terraki» δηλαδή «Ένωση και Πρόοδος». Στη συνέχεια το Κομιτάτο για την Ένωση και την Πρόοδο από φοιτητική οργάνωση σταδιακά μετατρέπεται σε πολιτική. Στην εκτελεστική του Επιτροπή ηγούνται πλέον ανώτεροι Στρατιωτικοί, Γραφειοκράτες και οι ulema. Στόχος τους είναι η μετατόπιση της εξουσίας προς την Υψηλή Πύλη και το Κοινοβούλιο ενώ για την επίτευξη αυτού του στόχου γίνεται ένα πραξικόπημα,³⁴ το οποίο καταπνίγεται λίγο αργότερα προτού εκδηλωθεί. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να συλληφθούν πολλοί ενώ άλλοι καταφεύγουν στο εξωτερικό, όπου έρχονται σε επαφή με τον Ahmed Riza.

Στο Παρίσι ωστόσο, η οργάνωση εμφανίζει αρκετά προβλήματα. Ο απόλυτος χαρακτήρας του Ahmed Riza τον φέρνει σε συχνή αντιπαράθεση με τους συνεργάτες του. Η ρήξη θα ενταθεί με την έλευση του Μουράτ Μπέη στο Παρίσι, ο οποίος είναι εξόριστος και γίνεται συμπαθής στους Νεότουρκους. Πρεσβεύει από τη μια πλευρά τον εκδυτικισμό και από την άλλη τις μουσουλμανικές παραδόσεις.³⁵

Το 1897 ο Μιζαντσί Μουράτ αναλαμβάνει την ηγεσία της οργάνωσης και η έδρα μεταφέρεται στο Γενεύη ενώ γύρω του συγκεντρώνεται όλη η παλιά ηγετική φρουρά των Νεότουρκων. Επιπλέον, ο Μουράτ τάσσεται υπέρ ενός παλατιανού πραξικοπήματος καθοδηγούμενου από ανώτερους γραφειοκράτες

³³ Douglas Dakin, *Μακεδονικός Αγώνας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1985, σ.145

³⁴ Hanioglu Sükrü, *ό.π.*, σσ. 74-77

³⁵ Zürcher Erik, *Η σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα 2004, σ. 92

της Υψηλής Πύλης με την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων και κατά προτίμηση της Αγγλίας.³⁶

Παρ' όλα αυτά, το Κομιτάτο αντιμετωπίζει αρκετά προβλήματα. Η νίκη των Οθωμανών στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 σε συνδυασμό με την ιδεολογική ένδεια της οργάνωσης καθώς και η αδυναμία των χαμηλών στρωμάτων απέναντι στην εξουσία, καθιστά το Κομιτάτο αδύναμο.

Στη συνέχεια όμως, το Κ.Ε.Π. ανασυγκροτείται. Τα μέλη της παλιάς φρουράς ανασυγκροτούν το κίνημα με κέντρο τη Γενεύη στα τέλη του 1897 ενώ την 1^η Δεκεμβρίου 1897 εκδίδεται το νέο δημοσιογραφικό όργανο των Νεότουρκων στην Ευρώπη η εφημερίδα «Osmanlı», που σύντομα αποκτά γαλλόφωνη έκδοση.³⁷

Το 1899, ο ίδιος ο γαμπρός του σουλτάνου Damad Mahmut και οι δύο γιοι του Sabaheddin και Lutfullah εγκαταλείπουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και καταφεύγουν στην Ευρώπη. Οι ίδιοι αναλαμβάνουν την χρηματοδότηση της "Osmanlı" και μεταφέρουν την έδρα της στο Λονδίνο.³⁸ Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι το Κομιτάτο είχε μετασχηματιστεί σε μια ανάμειξη ομάδων που η καθεμιά είχε διαφορετική ιδεολογική ταυτότητα. π.χ. στην Αίγυπτο το στίγμα ήταν Ισλαμιστικό.³⁹

³⁶ Hanioglou Sükrü, ό.π., σσ.91-92

³⁷ ό.π., σσ.100-101

³⁸ ό.π., σσ.146-148

³⁹ ό.π., σ.168

Ο Damad Mahmut πασάς είχε δυναμική ανάμιξη στο νεοτουρκικό κίνημα, παρότι γαμπρός του σουλτάνου.

Το πρώτο συνέδριο των φιλελευθέρων Οθωμανών έγινε στο Παρίσι το Φεβρουάριο του 1902, με τη συμμετοχή του Sabaheddin και του Ahmed Rıza. Στο συνέδριο αυτό συγκεντρώθηκαν 47 εκπρόσωποι, που αντιπροσώπευαν όλους σχεδόν τους μουσουλμανικούς και μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι επαναστατικές ομάδες των Νεότουρκων συμφώνησαν ότι δεν έπρεπε να αγωνιστούν για τον τουρκικό εθνικισμό, αλλά για μια πολυεθνική οθωμανική ιθαγένεια. Στο συνέδριο αυτό λήφθηκε η απόφαση να διατηρηθεί η μοναρχία, ως απαραίτητος συνδετικός κρίκος μεταξύ των διαφόρων εθνοτικών ομάδων της Αυτοκρατορίας και να θεσπιστεί απόλυτη ισότητα για όλους τους Οθωμανούς υπηκόους ανεξάρτητα από την εθνοτική τους καταγωγή και το θρήσκευμα τους.⁴⁰

Τρίτη Φάση Κινήματος (1903-1908)

⁴⁰ Ramsaur E. E., *The Young Turks. Prelude to the Revolution of 1908*, Πρίνστον, New Jersey 1957, σσ. 65-67

Το καλοκαίρι του 1906, τα μέλη της ομάδας των Ραχμί και Ταλάτ αποφάσισαν να επισημοποιήσουν την οργάνωσή τους. Η επιτροπή «Ένωση και Πρόοδος» δημιουργήθηκε στη Θεσσαλονίκη το Σεπτέμβριο του 1906 από τους Ismail Canbulat και Midhat Sükrü. Η οργάνωση αυτή ονομάστηκε και «Κομιτάτο της Ημισελήνου». Επιπλέον, την 1η Οκτωβρίου με την πρωτοβουλία του Ismail Canbulat και του Midhat Sükrü αποφάσισαν την οριστική ονομασία της σε «Οθωμανικό Κομιτάτο της Ελευθερίας». ⁴¹

Οι Νεότουρκοι αρχικά επεδίωκαν να διατηρούν καλές σχέσεις με τις εθνοτικές ομάδες της Μακεδονίας ώστε να μπορέσουν να επιδοθούν στο έργο τους, για να αντιμετωπίσουν αργότερα τη σουλτανική καταπίεση. Το Κομιτάτο της Θεσσαλονίκης οργανωμένο σύμφωνα με το πρότυπο της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (IMRO) σταδιακά περιέβαλε πολλά μέλη. Η μυστική λειτουργία του Νεοτουρκικού κομιτάτου και η μύηση των μελών του γινόταν με παραδειγματικό τρόπο. Αξίζει να αναφερθεί ότι η οργάνωση των Νεότουρκων στο Παρίσι αγνοούσε μέχρι το 1907 την ύπαρξη του αντίστοιχου κομιτάτου της Θεσσαλονίκης. Τότε έγινε και η συγχώνευση των δύο κομιτάτων στις 27 Σεπτέμβρη του 1907 οπότε ιδρύθηκε το Κομιτάτο «Ένωση και Πρόοδος». Από το 1906 άρχισαν να παρουσιάζονται και τα πρώτα σποραδικά φαινόμενα μεμονωμένων ανταρσιών μέσα στους κόλπους των αξιωματικών του τρίτου τουρκικού στρατιωτικού σώματος. ⁴²

⁴¹ Μέγας Γιάννης, ό.π., σσ.46-50

⁴² ό.π., σ.52

Λιθογραφία που απεικονίζει το δεύτερο Συνέδριο των Νεότουρκων το 1907 στο Παρίσι

Αξιοσημείωτο είναι ότι η οργάνωση «*vatani*» που δρούσε στη Συρία το 1906, μέσω του Μουσταφά Κεμάλ κατάφερε να αποκτήσει διασυνδέσεις στη Θεσσαλονίκη. Εκεί ιδρύθηκε μια νέα οργάνωση η «*Vatanve Hurriyet*», η οποία δεν άργησε να γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη ανάμεσα στους νεαρούς αξιωματικούς. Σε αυτό συνέβαλε και η εγκατάσταση του Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη το 1907.

Ωστόσο, δεν ήταν η οργάνωση αυτή που επρόκειτο να αποτελέσει την επανίδρυση του Κ.Ε.Τ. αλλά ένα άλλο σχήμα η «*Osmanli Hurriyet Cemiyeti*», το Οθωμανικό Κομιτάτο Ελευθερίας δηλαδή, με το οποίο σύντομα συγχωνεύτηκε και η «*Vatan ve Hurriyet*».⁴³ Η νέα αυτή οργάνωση, δεν αργεί να γνωρίσει σημαντική εξάπλωση ενώ σημαντικό ρόλο παίζουν η υιοθέτηση του μοντέλου της μυστικής οργάνωσης παρμένου από την ΙΜΡΟ, καθώς και η σχέση τους με το μασονισμό της Θεσσαλονίκης και πιο συγκεκριμένα με τις Στοές «*Labor et Lux*» και «*Macedonia risorta*».

Όσον αφορά τις Μασονικές Στοές, αυτές αποτελούν τον τόπο συνάντησης των Νεότουρκων με τους Εβραίους και συγκεκριμένα με τους Ντονμέδες δηλ. τους εξισλαμισμένους Εβραίους ενώ η τάξη αυτή απειλείται τόσο από τους αντιμαχόμενους εθνικισμούς που θέλουν να αποκόψουν την Μακεδονία από

⁴³ Ramsaur E. E., ό.π., σσ. 100-101

την Αυτοκρατορία όσο και από τις χριστιανικές τάξεις της Θεσσαλονίκης. Αναζητούν ωστόσο στήριγμα σε μια ισχυρή Οθωμανική κρατική εξουσία που το καθεστώς του Abdülhamid Β΄ δεν μπορεί να προσφέρει.⁴⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Abdülhamid μετέφερε το κέντρο βάρους από την Υψηλή Πύλη (το διοικητικό μηχανισμό) στο Παλάτι. Η εξουσία που ασκούσε γινόταν αυταρχική, ο συνεχής έλεγχος όλων των κρατικών λειτουργιών, ο φόβος του σουλτάνου για συνομωσίες καθιστούσε το χαμιδικό δεσποτισμό αντιλειτουργικό.⁴⁵ Γι' αυτό το λόγο στρέφονται προς την αντιπολίτευση με την οποία θα ενσωματωθούν στις Μασονικές Στοές της Θεσσαλονίκης.⁴⁶

Το β' νεοτουρκικό συνέδριο το 1907 ήταν μια πρωτοβουλία των Αρμενίων Αποφάσισε να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο για να πετύχει την επαναφορά του Συντάγματος αρχίζοντας από την άρνηση πληρωμής φόρων και την προπαγάνδα.

Επιπλέον, τις μετέπειτα εξελίξεις τις καθόρισε και η ανάπτυξη του Κ.Ε.Π. μέσα στην Αυτοκρατορία που διαπραγματευόταν το ζήτημα μιας στρατιωτικής ενέργειας. Η οργάνωση είχε αποφασίσει να κινηθεί κάτω από την επίδραση δύο συγκυριακών παραγόντων: της συνάντησης του Τσάρου με τον Άγγλο Μονάρχη στο Reval που κατά τους φόβους των συνωμοτών επρόκειτο να αποφασίσει την αυτονομία της Μακεδονίας αλλά και του κλοιού των κατασκόπων του καθεστώτος που γινόταν όλο και στενότερος.⁴⁷

Έτσι το καλοκαίρι του 1908 άρχισε μια σειρά εξεγέρσεων σε επαρχιακές φρουρές της Μακεδονίας (Ρέζνα, Μοναστήρι) με αίτημα την επαναφορά του Συντάγματος. Όμως, οι αλληπάλληλες προσπάθειες του να καταπνίξει την εξέγερση θα αποτύχουν: καμιά φρουρά στη Θεσσαλονίκη δεν θα πειθαρχήσει, τα στρατεύματα που θα σταλούν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία θα συναδερφωθούν με τους επαναστάτες και ο Σεμσί Πασά, αρχηγός της εξέγερσης, δολοφονείται στο Μοναστήρι. Έτσι ο σουλτάνος μη μπορώντας να ελέγξει την κατάσταση θα επαναφέρει το σύνταγμα του 1876.

Η επαναφορά του Συντάγματος προκάλεσε ένα κύμα ενθουσιασμού στους υπόδουλους και θεωρήθηκε ως μια νέα εποχή. Στη Θεσσαλονίκη άρχισαν να συγκεντρώνονται πλήθη έξω από τη νομαρχία. Σε ένα απερίγραπτο παραλήρημα του κόσμου ξεδιπλώθηκε μια σημαία που έγραφε: "Ζήτω το

⁴⁴ ό.π., σσ. 104-106

⁴⁵ Ιστορία του Ελληνορθόδοξου Έθνους, *Νεότερος Ελληνισμός 1861-1913*, τόμος ΙΔ', εκδοτική Αθηνών σ. 254

⁴⁶ Ramsaur E.E., ό.π., σ. 105

⁴⁷ Zürcher Erik, ό.π., σ. 38

Σύνταγμα, Ελευθερία, Ισότητα, Αδερφοσύνη και Δικαιοσύνη". Λίγες μέρες αργότερα ο Ενβέρ πασάς μίλησε σε ένα ογκώδες πλήθος έξω από τα καφενεία της Πλατείας Ελευθερίας αναφέροντας: "Είμαστε όλοι αδέρφια. Δεν υπάρχουν πια Βούλγαροι, Έλληνες, Σέρβοι, Ρουμάνοι, Εβραίοι, Μουσουλμάνοι- κάτω από το γαλανό ουρανό είμαστε όλοι ίσοι, είμαστε όλοι περήφανοι που είμαστε Οθωμανοί".

Κάρτα εποχής στα τούρκικα και στα ελληνικά. Πανηγυρισμοί για το νέο τουρκικό Σύνταγμα του 1908 με τα συνθήματα της Γαλλικής Επανάστασης.

Επιπλέον, καταργήθηκε η λογοκρισία, επιτράπηκε η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων, διαλύθηκε η Μυστική Αστυνομία του Abdülhamid Β' ενώ και η κυβέρνηση Θεοτόκη στην Αθήνα δέχθηκε θετικά την επανάσταση των Νεότουρκων.⁴⁸

⁴⁸Σφέτας Σπυρίδων, ό.π., σσ. 24-25

Ο Ενβέρ πασάς διακήρυξε αρχικά την αδελφοσύνη όλων των εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι οργανώσεις της Θεσσαλονίκης και του Παρισιού

Η διαφορά που υπήρχε μεταξύ των δύο οργανώσεων της Θεσσαλονίκης και του Παρισιού ήταν ότι η οργάνωση της Θεσσαλονίκης απέρριπτε τη χρήση της βίας προς επίτευξη των σκοπών του. Έγιναν ωστόσο προσπάθειες για τη συνεργασία των δύο οργανώσεων. Το Κομιτάτο της Θεσσαλονίκης όμως ακολούθησε τη δική του κατεύθυνση αλλά συγχρόνως απέβλεπε στην αναγνώριση που συνεπαγόταν η συνεργασία με πασίγνωστα άτομα, όπως ο Ahmed Riza. Από την άλλη πλευρά το Κομιτάτο του Παρισιού έβλεπε μια οργάνωση ριζωμένη μέσα στην ίδια την Αυτοκρατορία, που αντλούσε τη δύναμή της από το στρατό. Παρ' όλα αυτά, οι δύο οργανώσεις υπέγραψαν στις 27 Σεπτεμβρίου του 1907 σύμφωνο συνεργασίας επτά άρθρων, σύμφωνα με το οποίο η οργάνωση της Θεσσαλονίκης θα υιοθετούσε πλέον το όνομα της παρισινής οργάνωσης. «Οθωμανικό Κομιτάτο Προόδου και Ένωσης», όπου η λέξη «Πρόοδος» αναφέρεται στην πρόοδο της Αυτοκρατορίας ενώ η λέξη «Ένωση» στην ένωση των εθνοτήτων. Το πρώτο άρθρο της συμφωνίας ξεκαθάρισε ότι η εξωτερική έδρα της οργάνωσης θα ήταν το Παρίσι, η εσωτερική έδρα η Θεσσαλονίκη και ότι οι δύο έδρες θα είχαν διαφορετικές ηγεσίες. Η ταυτότητα των ηγετικών στελεχών του Κομιτάτου παρέμενε άγνωστη στο Παρίσι.⁴⁹

Προς τα τέλη του 1907 και τις αρχές του 1908, τα μέλη του Κομιτάτου αυξάνονταν με γοργό ρυθμό. Σημαντική επίπτωση είχε και η απόφαση, μετά την πρόταση του γιατρού Ναζίμ, να επιτραπεί η εισδοχή μη μουσουλμάνων στο Κομιτάτο. Αυτό ερχόταν σε αντίθεση με τους αρχικούς κανονισμούς, οι οποίοι δεν επέτρεπαν ούτε καν τους Ντονμέδες να είναι μέλη. Οι περισσότεροι όμως προέρχονταν από τους αξιωματικούς του τρίτου σώματος στρατού στις διάφορες πόλεις της Μακεδονίας ενώ στις τάξεις του στρατού υπήρχαν σχετικά μορφωμένοι άνδρες με βαθιές εθνικιστικές αντιλήψεις, εύκολα μπορούσαν να προσηλυτιστούν ενώ δυσαρεστούνταν πολύ εύκολα σε θέματα που τους επηρέαζαν προσωπικά και άμεσα.⁵⁰

⁴⁹ Feroz Ahmad, ό.π., σσ. 6-7

⁵⁰ Μέγας Γιάννης, ό.π., σ. 56

Τέταρτη φάση Κινήματος (1908-1913)

1908: Η κήρυξη της επανάστασης των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη

Το Κ.Ε.Π. είχε θριαμβεύσει αλλά παρέμενε στο περιθώριο όντας ιδιαίτερα ανασφαλές απέναντι στις παλιές ελίτ, αφού αυτές ουσιαστικά έλεγχαν ακόμη το κράτος. Επιπλέον, η αγγλόφιλη και μεταρρυθμιστική γραφειοκρατία της Υψηλής Πύλης είχε την πρόθεση να αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας, παραγκωνίζοντας το Παλάτι και χρησιμοποιώντας το Κ.Ε.Π.

Το Κ.Ε.Π. ωστόσο κινήθηκε για να εξουδετερώσει βαθμιαία τους μηχανισμούς εξουσίας του παλαιού καθεστώτος ενώ παράλληλα επανήλθε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1876, αποκαθιστώντας τις στοιχειώδεις ατομικές ελευθερίες και διευρύνοντας τις. Επιπλέον, στην Αυτοκρατορία θεσπίστηκε η ελευθερία μετακίνησης, η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, το απόρρητο της αλληλογραφίας, η ελευθερία της διδασκαλίας ενώ καταργήθηκε η προληπτική λογοκρισία και τροποποιήθηκε το άρθρο⁵¹

Τον Ιούνιο του 1908 ο υποπρόξενος του Μοναστηριού ανέφερε πως είχε λάβει ένα υπόμνημα που ήταν έργο του κόμματος των Νεότουρκων και έφερε την υπογραφή και τη σφραγίδα "Comité d' Union et de Progrès Ottoman". Μετά το περιστατικό αυτό, συνέβη μια πρωτοφανής απόπειρα εναντίον του στρατιωτικού διοικητή της Θεσσαλονίκης ενώ ακολούθησαν και άλλες ένοπλες επιθέσεις.

Στις 10 Ιουλίου ο ταγματάρχης Εμβέρ μεταφέρει σιδηροδρομικώς το τάγμα του από το Μοναστήρι στη Θεσσαλονίκη. Το παρατάσσει στην πλατεία του Λευκού Πύργου. Ωστόσο, την επομένη, όργανα του Κομιτάτου εκτελούν στη γωνία Εγνατίας και Βενιζέλου το διευθυντή της αστυνομίας Αβδουλάχ Μπέη.⁵² Την ίδια μέρα, εκδηλώνεται το Κίνημα των Αξιωματικών, το οποίο θα μείνει στην ιστορία ως «Νεοτουρκικό».

Ο σουλτάνος αργότερα κατέλαβε τη νύχτα της 9/22 Ιουλίου του 1908 το ταχυδρομείο και το τηλεγραφείο της Θεσσαλονίκης ενώ έστειλε αμέσως τηλεγραφήματα σε όλα τα τοπικά κομιτάτα με την εντολή να προκηρύξουν το σύνταγμα τη μεθεπόμενη μέρα. Την 11^η Ιουλίου άνοιξε ένα νέο ορίζοντα για το Έθνος και το Κράτος. Λίγοι όμως είχαν αυτήν την άποψη.

⁵¹Shaw Stanford, *The emergence of Modern Turkey 1808-1975*, vol II, Cambridge University Press 1977, σ. 274

⁵² Τομανάς Κώστας, *Χρονικό της Θεσσαλονίκης (1875-1920)*, Εκδόσεις Νησίδες 1992, σ. 148

Όταν ο Hilmi αναφώνησε «Ζήτω ο Σουλτάνος» και ανάγγειλε την αποκατάσταση του Σουλτάνου δεν υπήρξε ανταπόκριση ενώ ο ίδιος ο Σουλτάνος ταπεινώθηκε. Οι αντίπαλοι του ήλεγχαν και ένα μέρος του στρατού.⁵³

Τα χαράματα της 23^{ης} Ιουλίου έφτασε η είδηση ότι στο Μοναστήρι μοιράζονταν προκηρύξεις που ζητούσαν την ικανοποίηση των αιτημάτων των Νεότουρκων. Στη Θεσσαλονίκη άρχισαν να συγκεντρώνονται πλήθη έξω από το κτήριο της νομαρχίας ενώ ο Έλληνας αρχιεπίσκοπος, ο πρόεδρος της τοπικής βουλγαρικής Επιτροπής και ο μουφτής αγκαλιάστηκαν και κάλεσαν τους παρευρισκόμενους να κάνουν το ίδιο στο όνομα της συναδέλφωσης. Ξέσπασαν τότε χαρμόσυνες ιαχές και ξεδιπλώθηκε μια τεράστια σημαία που έγραφε : «Ζήτω το Σύνταγμα!» στα τουρκικά και «Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφσύνη και Δικαιοσύνη». ⁵⁴ Έπειτα αξιωματικοί του στρατού και πολίτες υποστηρικτές της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου- ανάμεσα τους Εβραίοι, Έλληνες και Βούλγαροι- έβγαζαν λόγους στα δημόσια κτήρια. Οι δρόμοι γέμισαν από ομάδες που ανέμιζαν ως αργά τη νύχτα τις κόκκινες και άσπρες λουρίδες της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου και την οθωμανική σημαία.

Ωστόσο, το κύριο εμπόδιο για τις μεταρρυθμίσεις ήταν ο ίδιος ο σουλτάνος. Την 1^η Σεπτεμβρίου, μια πιστή τουρκική εφημερίδα σε αυτόν η Γενί Ασίρ, δήλωνε πως "η Οθωμανική Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος έσκισε το παραπέτασμα που χώριζε το σουλτάνο από το λαό του".

Την 23η Ιουλίου 1908, οι Νεότουρκοι κηρύσσουν επανάσταση στη Θεσσαλονίκη. Πριν ακόμη ξημερώσει όλοι οι δρόμοι είναι από τοιχοκολλημάτα τα οποία καταγγέλλουν στο λαό τον δεσποτισμό του Abdülhamid Β' και τον εξευτελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που είναι εκτεθειμένη σε ξένη επιθυμία. Σε όλη την πόλη, ρήτορες προσκαλούν τα πλήθη να ξεσηκωθούν εναντίον του χαμιτικού καθεστώτος ενώ η αστυνομία δεν τολμά να επέμβει. Οι κινηματίες το διακηρύσσουν με προκήρυξη που δημοσιεύεται στα ελληνικά, τουρκικά, εβραϊκά, γαλλικά και βουλγαρικά, τις αρχές της Δικαιοσύνης και της Ισότητας. ⁵⁵ Τις πρώτες πρωινές ώρες ο πληθυσμός ήταν δύσπιστος και διστακτικός. Από ένα σημείο όμως και μετά, δεν άργησαν να παρασυρθούν και η κίνηση στους δρόμους γίνεται όλο και πιο έντονη. Χειροκροτούν κάθε ρήτορα και συνεχώς ακούγονται κραυγές με το σύνθημα «Γιασασίν Χουριέτ» (Ζήτω η Ελευθερία). Η μεγάλη πλειοψηφία

⁵³ Mazower Marc, *Θεσσαλονίκη η πόλη των Φαντασμάτων, Χριστιανοί-Μουσουλμάνοι- Εβραίοι 1430-1950*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 2006, ό.π. σ. 333

⁵⁴ ό.π., σ. 330

⁵⁵ Αναστασιάδης Α., Χεκίμογλου Ε., *Όταν η Θεσσαλονίκη μπήκε στον 20ο αιώνα- Τα διακόσια σημαντικότερα γεγονότα που συνέβησαν στην πόλη από το 1900 ως το 1910*, Θεσσαλονίκη 2000, σ.115

των Ελληνορθόδοξων, τόσο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και στο ανεξάρτητο βασίλειο της Ελλάδας ενθουσιάστηκε με την επαναφορά του συντάγματος του 1876, που θα εξασφάλιζε ισονομία και ισοπολιτεία σε όλες τις εθνότητες της Αυτοκρατορίας.

Στην πλατεία που πήρε αργότερα το όνομα Πλατεία Ελευθερίας είναι συγκεντρωμένοι περισσότεροι από δέκα χιλιάδες διαδηλωτές οι οποίοι χειροκροτούσαν και ζητωκραύγαζαν. Το σύνθημα «Ισότητας, Αδελφότητας, Δικαιοσύνης», το οποίο υιοθέτησε η επανάσταση του νεοτουρκικού κομιτάτου Ένωση και Πρόοδος το 1908 εξασφάλισε στους Νεότουρκους την υποστήριξη όλων των εθνοτήτων της Αυτοκρατορίας. Καλούν τον λαό να ξεχάσει τα μίσση και να ζήσει με ομόνοια. Δεν πρέπει να υπάρχουν εθνικές, θρησκευτικές και φυλετικές διακρίσεις.⁵⁶

Ο σουλτάνος τηλεγραφικώς εκλήθη να παραχωρήσει το σύνταγμα εντός 24 ωρών.⁵⁷ Επίσης, αναγκάστηκε να υποσχεθεί σύνταγμα και να χορηγήσει αμνηστία στις 11/24 Ιουλίου του 1908. Η αμνήστευση των ανταρτών είχε ως αποτέλεσμα την αθρόα κάθοδό τους στις πόλεις και την τυπική διάλυση των βουλγαρικών και των ελληνικών σωμάτων ενώ μέχρι τα τέλη του μήνα 26 ελληνικά σώματα είχαν εγκαταλείψει την ένοπλη δράση.⁵⁸ Ο Abdülhamid Β΄ όμως διέταξε το Hilmi-πασά να καταπνίξει το κίνημα. Όμως εκείνος τον συμβούλευσε να παραχωρήσει το σύνταγμα κι έτσι ο Abdülhamid υποχώρησε.⁵⁹

⁵⁶ Feroz Ahmad, *The Young Turks...ό.π., σ., 12 και Μπεναρόγια Αβραάμ, Η πρώτη σταδιοδρομία του Ελληνορθόδοξου προλεταριάτου, Αθήνα 1975, σσ.41-50*

⁵⁷ Κοντογιάννης Π.Μ, *Τουρκία και Τούρκοι*, Εκδόσεις Ελευθερουδάκης 1924, σσ. 87-89

⁵⁸ Κολιόπουλος Ιωάννης- Χασιώτης Ιωάννης, “Η Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία, ιστορία-οικονομία-κοινωνία- πολιτισμός”, Εκδόσεις Παπαζήση 1990, ό.π., σ. 188

⁵⁹ Κοντογιάννης Π.Μ., ό.π., σσ. 87-89

Vue de la „Place de la Liberté“
Proclamation de la Constitution Ottomane, 11/24 Juillet 1908

Όψη της πλατείας Ελευθερίας- Διαδήλωση για την παραχώρηση Συντάγματος, 11/24 Ιουλίου 1908

Στις 27 Ιουλίου 1908, το Κομιτάτο άρχισε να πιέζει ακατάπαυστα όλους τους εμπλεκόμενους για τη διάλυση των ανταρτικών σωμάτων.⁶⁰ Έτσι στάλθηκαν από την κεντρική επιτροπή ανακοινώσεις σε όλα τα προξενεία της Θεσσαλονίκης με πληροφορίες για τις εκδηλώσεις της ημέρας. Το πλάνο των οργανωτών ήταν απλό: θερμή υποδοχή όλων αυτών έφταναν στους δύο σιδηροδρομικούς σταθμούς της πόλης με μόνιμες επιτροπές υποδοχής, συγκέντρωση όλων τις απογευματινές ώρες στην πλατεία Ελευθερίας για τις τυποποιημένες ομιλίες, πορεία προς το Λευκό Πύργο κι ολονύχτιες πανηγυρικές εκδηλώσεις στον κήπο του Λευκού Πύργου.⁶¹

Ο λόγος που εκφώνησε ο Ενβέρ μπέης στις 29 Ιουλίου του 1908 στην πλατεία της Ελευθερίας, στη Θεσσαλονίκη, ξεσήκωσε από ενθουσιασμό τα πλήθη. Τόνισε ότι όλοι, Βούλγαροι, Έλληνες, Σέρβοι, Εβραίοι, ρουμανίζοντες και μουσουλμάνοι ήταν πια ίσοι μεταξύ τους. Ο Ενβέρ μπέης δήλωσε επίσης ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχε ανάγκη από τη συμπαράσταση και τη μεσολάβηση των ευρωπαϊκών κρατών. Το φαινόμενο της ομόνοιας ολόκληρου του πληθυσμιακού στοιχείου της Μακεδονίας ήταν πια γεγονός.

Το καλοκαίρι του 1908 είναι η περίοδος εμπέδωσης του Κοινοβουλευτισμού. Είναι η φάση που το Κ.Ε.Π. δεν έχει ακόμα επιβληθεί σε κανένα πόλο εξουσίας (παλάτι, στρατό, εκτελεστικό, *ulema*) ενώ

⁶⁰ Μέγας Γιάννης, ό.π., σ.147

⁶¹ ό.π., σ.150

χρησιμοποιεί το κοινοβούλιο για να ασκήσει έλεγχο πάνω στη διακυβέρνηση της χώρας.

Από τον Οκτώβριο του 1908, εντάθηκαν οι εκλογικές διαδικασίες που έδειξαν το αληθινό πρόσωπο των Νεότουρκων σε ολόκληρο τον οθωμανικό χώρο. Οι πρώτες εκλογές του Οκτωβρίου- Νοεμβρίου 1908 πραγματοποιήθηκαν με βάση τον εκλογικό νόμο του 1876. Ο νόμος αυτός αντιστρατευόταν στην πιο θεμελιώδη αρχή του συντάγματος του 1876, που αφορούσε την ισότητα όλων των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁶²

Οι εκλογές αυτές διεξήχθησαν με έμμεση ψηφοφορία και η εκλογική περιφέρεια, το σαντζάκι και αυτό γιατί η χώρα έπρεπε να ξαναποκτήσει κοινοβούλιο, καθώς το Σύνταγμα του 1876, προέβλεπε δύο αντιπροσωπευτικά σώματα, τη Βουλή και τη Γερουσία.

Οι εκλογές αυτές είχαν μεγάλη σημασία για διάφορους λόγους: α. έδιναν την ευκαιρία να καταγραφούν οι πολιτικές δυνάμεις β. αποτελούσαν την πρώτη δημόσια εμφάνιση του Κομιτάτου για την Ένωση και την Πρόοδο γ. για τους Νεότουρκους ήταν ο δρόμος για να σχετιστούν με ανερχόμενα κοινωνικά στρώματα (δικηγόροι, γιατροί, έμποροι) αλλά και να συνδιαλεγούν με τις παραδοσιακές τοπικές ελίτ (γαιοκτήμονες).⁶³

Οι εκλογές κι ο κοινοβουλευτισμός αποτελούσαν και υλοποίηση του δόγματος του Οθωμανισμού που πρέσβευε στην ενσωμάτωση όλων των εθνοτήτων στην Αυτοκρατορία διαμέσου της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης. Για το λόγο αυτό η ανάδειξη υποψηφίων, υπήρξε αντικείμενο διαπραγματεύσεως μεταξύ των Νεότουρκων και των επιμέρους millet.⁶⁴

Ωστόσο, παρατηρούνται αλληπάλληλες εκλογικές παραβιάσεις, οι οποίες είχαν προκαλέσει την έντονη αγανάκτηση του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και τις διαμαρτυρίες του Ιωακείμ Γ΄ προς το Μεγάλο Βεζίρη. Παρ' όλα αυτά, η ρήξη του Νεοτουρκικού Κομιτάτου με το ελληνορθόδοξο στοιχείο έπαιρνε μεγάλες διαστάσεις λόγω της στάσης του ελληνορθόδοξου στοιχείου και των έντονων παρεμβάσεων των ελληνικών προξενικών αρχών για την υπόδειξη των υποψηφίων. Η ελαχιστοποίηση της αριθμητικής ισχύος των αντιπάλων του Νεοτουρκικού Κομιτάτου «Ένωση και Πρόοδος» επιτεύχθηκε και στη Μακεδονία με διάφορα μέσα. Από την έναρξη των βουλευτικών εκλογών της πρώτης περιόδου (Οκτώβριος- Νοέμβριος 1908) διαφάνηκε η μεροληπτική στάση των κυβερνητικών οργάνων εφόσον η διαίρεση των εκλογικών τμημάτων είχε καθοριστεί έτσι, ώστε εκεί όπου υπερτερούσε το ελληνορθόδοξο στοιχείο, προσθέτονταν και άλλα τουρκικά χωριά για να αποφευχθεί η ελληνική υπεροχή. Σε ολόκληρο σχεδόν το

⁶² Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, ό.π., σσ.187-189

⁶³ Zürcher Erik, ό.π., σ.99

⁶⁴ Μπούρα Κ. «Οι βουλευτικές εκλογές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Έλληνες βουλευτές 1908-1913» *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Ερευνών*, τ. 4, τχ. 71, 1983, σσ. 72-73.

μακεδονικό χώρο, οι εκλογικές διαδικασίες διεξήχθησαν μέσα σε κλίμα απειλών, εκβιασμών, βιαιοπραγιών και ψυχολογικής βίας.⁶⁵

Η εκλογική αναμέτρηση εξελίχθηκε σε θρίαμβο του Κομιτάτου. Ωστόσο, η θέση του κάθε άλλο παρά εδραιωμένη ήταν. Ο Μεγάλος Βεζίρης Κιαμήλ Πασάς, όντας εκφραστής των Αγγλόφιλων της Υψηλής Πύλης δυσανασχετούσε με την ενίσχυση του Κ.Ε.Π.⁶⁶ Το Κομιτάτο πέτυχε τους στόχους του. Το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων περιήλθε σε αδράνεια. Οι ευρωπαίοι αξιωματικοί άρχισαν να επιστρέφουν στις πατρίδες τους ενώ η οικονομική επιτροπή να εκτελεί χρέη λογιστικού ελέγχου.⁶⁷

Η Πλατεία Ελευθερίας το 1908 με συγκέντρωση των Νεότουρκων.

1909: Η πολιτική του ΚΕΠ εναντίον των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων

⁶⁵ Βακαλόπουλος Κων/νος, ό.π., σ.379

⁶⁶ Zürcher Erik, ό.π., σ.100

⁶⁷ ό.π., σ.171

Από το Γενάρη του 1909 άρχισαν να διαφαίνονται εντονότερα οι αληθινές προθέσεις των Νεότουρκων απέναντι στο ελληνορθόδοξο στοιχείο. Η Πύλη τηρούσε στάση διπλωματικής αναμονής και στρατιωτικής δραστηριοποίησης με τη διακίνηση μεγάλων στρατιωτικών μονάδων. Παρόλο που είχαν στραμμένη την προσοχή τους στην Αδριανούπολη, είχαν συγκεντρώσει και το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων τους στην Βορειοανατολική και Ανατολική Μακεδονία. Παράλληλα, οι Νεότουρκοι έπαιρναν και διάφορα οικονομικά μέτρα σε βάρος του ελληνορθόδοξου στοιχείου.

Επιπλέον, ακολούθησαν συλλήψεις και ανακρίσεις των χριστιανών, οι οποίοι κατηγορούνταν ότι πρωτοστατούσαν στη συλλογή εράνων εκ μέρους των χριστιανικών κοινοτήτων, που προορίζονταν για την αποζημίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τη μελλοντική προσάρτηση της Κρήτης στο ελληνικό κράτος.⁶⁸

Ωστόσο, μετά το άνοιγμα της νέας βουλής, ο Κιαμήλ διατήρησε το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη και προκάλεσε το Κομιτάτο να μεταβληθεί σε επίσημο πολιτικό κόμμα και να παύσει να παραμένει μια μυστική οργάνωση. Την 13^η Ιανουαρίου ζήτησε και απέσπασε ψήφο εμπιστοσύνης. Το Κομιτάτο από την άλλη πλευρά, είχε αγανακτήσει με την έλλειψη ζωτικότητας και την αγγλόφιλη πολιτική του Κιαμήλ και έψαχνε την κατάλληλη ευκαιρία για την απομάκρυνση του. Η αποτυχία της «αριστερής» πτέρυγας της ΕΜΕΟ στις εκλογές οδήγησε στα τέλη Ιανουαρίου στη δημιουργία του Εθνικού Ομοσπονδιακού Κόμματος (ΕΟΚ) με επίσημο όργανο την εφημερίδα Narodna Volia (Λαϊκή Βούληση). Το οργανωμένο αυτό και λιγότερο επαναστατικό κόμμα, είχε σκοπό την αντιπαράθεση με το συντηρητικό κόμμα της Ένωσης Συνταγματικών Λεσχών.⁶⁹

⁶⁸ Βακαλόπουλος Κων/νος, ό.π., σ. 266

⁶⁹ Μέγας Γιάννης, ό.π., σ. 86

Ο αγγλόφιλος Κιαμήλ πασάς σχημάτισε κυβέρνηση που διεξήγαγε εκλογές στα τέλη του 1908.

Στις αρχές Φλεβάρη του 1909 το Κ.Ε.Π. και ο Μεγάλος Βεζίρης διαφώνησαν σχετικά με το πρόσωπο του Υπουργού Πολέμου και του Υπουργού Ναυτικών. Το θέμα έφτασε στη Βουλή και η κυβέρνηση Κιαμήλ καταψηφίστηκε από τη Νεοτουρκική πλειοψηφία κι αντικαταστάθηκε από την κυβέρνηση Πασά. Ο νέος Μεγάλος Βεζίρης ήταν φιλελεύθερος και μεταρρυθμιστής και διακείμενος προς το Κομιτάτο. Ωστόσο, η όλη εξέλιξη αναστάτωσε τους φιλελεύθερους γραφειοκράτες της Υψηλής Πύλης. Μέχρι τότε θεωρούσαν πως μπορούσαν να κυβερνήσουν χρησιμοποιώντας το Κ.Ε.Π. ως αντίβαρο απέναντι στο Παλάτι. Έτσι, ενέτειναν την αντιπολίτευση τους μέσα και έξω από τη Βουλή.

Παράλληλα τα μέτρα που έπαιρνε το Κ.Ε.Π. προκαλούσαν την αντίδραση πολλών και διαφορετικών κοινωνικών ομάδων : των υλεμα και των ιεροσπουδαστών που αντιτάσσονταν στην πολιτική της εκκοσμίκευσης και υπερασπίζονταν τις παραδόσεις του Ισλάμ, των στρατιωτικών δυνάμεων που βρίσκονταν στην Κων/πολη και δεν απασχολούνταν με την κατάλυση του απολυταρχισμού και τέλος των πολυάριθμων δημοσίων υπαλλήλων όλων των βαθμίδων που δεν είχαν εργασία ⁷⁰

Οι διάφορες αντιπολιτευόμενες ομάδες προς το Κομιτάτο είχαν συσπειρωθεί γύρω από τη Φιλελεύθερη Ένωση του πρίγκιπα Sabaheddin και τη Μωαμεθανική Ένωση των Ισλαμιστών. Η αλλαγή του κυβερνητικού σχήματος στα μέσα Φεβρουαρίου από τη μία πλευρά εκτόνωσε την κατάσταση αλλά αναζωπύρωσε τον αγώνα για την εξουσία με αντιπάλους του Κομιτάτου τους παλαιοκαθεστωτικούς και τη φιλελεύθερη αντιπολίτευση του Sabaheddin.⁷¹

Από την άνοιξη του 1909 μπήκε σε εφαρμογή το Θεσμικό έργο του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, που απέβλεπε με διάφορα μέσα στον εκτουρκισμό όλων των εθνικών μειονοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Νεότουρκοι άρχισαν να παίρνουν από το 1909 αυστηρότερα μέτρα για να αποδυναμώσουν τους αντιπάλους τους.

Ζήτησαν τη μετονομασία της ελληνικής Λέσχης Μοναστηρίου σε «Οθωμανική Ελληνική» και διαμαρτυρήθηκαν έντονα για τη διασπορά φημών ότι δήθεν οι Έλληνες της Μακεδονίας και της Θράκης προετοιμάζονταν να

⁷⁰ Zürcher Erik , ό.π., σ.102

⁷¹ Μέγας Γιάννης, ό.π., σ.88

δημιουργήσουν ταραχές εφόσον η Πύλη δεν δεχόταν να προσαρτηθεί η Κρήτη στην Ελλάδα.

Επιπλέον, το Μάρτιο του 1909 διαιρέθηκε η πόλη του Μοναστηρίου σε 28 τμήματα και σε ισάριθμα την γεωγραφική περιφέρεια του. Με την εφαρμογή της νέας αυτής διοικητικής οργάνωσης οι Νεότουρκοι στόχευαν στην καταβολή αυστηρότερου ελέγχου στους κατοίκους των χριστιανικών χωριών και της πρωτεύουσας του βιλαετιού Μοναστηρίου. Επιπλέον, το νεοτουρκικό Κομιτάτο κατέβαλλε προσπάθειες να μειώσει τον αριθμό των μελών των Ελληνορθόδοξων αντιπροσώπων στο διοικητικό συμβούλιο από τρεις σε δύο.

Ένας επιπρόσθετος στόχος ήταν να πληγεί η πλούσια εκπαιδευτική δραστηριότητα του ελληνισμού της Θεσσαλονίκης, η Πύλη απαγόρευσε στις αρχές του Μαρτίου του 1909 στους επιθεωρητές των ελληνορθόδοξων σχολείων να απομακρύνονται από τα μεγάλα αστικά κέντρα και να περιοδεύουν στα γύρω χωριά.⁷²

Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε ότι το πρόγραμμα του νέου Κομιτάτου απέβλεπε στην επαναφορά του παλαιού καθεστώτος ή στην εφαρμογή περιορισμένων συνταγματικών ελευθεριών με βάση τον ιερό μουσουλμανικό νόμο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το «Εθνικό Ομοσπονδιακό Κόμμα» είχε πρόγραμμα ριζοσπαστικό και σοσιαλιστικό και φιλοδοξούσε να αποβεί ο αντίποδας του Νεοτουρκικού κόμματος «Ένωση και Πρόοδος». Επίσης εκπροσωπούσε την παλιά οθωμανική γραφειοκρατία και χαρακτήριζε τις χριστιανικές, τις σερβικές και τις βουλγαρικές πολιτικές λέσχες της Μακεδονίας καθώς και τα πολιτικά κόμματα, αποτελούσαν όργανα ξένων προπαγανδών, που απέβλεπαν στη μερική ή ολική απόσπαση γεωγραφικών τμημάτων της Μακεδονίας και στην προσάρτησή τους στα όμορα βαλκανικά κράτη.

Το Νεοτουρκικό Κομιτάτο προέβαινε σε αλληπάλληλες δολοφονίες ελληνορθόδοξου στοιχείου, που είχαν δραστηριοποιηθεί κατά το μακεδονικό

⁷²Βακαλόπουλος Απόστολος, *Αναμνήσεις από την παλιά Θεσσαλονίκη*, Εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1993(2), σσ. 381-382

αγώνα καθιστώντας επίπονο τον εξοπλισμό των ελληνικών πληθυσμών και τη συγκρότηση ανταρτικών σωμάτων.⁷³

Στη συνέχεια με την πτώση του Abdülhamid Β΄ και την αντικατάστασή του από το νέο σουλτάνο Μεχμέτ Ρεσάτ Ε΄ εδραιώθηκε το Νεοτουρκικό καθεστώς και δημιουργήθηκαν οι ανάλογες προϋποθέσεις για την εφαρμογή του προγράμματος του.

Στην πορεία μετατράπηκε το Κομιτάτο από μυστική εταιρεία σε πολιτικό κόμμα ενώ μετά τα γεγονότα της 31^{ης} Μαρτίου του 1909 δημοσιεύτηκε ο εσωτερικός κανονισμός που θέσπιζε μια σειρά νέα ανώτερα όργανα. Έτσι, στην κορυφή του Νεοτουρκικού κόμματος δημιουργήθηκε η Κεντρική επιτροπή.⁷⁴ Στις 11 Απριλίου 1909, μονάδες του πρώτου σώματος στρατού στασίασαν και κατευθύνθηκαν στην πλατεία της Αγίας Σοφίας. Σύντομα ενώθηκαν με τους μαθητές των ιερατικών σχολών και ζήτησαν την παραίτηση της κυβέρνησης και του προέδρου της βουλής, Ahmed Riza.⁷⁵

Έτσι, στις 12 Απριλίου 1909 επαναστάτησαν οι στρατιώτες της πρώτης Στρατιάς κι απαίτησαν την επαναφορά της Seriat, την απόλυση του Υπουργού Πολέμου και την αντικατάσταση του Προέδρου του Κοινοβουλίου Ahmed Riza καθώς και την αποκατάσταση των διωχθέντων αξιωματικών και τον εκτοπισμό μιας σειράς βουλευτών του Κομιτάτου.⁷⁶

Μπροστά σε αυτή την έκρυθμη κατάσταση ο Μεγάλος Βεζίρης Hilmi Πασά και ο Υπουργός Πολέμου του παραιτήθηκαν κι αντικαταστάθηκαν από τους Tenvfik Πασά και Edhem Πασά αντίστοιχα. Επρόκειτο για μέλη της Παλιάς Φρουράς που ήταν ευνοϊκά διακείμενα προς τη Φιλελεύθερη Ένωση. Ωστόσο, στη Θεσσαλονίκη, ήταν το Κ.Ε.Π. που ήλεγχε την κατάσταση κι όχι οι αντίπαλοι, οι Φιλελεύθεροι ή το Παλάτι.⁷⁷

Στις 14 Απριλίου πραγματοποιήθηκε μεγάλο συλλαλητήριο, στο οποίο παρευρέθηκαν οι εκπρόσωποι όλων των κοινοτήτων. Για τη Μακεδονία, η ισχυροποίηση του νέου καθεστώτος σήμανε τη σκλήρυνση της οθωμανικής στάσης απέναντι στο ελληνορθόδοξο στοιχείο με τη σταδιακή εφαρμογή των

⁷³ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεώτερη Ιστορία...*, ό.π., σσ.278-279

⁷⁴ Feroz Ahmad, ό.π., σ.53

⁷⁵ Βακαλόπουλος Κων/νος, ό.π., σ. 222

⁷⁶ Shaw Stanford, ό.π., σ. 280 και Lewis Bernard, *Η ανάδυση...*, ό.π., σ. 432

⁷⁷ Zürcher Erik, ό.π., σ. 105

νέων μέτρων. Ωστόσο, οι εθνοτικές μειονότητες της Μακεδονίας κινητοποιούνται και ανασυντάσσουν τις δυνάμεις τους απέναντι στην εφαρμογή του προγράμματος εκτουρκισμού των μη μουσουλμανικών και μουσουλμανικών εθνοτικών ομάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁷⁸

Η «Αντεπανάσταση του 1909»

Ο Σουλτάνος Abdülhamid Β΄ προσπάθησε για τελευταία φορά να ξαναφέρει την απολυταρχία με την αντεπανάσταση στις 31/3-13.4.1909 στην Κωνσταντινούπολη. Οι Νεότουρκοι όμως κατάφεραν να επιβληθούν. Καθάρισαν τον Abdülhamid και τον εξόρισαν στην Θεσσαλονίκη στην έπαυλη Αλλατίνη ενώ στο θρόνο ανέβηκε ο Μεχμέτ Ε΄. Αποφάσισαν να κάνουν γενικές εκκαθαρίσεις. Στη νέα διαμάχη οι Έλληνες ήταν με το πλευρό των Νεότουρκων.⁷⁹

Ωστόσο, μετά το Μάρτιο- Απρίλιο 1909, επιδεινώθηκαν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Οι Έλληνες πρόξενοι της Μακεδονίας θεωρούνταν οι κύριοι υποκινητές της ελληνικής ανταρτικής δράσης. Το Κρητικό ζήτημα, η βουλγαρόφιλη πολιτική των Νεότουρκων, η ένταξη των σχέσεων Ελλάδας- Τουρκίας, του Πατριαρχείου και της Πύλης και τα φλέγοντα εκπαιδευτικά και εκκλησιαστικά ζητήματα του ελληνισμού της Μακεδονίας, είχαν προκαλέσει μεγάλη αναστάτωση στο ελληνορθόδοξο στοιχείο αλλά και στο βουλγαρικό και στο σερβικό. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με τον εξοπλισμό των ελληνικών πληθυσμών της Μακεδονίας.⁸⁰

Την περίοδο αυτή διαδόθηκαν και οι σοσιαλιστικές ιδέες καθώς η πόλη εξελισσόταν σε σημαντικό εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο με αριθμητικά αξιόλογο εργατικό δυναμικό. Το κίνημα των Νεότουρκων, η επαναφορά σε ισχύ του τουρκικού συντάγματος και η παραχώρηση κάποιων ελευθεριών, έδωσαν τη δυνατότητα να γίνουν οι ιδέες πράξη. Έτσι δημιουργήθηκαν οι πρώτες εργατικές συνδικαλιστικές και σοσιαλιστικές οργανώσεις.

Επιπλέον, έγιναν συλλήψεις υπόπτων για φιλοχαμιδικά αισθήματα ενώ ο ίδιος ο Abdülhamid Β΄ εξαναγκάστηκε από τους επαναστάτες να παραδώσει την εξουσία στο νεώτερο αδερφό του, τον Ρεσάτ.⁸¹ Επίσης, στις 5 Μαΐου

⁷⁸ Βακαλόπουλος Απόστολος, ό.π., σ. 287

⁷⁹ Ζαφείρης Χρήστος, ό.π., σ. 24 και Παπαθανάση Καλ.- Μουσιοπούλου, «Θράκες- Μακεδόνες στον αγώνα υπό τους Νεότουρκους», *Μακεδονική Ζωή* (1987), σ. 40

⁸⁰ Μέγας Γιάννης, ό.π., σ. 34

⁸¹ Mazower Marc, ό.π., σ.333 και Morgenthau Henry, *Τα μυστικά του Βοσπόρου, Παγκόσμιος Πόλεμος, Εκστρατεία Καλλίπολης, Νεότουρκοι, Διωγμοί Ελλήνων, Γενοκτονία Αρμενίων*, Εκδόσεις Τροχαλία 1994, σσ.29-30

1909, ο Hilmi ανέλαβε και πάλι το αξίωμα του Μεγάλου Βεζίρη ενώ για σημαντικό διάστημα η εξουσία ήταν στα χέρια του ήρωα της αντεπανάστασης Μαχμούτ Σεφκέτ. Ο Σεφκέτ έλεγχε την Κων/πολη και μεγάλο τμήμα του στρατού ενώ το Κομιτάτο έλεγχε τα υπόλοιπα αστικά κέντρα, που μετά την καθάρηση του Abdülhamid Β΄, ήταν ακόμη πιο ισχυρά.⁸²

Ωστόσο, μετά την άνοιξη του 1909 οι δύο μεγαλύτερες χριστιανικές εθνότητες της Μακεδονίας προβαίνουν σε μια σκληρή πάλη για την οριστική επικράτηση τους και την αντιμετώπιση του Νεοτουρκικού Κομιτάτου «Ένωση και Πρόοδος». Ο ελληνισμός της Μακεδονίας αντιμετώπιζε σοβαρότατα προβλήματα επιβίωσης. Η συνειδητοποίηση της ένοπλης πάλης και η επιτακτική ανάγκη για την ανασύνταξή του συνέβαλε σταδιακά στην κινητοποίηση του και στην αθρόα προσέλευση οπλιτών για κατάταξη στα ανταρτικά σώματα.⁸³

Παράλληλα, τον Ιούνιο 1909, οι αλληπάλληλες ειδήσεις των Οθωμανών διοικητών για τις σποραδικές παρουσίες των ελληνικών και των βουλγαρικών ανταρτικών σωμάτων στο μακεδονικό χώρο και η κορύφωση της πολιτικής αναταραχής συντέλεσαν στην κήρυξη του στρατιωτικού νόμου στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης ενώ τον ίδιο μήνα οι Νεότουρκοι προκάλεσαν μαζικό συλλαλητήριο στο Μοναστήρι, στο οποίο συμμετείχαν και οι εκπρόσωποι όλων των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων και των πολιτικών λεσχών για να διαμαρτυρηθούν για τις θλιβερές συνθήκες που επικρατούσαν.

Με την πάροδο του χρόνου κορυφώνονταν οι φήμες και οι διαδόσεις ανάμεσα στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας για την επικείμενη εξέγερση του μη μουσουλμανικού στοιχείου. Επίσης, από τα μέσα Ιουνίου 1909, το Νεοτουρκικό Κομιτάτο πήρε τα απαραίτητα μέτρα για την αποδυνάμωση του ελληνορθόδοξου στοιχείου της Μακεδονίας: έδωσε την άδεια και τη συγκατάθεσή του για την κατάληψη των ελληνορθόδοξων σχολείων και των εκκλησιών από εξαρχικές και ρουμανικές μειονότητες της Μακεδονίας.⁸⁴

Τον Ιούνιο του 1909, το Κομιτάτο αντέδρασε στην προσάρτηση της Κρήτης στην Ελλάδα ενώ οι Μεγάλες Δυνάμεις απέφυγαν να εμπλακούν,

⁸² Μέγας Γιάννης ό.π., σ. 223

⁸³ ό.π., σσ. 297-298

⁸⁴ Βακαλόπουλος Κων/νος, ό.π., σσ. 295-296

επιδιώκοντας τη διατήρηση των καλών σχέσεων με το Κομιτάτο. Επιπλέον, το Κομιτάτο προχώρησε στην κατάργηση όλων των υψηλόβαθμων δημοσίων λειτουργιών, όπως πρέσβων. Συγχρόνως, έβαλε σε πλήρη εφαρμογή το μέτρο αποκλεισμού των ελληνικών πλοίων και προϊόντων. Το μέτρο αυτό εφαρμόστηκε συνειδητά σε προσπάθεια καταστροφής των Ελληνορθόδοξων εμπορών, παραγωγών και μεταφορέων, που έλεγχαν μεγάλο μέρος του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου και κράτησε έως τον Οκτώβριο του 1911, όταν η Ιταλία κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στις 23 Ιουλίου 1909, το Κομιτάτο γιόρτασε την πρώτη επέτειο της επανάστασης μέσα σε μια έξαρση εθνικισμού. Η Θεσσαλονίκη υπήρξε στο κέντρο των εορτασμών, όπου συγκεντρώθηκαν όλα τα μέλη της κεντρικής επιτροπής του Κομιτάτου και αντιπρόσωποι τοπικών επιτροπών από όλες τις πόλεις της Αυτοκρατορίας. Την ίδια μέρα κυκλοφόρησε μεγάλου μεγέθους τετρασέλιδο με διθυράμβους για την επανάσταση και για το ρόλο της εκπαίδευσης. Τα άρθρα ήταν γραμμένα στα ελληνικά με την υπογραφή του Εθνικού Συνδέσμου Οθωμανών Ελληνορθόδοξων Θεσσαλονίκης.⁸⁵

Η καταστολή της «Αντεπανάστασης του 1909» ανοίγει το δρόμο για μια σειρά μέτρων που αποσκοπούν στη μείωση της δύναμης των ανακτόρων και θα ολοκληρώνονται το καλοκαίρι του ίδιου έτους με τις Συνταγματικές Μεταρρυθμίσεις. Οι εκκαθαρίσεις στις ένοπλες δυνάμεις εντείνονται, οι αξιωματικοί που προέρχονταν από το στράτευμα απολύονται ενώ στη θέση τους αναδεικνύεται μια νέα ιεραρχία, βασισμένη στους μορφωμένους, νεώτερους αξιωματικούς που στηρίζουν το Κομιτάτο.

Παράλληλα, συνεχίζονται και οι απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων οι οποίοι θεωρούνταν υπεράριθμοι. Άμεσος σκοπός αυτών των περικοπών ήταν η χαλιναγωγή του δημόσιου ελλείμματος. Επιπλέον, παρατηρούνται περικοπές στον προϋπολογισμό του παλατιού κατά 2/3 ενώ τοποθετούνταν έμπιστοι του Κ.Ε.Π. μέσα στα ανάκτορα.⁸⁶

Επίσης, οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1909, στερούν το βασιλικό θεσμό από κάθε έλεγχο εξουσίας. Ο Σουλτάνος υποχρεώνεται να υπακούει στο Σύνταγμα και τον Ιερό Νόμο (*seriat*) ενώπιον της Βουλής, δεν έχει το δικαίωμα να διορίζει και να παύει υπουργούς

⁸⁵ Μέγας Γιάννης, ό.π., σσ. 226-228

⁸⁶ Zürcher E. ό.π., σ.105

παρά μόνο τον πρωθυπουργό. Παράλληλα, η Βουλή Αντιπροσώπων ενδυναμώνεται σε σχέση με την Υψηλή Πύλη, η Κυβέρνηση είναι υπεύθυνη και υπόλογη απέναντι στο Κοινοβούλιο.

Ο κοινοβουλευτισμός εδραιώνεται και μαζί με αυτόν και η δύναμη των Νεότουρκων σε βάρος του Παλατιού και της Υψηλής Πύλης. Όμως, αξίζει να σημειωθεί ότι την εξουσία μετά την καταστολή της Αντεπανάστασης του 1909 την κατείχε ο στρατός κι όχι το Κοινοβούλιο.⁸⁷

Το φθινόπωρο του 1909 είχε ολοκληρωθεί η γενική εικόνα από τις θλιβερές επιπτώσεις της πολιτικής των Νεότουρκων απέναντι στο καθεστώς των χριστιανών κατοίκων της Μακεδονίας. Η καταδίωξη του ελληνισμού, η διάλυση των ειδικών γραφείων των ελληνικών προξενείων και η ένταση της εθνικής διαπάλης χαρακτήριζαν τις κρισιμότερες περιστάσεις και τις τραγικές συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβιούσε το ελληνορθόδοξο στοιχείο. Καθημερινά γινόταν περισσότερο επιβεβλημένη η αποκέντρωση των ελληνικών ενεργειών σε ολόκληρο το μακεδονικό χώρο, ο διορισμός ικανών εκκλησιαστικών εκπροσώπων, η αύξηση κρατικών επιχορηγήσεων, η παύση των κοινοτικών διαμαχών και η επίλυση του εκκλησιαστικού ζητήματος, που είχε προκαλέσει αρκετά συλλαλητήρια στη Θεσσαλονίκη.⁸⁸

⁸⁷ Feroz Ahmad, ό.π., σ. 50

⁸⁸ Βακαλόπουλος Απόστολος, *Αναμνήσεις...* ό.π., σ. 301

Ε
παναστάτες Νεότουρκοι εισέρχονται στην Κωνσταντινούπολη μετά μουσικής το 1909.

Στο τέλος του 1909 ιδιαίτερη έξαρση σημειώνει το φαινόμενο της εθνικής αντιπαλότητας για τον έλεγχο των σχολείων και των εκκλησιών. Για πρώτη φορά Έλληνες και Βούλγαροι συμφώνησαν στις αρχές Δεκέμβρη να σταματήσουν τις διαμάχες τόσο σε εκκλησιαστικό όσο και σε εκπαιδευτικό πεδίο. Η συμφωνία αυτή δυσαρέστησε τους Νεότουρκους που πιθανολογούσαν ενδεχόμενη ελληνοβουλγαρική συνύπαρξη σε ολόκληρο το Μακεδονικό χώρο. Η εφαρμογή του νόμου για τη διάλυση των «ληστρικών συμμοριών» και τον αφοπλισμό των κατοίκων είχε δημιουργήσει τόσο μεγάλη αναστάτωση και αναβρασμό στη Μακεδονία, ώστε Έλληνες και Βούλγαροι, που είχαν υποστεί πολλά από τις οθωμανικές διώξεις, αισθάνονταν την ανάγκη για κοινή συνεννόηση. Η κοινή συνισταμένη που ένωνε το ελληνορθόδοξο στοιχείο της Μακεδονίας, είχε προτρέψει τους Βούλγαρους να προτείνουν προς τους Έλληνες (τέλη 1909) ειδική φόρμουλα με συγκεκριμένους όρους για τη σταδιακή επίτευξη της προσέγγισης των δύο

εθνοτικών ομάδων αλλά το ελληνορθόδοξο στοιχείο απέρριψε τις βουλγαρικές προτάσεις.⁸⁹

Πολλά ελληνικά σχολεία παρέμεναν κλειστά λόγω των επεμβάσεων των οθωμανικών αρχών και της άρνησης επικύρωσης των διορισμών του διδακτικού προσωπικού.⁹⁰

1910:Οι επιπτώσεις εφαρμογής των μέτρων των Νεότουρκων στις ελληνορθόδοξες κοινότητες

Στη Μακεδονία, οι επιπτώσεις της ψήφισης των νομοσχεδίων αυτών ήταν οδυνηρές. Αφετηρία για την εφαρμογή του βιαιότερου Νεοτουρκικού μέτρου, του αφοπλισμού των χριστιανικών ανταρτικών σωμάτων, υπήρξε η πρώτη αλβανική εξέγερση κατά την άνοιξη του 1910.

Παράλληλα, άρχισαν να εφαρμόζονται πρωτόγνωρες μέθοδοι εισβολής σε σπίτια χριστιανών για την ανακάλυψη όπλων και πολεμοφοδίων, έρευνες και συλλήψεις. Το φαινόμενο αυτό διογκώθηκε μετά την άνοιξη του 1910 και πήρε διαστάσεις με ανυπολόγιστες συνέπειες για τις συνθήκες διαβίωσης των χριστιανών, οι οποίοι εκβιάζονταν για να παραδώσουν τα όπλα τους. Οι προσπάθειες των Νεότουρκων απέβλεπαν βραχυπρόθεσμα στη διάλυση των χριστιανικών ανταρτικών σωμάτων και στον αφοπλισμό των χριστιανών κατοίκων. Μακροπρόθεσμα στόχευαν στην αποδυνάμωση του ελληνορθόδοξου στοιχείου, με την υποδαύλιση των εθνικών ανταγωνισμών, στην κατατρομοκράτηση του με αλληπάλληλες βιαιοπραγίες σε βάρος του και στην εξόντωση των βασικότερων στελεχών της χριστιανικής αντίστασης.⁹¹ Οι εκπρόσωποι των χριστιανικών εθνοτήτων της Μακεδονίας διαμαρτυρήθηκαν απέναντι στην τραγική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί.

Καθώς όμως η δυσαρέσκεια από τα μέτρα εκκοσμίκευσης, η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών από τους υπεράριθμους δημοσίους υπαλλήλους και κυρίως η φορολογία αυξανόταν, εντεινόταν οι τριβές μέσα στην ίδια την κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος. Το 1910 θα προκύψει το «Λαϊκό Κόμμα» ενώ το 1911 θα ιδρυθεί το «Νέο Κόμμα».⁹²

⁸⁹ ό.π., σ. 304

⁹⁰ ό.π.,σ.313

⁹¹ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, ό.π., σ. 381

⁹²Ergil Dogu, "A Reassessment: The Young Turks, Their Politics and Anti-colonial Struggle" *Balkan Studies*, volume 16, no.2. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1975, σ. 31

Παράλληλα εντείνεται και η αντιπολίτευση πέρα του Κομιτάτου, στο χώρο των Φιλελευθέρων. Η Φιλελεύθερη Ένωση όμως, έχει διαλυθεί μετά την καταστολή της «Αντεπανάστασης του 1909». Την περίοδο 1910-1911 ιδρύεται η «Ένωση των Μετριοπαθών Φιλελευθέρων» υπό τον İsmail Kemal που συσπειρώνει Άραβες και Αλβανούς βουλευτές.

1911: Η ίδρυση του «Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης» και η διαλλακτική στάση του ΚΕΠ

Επιπλέον, στα τέλη του 1911, Φιλελεύθεροι και Συντηρητικοί, Οθωμανοί και Μειονοτικοί θα συνασπιστούν ιδρύοντας το «Κόμμα της Ελευθερίας και Συνεννόησης». Ο νέος σχηματισμός θα περιλάβει «Συντηρητικούς, Φιλελεύθερους, ανεξάρτητους βουλευτές και γερουσιαστές της αντιπολίτευσης»⁹³ Σπουδαίο ρόλο στη συσπείρωση αυτή έπαιξαν οι βουλευτές υποτελών εθνοτήτων, Βούλγαροι, Άραβες, Αλβανοί, Αρμένιοι και Έλληνες. Τα σκληρά μέτρα κατά της ελεύθερης έκφρασης των εθνοτήτων, οι ανελεύθεροι Νόμοι, η Νεοτουρκική τρομοκρατία στη Μακεδονική ύπαιθρο και η βαριά φορολογία είχαν εξωθήσει όλον αυτόν τον κόσμο που αρχικά υποστήριζε το Κ.Ε.Π. στην αντιπολίτευση. Στην κίνηση αυτή πρωταγωνίστησαν οι Έλληνες βουλευτές, οι οποίοι είχαν ταχθεί υπέρ της συνεργασίας με τους Νεότουρκους και είχαν ταυτιστεί με τον Οθωμανισμό. Στο σχήμα αυτό επίσης συμμετέχουν και μουσουλμάνοι, εκπρόσωποι του millet.⁹⁴

Ωστόσο μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης του Μαρτίου του 1909 υπήρξε κύμα διώξεων και εκτελέσεων των πρωταιτίων, ανάμεσά τους και του πρωτεργάτη των γεγονότων του ηγέτη της «Μουσουλμανικής Ένωσης» Σείχη Βαχντετί.⁹⁵

Στη συνέχεια, η ηγεσία του Κ.Ε.Π. θα αναγκαστεί να αλλάξει πολιτική που να εμφανιστεί πολύ πιο διαλλακτική. Έτσι στις 23 Απριλίου 1911, θα εξαγγείλει το «πρόγραμμα των 10 σημείων» με σκοπό τον κατευασμό των συντηρητικών αντιπάλων του Κομιτάτου. Έτσι, π.χ. στο σημείο 6 υπόσχεται τη διατήρηση εθνικών και θρησκευτικών ηθών και παράλληλα την αξιοποίηση

⁹³ Μπούρα Κ., ό.π., σ.78.

⁹⁴ Shaw St., ό.π., σ. 288

⁹⁵ Zürcher E, ό.π., σ. 102

των προϊόντων ή επιτευγμάτων του Δυτικού πολιτισμού ενώ στο σημείο 7 διακηρύσσει την επιθυμία για διαφύλαξη των ιστορικών Οθωμανικών παραδόσεων ενώ αναφέρεται και στην αναθεώρηση του Συντάγματος στο σημείο 9⁹⁶ Επιπλέον, προβλέπει και το ασύμβατο του βουλευτικού αξιώματος με την κατάληψη θέσεων στον εκτελεστικό μηχανισμό του κράτους.

Παρατηρούμε επομένως, ότι το Κομιτάτο αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Από τη μια πλευρά προσπάθησε να πείσει ότι η πολιτική του εκδυτικισμού που ακολούθησε ήταν συμβατή με τις παραδόσεις του Οθωμανικού κράτους, ώστε να εξευμενίσει τα συντηρητικά στοιχεία αλλά και τους πιο μετριοπαθείς οπαδούς του εκσυγχρονισμού. Από την άλλη πλευρά, τα μέτρα που αφορούσαν τη σχέση των πολιτικών με την «εκτελεστική» εξουσία, αποσκοπούσαν να καταδείξουν πως το Κομιτάτο δεν επιχειρούσε την καταστροφή του κρατικού μηχανισμού και τη συγκρότηση μιας Νεοτουρκικής γραφειοκρατικής ελίτ.

Επομένως, την περίοδο 1909-1911, το Κομιτάτο αναγκάστηκε να ισορροπεί ανάμεσα στα συμφέροντα της Υψηλής Πύλης και του Στρατού. Παρ' όλα αυτά, κατάφερε να προωθήσει την εκσυγχρονιστική του πολιτική σε δύο μέτωπα: α. να εκσυγχρονίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία β. να θεσπίσει τέτοια νομοθεσία που να της καταστήσει περιττά τα προνόμια των ξένων⁹⁷

⁹⁶ Lewis B. ό.π., σ. 216.

⁹⁷ F. Ahmad, ό.π., σσ. 86-87

1912-1913: Η αποδυνάμωση του Νεοτουρκικού Κινήματος

Στις 18-13 Ιανουαρίου 1912, υπογράφηκε στην Κων/πολη πρωτόκολλο για την αμοιβαία συνεργασία και υποστήριξη των δύο εθνοτικών ομάδων (ελληνικών και βουλγαρικών) για τις επικείμενες βουλευτικές εκλογές. Η επίσημη αυτή ελληνοβουλγαρική συμφωνία προέβλεπε ουσιαστικά την ανάδειξη όσο το δυνατόν περισσότερων εκπροσώπων.⁹⁸

Ωστόσο, οι Νεότουρκοι χρησιμοποίησαν τη Βουλή ως αντίβαρο στα παραδοσιακά κέντρα εξουσίας (Παλάτι, Υψηλή Πύλη) παρόλο που δεν ήταν οπαδοί του κοινοβουλευτισμού. Η Αντιπολίτευση από την άλλη πλευρά είχε ταχθεί υπέρ της δύναμης του Σουλτάνου. Παρ' όλα αυτά η βουλή καταψήφισε την πρόταση και η κοινοβουλευτική ομάδα του Κ.Ε.Τ. κατέφυγε στις κάλπες. Για το λόγο αυτό, το Κομιτάτο ασκούσε τον έλεγχο των θέσεων στον κρατικό μηχανισμό ενώ είχε τον έλεγχο και στην επαρχιακή διοίκηση.⁹⁹

Μέσα σε κλίμα τρομοκρατίας, παρανομιών, αυθαιρεσιών, πλαστογραφήσεων, βίας και νοθείας πραγματοποιήθηκαν την άνοιξη του 1912 στη Μακεδονία, όπως και σε ολόκληρο τον οθωμανικό χώρο, οι δεύτερες βουλευτικές εκλογές. Έχοντας στη διάθεση του το στρατό, τη Χωροφυλακή και τις διοικητικές αρχές, επινόησε διάφορα τεχνάσματα για να πετύχει τους σκοπούς του, δηλαδή την ελαχιστοποίηση της εκλογικής δύναμης των αντιπάλων κομμάτων, των Ελληνορθόδοξων και των Βουλγάρων. Οι υπεύθυνοι του κομιτάτου «Ένωση και Πρόοδος» διαφοροποίησαν σημαντικά τη διοικητική διαίρεση των ναχιγιέδων σχηματίζοντας εκλογικά τμήματα, αφαιρώντας ή προσθέτοντας χωριά ή συνοικισμούς έτσι ώστε να επικρατήσουν αριθμητικά οι εκπρόσωποί του και να αποδυναμωθούν οι αντίπαλοί του.

Η κατάσταση στο μακεδονικό χώρο κατά τη διάρκεια των βουλευτικών εκλογών αλλά και μετέπειτα, είχε ως κύρια χαρακτηριστικά την παραβίαση των συνταγματικών αρχών εκ μέρους των Νεότουρκων, τον εκβιασμό της ελευθερίας της συνείδησης των ψηφοφόρων, τις αυθαιρεσίες των οθωμανικών αρχών, τη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας των χριστιανών κατοίκων, τις βιαιοπραγίες σε βάρος τους καθώς και η κατάλυση της δημόσιας τάξης από τις ληστρικές επιδρομές. Το φαινόμενο της μείωσης της

⁹⁸ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, ό.π., σ. 404

⁹⁹ F. Ahmad, ό.π., σσ. 101-102.

εκλογικής ισχύος των εκπροσώπων των αντιπολιτευόμενων προς το Νεοτουρκικό κομιτάτο «Ένωση και Πρόοδος» κομμάτων είχε γενική εφαρμογή σε ολόκληρο το μακεδονικό χώρο.¹⁰⁰

Επιπλέον, οι εκλογές αυτές χαρακτηρίστηκαν ως «εκλογές της μεγάλης ράβδου» την άνοιξη του 1912 λόγω της βίας και της νοθείας ενώ το Κομιτάτο εξασφάλισε για ακόμη μια φορά πλήρη κοινοβουλευτική κυριαρχία, καθώς η πλειοψηφία των βουλευτών εξελέγη με τα ψηφοδέλτια του και η αντιπολίτευση συνετρίβη. Έτσι, ο σουλτάνος απέκτησε το δικαίωμα να διαλύει το Κοινοβούλιο. Μετά από αυτό η κυριαρχία των Νεότουρκων φαινόταν απόλυτη.

Το Κομιτάτο πήρε πρωτοβουλία να προτείνει αναθεώρηση του Συντάγματος με σκοπό την ενίσχυση της Σουλτανικής εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα, η πρόταση αυτή προέβλεπε να επανακτήσει ο Σουλτάνος το δικαίωμα διάλυσης του Κοινοβουλίου χωρίς τη γνώμη της Γερουσίας ενώ σκοπός της ενέργειας αυτής ήταν ο έλεγχος της κατάστασης μετατοπίζοντας εξουσίες στον Ανώτατο Άρχοντα, τον Μεχμέτ Ε΄.

Συγκροτήθηκε η «Ομάδα των Σωτήρων Αξιωματικών» από δυσαρεστημένους με το Κομιτάτο στρατιωτικούς, υπό την ηγεσία του Συνταγματάρχη Σαντίκ. Η κίνηση αυτή ήταν ελεγχόμενη από τους φιλελεύθερους και την γραφειοκρατική ελίτ της Υψηλής Πύλης και ζητούσε την επιστροφή στη νόμιμη συνταγματική διακυβέρνηση και την αποχή του στρατού από την πολιτική.¹⁰¹

Ωστόσο, την περίοδο Ιουνίου - Ιουλίου 1912 ξέσπασαν μια σειρά στρατιωτικές εξεγέρσεις στη Μακεδονία ενώ ανταρτικές ομάδες εμφανίστηκαν στα βουνά. Η διαφορά ωστόσο με την εξέγερση του 1908 ήταν ότι οι Νεότουρκοι αδυνατούσαν να ελέγξουν την κατάσταση. Το Κομιτάτο φαινόταν πως είχε χάσει και τη βάση της δύναμής του, το κέντρο της επιρροής του, δηλαδή τη Μακεδονία, την περιοχή δηλαδή όπου είχε συγκροτηθεί ως πολιτική δύναμη και είχε στηριχθεί ακόμα και στις πιο δύσκολες στιγμές του (Αντεπανάσταση 1909)

¹⁰⁰ Βακαλόπουλος Κων/νος, ό.π., σσ. 404-405

¹⁰¹ Zürcher E, ό.π., σ. 108

Το Νεοτουρκικό κίνημα όπως αυτό του 1912 βρισκόταν σε κρίση. Η Μακεδονία, είχε στραφεί εναντίον του, η Αλβανία είχε εχθρικές διαθέσεις και η Ιταλία για να πιέσει την Οθωμανική κυβέρνηση και να την εξαναγκάσει σε συνθηκολόγηση, είχε βομβαρδίσει τα Δαρδανέλλια τον Απρίλιο κατέλαβε τα Δωδεκάνησα το Μάιο.¹⁰²

Έτσι, σχηματίστηκε Νέα Κυβέρνηση η οποία έμεινε στην ιστορία ως «Μεγάλο Υπουργείο», λόγω των πολλών προσωπικοτήτων που συμπεριλάμβανε στις τάξεις της. Στην πραγματικότητα ήταν μια κυβέρνηση της φιλελεύθερης ελίτ της Υψηλής Πύλης που σκοπό είχε να ανατρέψει με κάθε μέσο το Κομιτάτο. Πράγματι το Κ.Ε.Π. διώχθηκε: το κοινοβούλιο στο οποίο κυριαρχούσε διαλύθηκε, τα μέλη της καταδιώκονταν κι αναγκάστηκαν να καταφύγουν στην Ευρώπη, ενώ η Ταρίν, η πιο φιλική εφημερίδα προς τους Νεότουρκους, γνώρισε αλλεπάλληλες απαγορεύσεις με αποτέλεσμα να διακόψει την έκδοση της.

Την ίδια στιγμή ο Στρατιωτικός Νόμος (Ιούλιος 1912) αιρόταν, η άρση του οποίου σήμαινε όχι την αποκατάσταση της δημοκρατίας όσο τη δυνατότητα ελεύθερης πολιτικής δράσης των αντιπάλων του Κομιτάτου. Επιπλέον, είχε σκοπό να θέσει τέλος στην κηδεμόνευση της Οθωμανικής πολιτικής ζωής από το Στρατό. Με άλλα λόγια, το «Μεγάλο Υπουργείο» ήταν μια συγκαλυμμένη απόπειρα παλινόρθωσης της φιλελεύθερης γραφειοκρατικής ελίτ με κέντρο την Υψηλή Πύλη.

Όμως, η κυβέρνηση παραιτήθηκε και αντικαταστάθηκε από άλλη υπό τον Κιαμήλ Πασά λόγω των Βαλκανικών Πολέμων του 1912.¹⁰³ Οι πολεμικές επιχειρήσεις εξελίσσονταν ραγδαία σε βάρος των Οθωμανών ενώ μέσα σε λίγους μήνες το σύνολο των Βαλκανικών κτήσεων είχε εξαφανιστεί και η Οθωμανική παρουσία στην Ευρώπη στα τέλη του 1912 περιοριζόταν σε τέσσερις πόλεις: Γιάννενα, Σκόδρα, Τσατάλτζα, Αδριανούπολη.

Υπό την πίεση των Βουλγάρων, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να συνάψει ανακωχή (3 Δεκεμβρίου) και να αρχίσει διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο για τη συνομολόγηση συνθήκης ειρήνης υπό την αιγίδα των Μ. Δυνάμεων.¹⁰⁴

¹⁰² ό.π., σ.111

¹⁰³ F. Ahmad, ό.π., σσ. 111-113

¹⁰⁴ Zürcher E., ό.π., σ. 112

Καθώς όμως στην Πόλη φημολογούταν ότι η κυβέρνηση ετοιμαζόταν να υποκύψει στις πιέσεις των Μ. Δυνάμεων, το Κομιτάτο αντέδρασε. Έτσι, στις 23/1/1913 μια ομάδα Νεότουρκων αξιωματικών υπό την ηγεσία του Enver Pasa επέδραμε στην Υψηλή Πύλη όπου συνεδρίαζε το Υπουργικό Συμβούλιο και έτσι την εξανάγκασε να παραιτηθεί. Το επεισόδιο αυτό, το οποίο επανέφερε το Κ.Ε.Π. στο πολιτικό προσκήνιο, έμεινε στην ιστορία ως «Πραξικόπημα της Υψηλής Πύλης»¹⁰⁵

Το Κομιτάτο ωστόσο είχε κρατήσει διαλλακτική στάση απέναντι στην κυβέρνηση ενώ η στάση των αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης απέναντι στο Κομιτάτο ήταν εχθρική. Το Κομιτάτο στη συνέχεια προσπάθησε να σχηματίσει κυβέρνηση ευρύτερης αποδοχής, υπό τον Μαχμούτ Σεβκέτ. Στη νέα αυτή κυβέρνηση, το Κομιτάτο κράτησε μόνο τρία υπουργεία, αφού σκοπός δεν ήταν η πολιτική επικράτηση αλλά η σωτηρία της Ανατολικής Θράκης και της Αδριανούπολης.¹⁰⁶

Στις 26 Μαρτίου, η Αδριανούπολη έπεσε στα χέρια των Βουλγάρων ενώ στα τέλη Μαΐου οι Νεότουρκοι είχαν αποδεχτεί την έκβαση του πολέμου κι αναγκάστηκαν να διαπραγματευτούν. Η συνθήκη του Λονδίνου που συνομολογήθηκε στις 10 Ιουνίου 1913, περιόριζε την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη γραμμή Αίνου- Μήδειας. Όλο το υπόλοιπο Ευρωπαϊκό τμήμα του Οθωμανικού κράτους διαμοιραζόταν μεταξύ των Βαλκανίων Συμμάχων.

Οι φιλελεύθεροι προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση για να ανατρέψουν το Κ.Ε.Π. Έτσι, στις 15 Ιουνίου η αντιπολίτευση δολοφόνησε στην Πόλη το Μεγάλο Βεζίρη Μαχμούτ Σεβκέτ. Η αντίδραση του Κομιτάτου είναι ακαριαία: δεκάδες αντίπαλοι του Κ.Ε.Π. συλλαμβάνονται και εκτελούνται. Η νέα κυβέρνηση που σχηματίζεται μετά το θάνατο του Μαχμούτ Σεβκέτ φέρνει τη Νεοτουρκική σφραγίδα ενώ τη θέση του Μεγάλου Βεζίρη αντικαθιστά ο Σαιντ Χαλίμ, ο οποίος προσπαθεί να γίνει συμπαθής στους Άραβες.¹⁰⁷

¹⁰⁵ F. Ahmad, ό.π., σ. 119

¹⁰⁶ Shaw St., ό.π., σσ. 294 -295

¹⁰⁷ E. Zürcher, ό.π., σ. 113.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Οι υποσχέσεις των Νεότουρκων στο μη μουσουλμανικό πληθυσμό της Μακεδονίας και οι πραγματικοί τους στόχοι

Οι Θεσσαλονικείς όλων των εθνοτικών ομάδων εντυπωσιάστηκαν από τους Νεότουρκους του Εμβέρ-μπέη που υπόσχονταν σε όλο τον πληθυσμό της Μακεδονίας συνταγματικές ελευθερίες, «ισότητα, δικαιοσύνη, ελευθερία» και γενική αμνηστία.¹⁰⁸ Η χορήγηση ωστόσο γενικής αμνηστίας στους Έλληνες, Βουλγάρους και Σέρβους αντάρτες της Μακεδονίας κάτω από τα κηρύγματα των Νεότουρκων για ισονομία και ισοπολιτεία όλων των εθνικών μειονοτήτων της οθωμανικής Αυτοκρατορίας έδωσαν μόνο μια προσωρινή αναβολή στην οριστική επίλυση του μακεδονικού ζητήματος.¹⁰⁹

Παράλληλα επικράτησε και ένα πνεύμα συμφιλίωσης, ο Μακεδονικός Αγώνας σταμάτησε και οι αντάρτες κυκλοφορούσαν ελεύθερα στους δρόμους. Έτσι διαλύθηκαν τα ελληνικά και βουλγαρικά σώματα και οι αντάρτες κυκλοφορούσαν ελεύθεροι στις πόλεις και τα χωριά της Μακεδονίας.¹¹⁰ Επιπλέον, οι περισσότεροι ήλπιζαν ότι το καθεστώς της Αυτοκρατορίας θα άλλαζε ριζικά και ότι οι εθνοτικές ομάδες θα αποκτούσαν αυτονομία. Οι Νεότουρκοι υποσχέθηκαν την εκθρόνιση του Abdülhamid Β' και την αντικατάσταση του από μια ισχυρή οθωμανική κυβέρνηση, όπου θα αντιπροσωπευόταν το φιλελεύθερο Ευρωπαϊκό πνεύμα.

Το Νεοτουρκικό Κομιτάτο Θεσσαλονίκης, με πρόσχημα ότι ήθελε να γνωρίσει καλύτερα τα πολιτικά προγράμματα των διαφόρων μερίδων, κάλεσε όλες τις τοπικές κοινότητες να συντάξουν μνημόνια για να εκφράσουν τις πολιτικές ιδέες και τις ανάγκες τους. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, η βουλγαρική κυβέρνηση αποφάσισε τη σύγκληση ειδικού συνεδρίου για την εξομάλυνση των αντίθετων απόψεων. Το συνέδριο συνήλθε στις 20 Σεπτεμβρίου 1908 και ειδική Επιτροπή του παρουσίασε στους Νεότουρκους της Θεσσαλονίκης τα αιτήματα της βουλγαρικής πλευράς που περιλάμβανε:

- αναθεώρηση του συντάγματος με βάση τα φυλετικά δικαιώματα των εθνοτικών ομάδων
- δικαίωμα ψήφου σε όλους τους άνδρες
- ελευθερία της συνείδησης και του τύπου

¹⁰⁸ Παπαγιαννόπουλος Απόστολος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Ρέκος, Θεσσαλονίκη 1993, σ.183 και Τσακτσίρας Λάμπρος, *ό.π.*, σ.143

¹⁰⁹ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, Εκδόσεις Αντωνίου Σταμούλη, Αθήνα 2000, σ. 287

¹¹⁰ Δρογίδης Δημήτριος, *ό.π.*, σ. 95

- ελεύθερη βασική παιδεία στη μητρική γλώσσα
- διατήρηση των Θρησκευτικών προνομίων και κυβέρνηση υπεύθυνη στο κοινοβούλιο.

Στο ελληνικό υπόμνημα, τονιζόταν η ανάγκη να διατηρηθεί το ελληνικό στοιχείο στη Μακεδονία ως χωριστή ενότητα, να διατηρηθούν τα δικαιώματα και τα προνόμια του Πατριαρχείου και να τροποποιηθεί το οθωμανικό σύνταγμα. Όμως, οι περισσότεροι Έλληνες δεν πίστευαν ότι οι Νεότουρκοι ήταν ειλικρινείς στις διακηρύξεις τους ενώ η δυσaréσκεια τους φάνηκε περισσότερο έντονη με αφορμή τη διαδικασία της εκλογής των αντιπροσώπων για το πρώτο κοινοβούλιο. Ωστόσο, σημαντικό ρόλο επίσης έπαιξαν και οι εφημερίδες «Αλήθεια» και «Μακεδονία» στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των Ελληνορθόδοξων της Μακεδονίας από εθνικής άποψης.¹¹¹

Στις 17 Δεκεμβρίου 1908 σχηματίστηκε το Νεοτουρκικό Κοινοβούλιο με την παρουσία των αντιπροσώπων των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, το οποίο όμως δεν βελτίωσε την κατάσταση στη Μακεδονία και τη Θράκη. Αντιθέτως, ήταν πιο έντονος ο φυλετικός και ο εκκλησιαστικός ανταγωνισμός και οι Νεότουρκοι άρχισαν να κατευθύνουν τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς εναντίον του Ελληνισμού και να καλλιεργούν σε αυτούς το μίσος εναντίον των Ελληνορθόδοξων.

Φάνηκε έτσι ότι ο χαρακτήρας του Νεοτουρκικού κινήματος ήταν καθαρά εθνικιστικός και οι Νεότουρκοι απέβλεπαν στην επαναφορά και αποκατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην παλιά της αίγλη και ισχύ. Η θέση του Ελληνισμού στην Αυτοκρατορία γρήγορα επιδεινώθηκε και άρχισαν διωγμοί και φόννοι πολλών γνωστών αγωνιστών του Μακεδονικού Αγώνα.¹¹² Σκοπός τους ήταν να καταργήσουν τα προνόμια του Πατριαρχείου, να επιβληθούν στις άλλες εθνοτικές ομάδες και να τις αφομοιώσουν.¹¹³ Στην πραγματικότητα οι Νεότουρκοι απέβλεπαν στον εκτουρκισμό των μειονοτήτων αυτών.¹¹⁴

Το Νεοτουρκικό Κομιτάτο «Ένωση και Πρόοδος» εξέταζε τη δυνατότητα μαζικής μετανάστευσης των μουσουλμανικών πληθυσμών και την εγκατάστασή τους στις παραμεθόριες κυρίως περιοχές προς τη Βουλγαρία και την Ελλάδα. Ύστερα από διαβουλεύσεις, η επιτροπή αποφάσισε να υποχρεωθούν οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί να συνδράμουν τους ομόδοξους τους και να προκληθεί αθρόα μετανάστευση μουσουλμανικών πληθυσμών όχι μόνο από τη Βοσνία και την

¹¹¹ Λιάπης Γιάννης, «Οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης πριν και λίγο μετά την απελευθέρωση-Τα μεγάλα γεγονότα της εποχής όπως τα είδαν οι δημοσιογράφοι», *Μακεδονική Ζωή*, Οκτ. 1980, τ.173, σ.22

¹¹² Douglas D., ό.π., σ. 170

¹¹³ Βακαλόπουλος Απόστολος, *Αναμνήσεις από...*, ό.π., σ.85

¹¹⁴ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότερη Ιστορία...*, ό.π., σ. 187

Ερζεγοβίνη αλλά και από τη Βουλγαρία, τη Σερβία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, κυρίως προς τη Μακεδονία για να γίνει αισθητή η αριθμητική υπεροχή του μουσουλμανικού στοιχείου.¹¹⁵

Άλλοι στόχοι του Κομιτάτου ήταν:

i. Να αυξηθούν τα μέλη του σε όλες τις πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποκαθιστώντας επαφές με άτομα και κυρίως με οργανώσεις κοινωνικές, θρησκευτικές ή εθνικές

ii. Να οργανώσει ομάδες οπαδών στην ύπαιθρο με σκοπό την εξάπλωση των ιδεών του στα χωριά και την εξασφάλιση καταφυγίου για τα μέλη των πόλεων που κυνηγούσε η αστυνομία

Η δημιουργία δικτύου μάχιμων ομάδων με εθελοντές έτοιμους να θυσιάσουν τη ζωή τους, τους φενταγίν (=αυτοαπαρνητές), οι οποίοι θα αναλάμβαναν την ένοπλη εξέγερση.

iii. Το Κομιτάτο επίσης θεώρησε ως εύκολη λύση την προσέγγιση μουσουλμανικών συμμοριών, οι οποίες βρίσκονταν ανεξέλεγκτες στη Μακεδονία και που αποτελούνταν από Αλβανούς κακοποιούς, λιποτάκτες, τυχοδιώκτες αλλά ταυτόχρονα είχαν και την υποστήριξη των μουσουλμάνων χωρικών, γιατί τους προστάτευαν, έναντι αδρών αμοιβών, από τους Βούλγαρους και τους Έλληνες αντάρτες. Οι περισσότερες από αυτές τις συμμορίες αργότερα συμφώνησαν να ενταχθούν στο κίνημα ενώ δόθηκε το ελεύθερο να δολοφονούν οποιοδήποτε θεωρούσαν ύποπτο εχθρό του κινήματος.¹¹⁶

¹¹⁵Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας (1350-1950)*, Εκδόσεις Σταμούλης Αντόνης 2005, σ. 393

¹¹⁶Μέγας Γιάννης, *ό.π.*, σ. 53

Το Προνομιακό Ζήτημα

Το Προνομιακό Ζήτημα προέκυψε από τις προσπάθειες της οθωμανικής εξουσίας να αφαιρέσει τα προνόμια της Εκκλησίας, τα οποία το Πατριαρχείο θεωρούσε κεκτημένα από την Άλωση και συνεπώς, αναλλοίωτα. Το Προνομιακό Ζήτημα γνώρισε τρεις φάσεις, δύο επί απολυταρχίας Abdülhamid Β' (1883-1884, 1890-1891) και μία επί Νεότουρκων (1908-1918) και είναι αλληλένδετο με τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες (Tanzimat).¹¹⁷ Οι Οθωμανοί ιθύνοντες διαπίστωσαν ότι τα "προνόμια" των μη μουσουλμάνων ήταν ανασταλτικός παράγοντας στην δημιουργία ενός σύγχρονου ενιαίου κράτους με δυτικά πρότυπα. Η πρώτη και η δεύτερη φάση του Προνομιακού Ζητήματος κατέληξαν σε υποχώρηση της οθωμανικής κυβέρνησης, κάτι το οποίο δεν έγινε και με τους Νεότουρκους (τρίτη φάση), οι οποίοι προσπάθησαν να εκσυγχρονίσουν το κράτος με εθνικιστικές ιδέες.

Το Προνομιακό Ζήτημα ανέκυψε σε μία περίοδο σημαντικών ανακατατάξεων στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σημαντικό ρόλο έπαιξε το βουλγαρικό ζήτημα, το οποίο απετέλεσε το πρώτο ουσιαστικό σχίσμα στον ορθόδοξο κόσμο. Μετά το σχίσμα αυτό, η οθωμανική κυβέρνηση άρχισε να στοχεύει στην μείωση του κύρους του Πατριαρχείου, προκειμένου να αντιμετωπίσει ως ισότιμα πνευματικά κέντρα το Πατριαρχείο και την βουλγαρική Εξαρχία.

Η εμφάνιση της διαμάχης χρονολογείται από τις αρχές της δεκαετίας του 1880. Συνέρχονται σε κοινή συνεδρίαση τα δύο ανώτερα συλλογικά όργανα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η Ιερά Σύνοδος και το Εθνικό Μεικτό Συμβούλιο στις 15 Φεβρουαρίου 1884 για να συζητηθούν όλα τα θέματα που έχουν σχέση με το προνομιακό ζήτημα. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' απέστειλε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων υπόμνημα, με το οποίο διαμαρτύρεται για την παραβίαση του προνομιακού καθεστώτος, υπενθυμίζοντας ότι τα προνόμια της εκκλησίας είχαν κατοχυρωθεί με πολλές νεώτερες συνθήκες και φερμάνια, όπως το Hatt-i Humayun¹¹⁸.

¹¹⁷ Κονόρτας Π., «Η εξέλιξη των εκκλησιαστικών βερατίων και το Προνομιακό Ζήτημα», *Ιστορικά*, 5(1988), σσ. 259-286

¹¹⁸ Εξερτζόγλου Χαρίλαος., «Το Προνομιακό Ζήτημα», *Τα Ιστορικά*, 16 (1992), σσ. 65-84

Επιπλέον, αναφέρεται στο ζήτημα της εποπτείας των σχολείων τονίζοντας ότι τα σχολεία ανήκουν στην ίδια κατηγορία που ανήκουν και οι εκκλησίες. Το δικαίωμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου να αναγείρει ελεύθερα εκκλησίες και σχολεία αμφισβητείται για πρώτη φορά από την κυβέρνηση. Σύμφωνα με τους Εθνικούς Κανονισμούς επικυρωμένους από την Οθωμανική Κυβέρνηση, τόσο η ίδρυση σχολείων και η μέριμνα για την ομαλή λειτουργία τους όσο και η έγκριση του διδακτικού συστήματος είναι αναμφισβήτητα δικαιώματα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Ωστόσο, στη δεύτερη φάση του Προνομιακού ζητήματος, η κυβέρνηση παρεμβαίνει στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Η κυβέρνηση απορρίπτει το γεγονός ότι ο Πατριάρχης επιθυμεί να την αποκλείσει από τον έλεγχο και την επιθεώρηση των σχολείων. Στη φάση αυτή, οι τοπικές αρχές παρεμβαίνουν με πρωτοφανή τρόπο στα σχολεία, απαιτούν να ελέγχουν τα προγράμματα, αρκετά σχολεία κλείνουν, καταδιώκονται οι επίτροποι των σχολείων και φυλακίζονται δάσκαλοι. Ο Υπουργός από την άλλη πλευρά, αποδέχεται τη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου στην εποπτεία των σχολείων, όμως δικαιολογείται ότι τα κρατικά όργανα εξετάζουν αν οι εκπαιδευτικοί είναι εφοδιασμένοι με τα πιστοποιητικά που εκδίδει το Πατριαρχείο και τους δίνουν τη δυνατότητα να διδάσκουν. Είναι φανερό η πρόθεση του αυταρχικού καθεστώτος του Abdülhamid Β΄ να παρεμβαίνει στις αρμοδιότητες του Πατριαρχείου ιδιαίτερα σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση.

Ωστόσο, το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν μένει απαθές απέναντι στις εξελίξεις αμφισβήτησης του δικαιώματος αυτοδιοίκησης της εκπαίδευσης της ελληνικής κοινότητας. Με συνεχή έγγραφα υπενθυμίζει τα κατοχυρωμένα δικαιώματα του Πατριαρχείου στον τομέα της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα ζητά:

- Να ψηφιστεί νόμος, που θα ορίζει ότι οι τίτλοι σπουδών των ελληνορθόδοξων σχολείων, επικυρωμένοι από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ή τοπικούς μητροπολίτες, θα παρέχουν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα με τους τίτλους των κρατικών σχολείων
- Να ψηφιστεί άλλος νόμος, που θα ορίζει κάθε χρηματικό ποσό που προορίζεται για τα σχολεία στα οποία διδάσκεται η ελληνική γλώσσα, παραδίδεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στους τοπικούς μητροπολίτες.

- Να εκδοθεί κυβερνητική εγκύκλιος προς τις αρμόδιες κρατικές αρχές, όπου θα διευκρινίζεται ότι, επειδή τα προγράμματα των σχολείων και οι τίτλοι σπουδών των εκπαιδευτικών πρέπει να είναι γνωστά στην κυβέρνηση, αν κάποιος κρατικός αξιωματούχος διαπιστώσει οποιαδήποτε παρατυπία, να συνεργάζεται με τον τοπικό μητροπολίτη για την άρση της. Σε περίπτωση όμως που το πρόβλημα παραμένει, τότε η εκκρεμότητα να ρυθμίζεται σε κεντρικό επίπεδο, σε συνεργασία της Κυβέρνησης με το Πατριαρχείο.

Η τρίτη φάση του προνομιακού ζητήματος (1908-1914) έγινε επί Πατριάρχη Ιωακείμ του Γ΄ και Γερμανού του Ε΄ (1913-1918) και αφορούσε κυρίως την υπαγωγή των χριστιανικών σχολείων στη δικαιοδοσία του υπουργείου παιδείας της αυτοκρατορίας. Ακόμη περιορίζεται το δικαίωμα του Πατριαρχείου να ιδρύει και να λειτουργεί σχολεία. Επιπλέον, δίνεται η δυνατότητα οριστικής απόλυσης ελληνορθόδοξων δασκάλων από τα σχολεία καθώς και ο διορισμός τους από την κυβέρνηση σχολικών εφορειών. Επίσης, η κυβέρνηση έχει το δικαίωμα στην ίδρυση σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και για ελληνορθόδοξους μαθητές ενώ σε αυτά η μόνη παρέμβαση που μπορεί να κάνει το Πατριαρχείο είναι ο διορισμός δασκάλων που διδάσκουν το μάθημα των Θρησκευτικών. Στόχος της κυβέρνησης είναι να περιορίσει το δικαίωμα του Πατριαρχείου να ιδρύει σχολεία και να οργανώνει τη λειτουργία τους.¹¹⁹

¹¹⁹ Παυλίδης Αντώνης, ό.π., σσ.167-170

Η ιδεολογία των Νεότουρκων

Οι Νεότουρκοι αντιλήφθηκαν ότι η μορφή εξουσίας που κυριαρχούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν η απολυταρχική μοναρχία. Έτσι, ήρθαν σε επαφή με καινούργιες φιλελεύθερες δημοκρατικές τάσεις που αναπτύχθηκαν στη Δύση.

Τα δεδομένα αυτά τους οδήγησαν σε αναζήτηση μιας νέας ιδεολογίας, η οποία θα έβρισκε την απήχηση στους Οθωμανούς αλλά και στις άλλες εθνοτικές ομάδες που ζούσαν υπό την κυριαρχία της Πύλης. Αναζητούσαν την ιδεολογία που θα είχε τη λαϊκή στήριξη όλων των υπηκόων της παλιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το εγχείρημα αυτό ήταν αρκετά εύκολο αφού όλες οι χώρες υιοθετούσαν το δημοκρατικό πολίτευμα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την άλλη δεν επηρεάστηκε έως τότε από ευρωπαϊκές αλλαγές. Παρόλα αυτά θα μπορούσαν εύκολα να περάσουν τα μηνύματα μιας πολιτικής εκσυγχρονισμού και κοινωνικής και ιδεολογικής αλλαγής.

Οι αντιλήψεις αυτές βρήκαν πρόσφορο έδαφος στη Θεσσαλονίκη στα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αι. Δεν εμφανίστηκαν σαν ένα ενιαίο πολιτικό ρεύμα αλλά διαμορφώθηκαν δύο τάσεις:

i. Η μια μερίδα ήταν επηρεασμένη από τις φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλίας και της Αγγλίας, η οποία πίστευε στη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού Οθωμανικού κράτους.¹²⁰ Επιπλέον, σχημάτισαν εφήμερα κόμματα ενώ το πιο σημαντικό ήταν : το Abgar (Φιλελεύθερο Κόμμα), το 1908 και την αποκαλούμενη Φιλελεύθερη Ένωση το 1911. Ωστόσο, κανένα από τα δύο δεν πέτυχε.¹²¹

ii. Η άλλη μερίδα είχε επηρεαστεί από τις εθνικιστικές ιδέες που επικρατούσαν σε άλλες χώρες ενώ βρήκε υποστηρικτές τον οθωμανικό στρατό καθώς και άτομα από την πολιτική οργάνωση «Ένωση-Πρόοδος».¹²² Ο παντουρκισμός ευνοούσε την ανάπτυξη των οθωμανικών παραδόσεων στο οθωμανικό πολιτισμικό πεδίο και στόχευε στην καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και ενότητας ανάμεσα σε όλους τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹²³ Αρχικά, φάνηκε ότι οι φιλελεύθερες και μετριοπαθείς ιδέες επικρατούσαν. Οι Νεότουρκοι ωστόσο, δέχθηκαν αλληπάλληλα πλήγματα εντός και εκτός Αυτοκρατορίας.¹²⁴

¹²⁰ Δρογίδης Δημήτριος, ό.π., σ. 93

¹²¹ Lewis Bernard, *Η ανάδυση...*, ό.π., σ.431-432 και Feroz Ahmad, ό.π., σ.28 και σ. 40

¹²² Δρογίδης Δημήτριος, ό.π., σ. 93

¹²³ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότερη Ιστορία...*, ό.π., σ.186

¹²⁴ Lewis Bernard, *Η ανάδυση...*, ό.π., σσ.431-432

Το κομιτάτο «Ένωση και Πρόοδος» υποστήριζε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία έπρεπε να αποκτήσει ενιαία πολιτική δομή.¹²⁵ Το Κομιτάτο Ένωσης και Προόδου (ΚΕΠ) διέφερε ιδεολογικά από τις άλλες ομάδες, υποστηρίζοντας τον οθωμανισμό, το ιδεολογικό ρεύμα δηλ. που προέβαλε τις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας από το σχηματισμό ενός νέου έθνους, του οθωμανικού. Στην πραγματικότητα όμως, ήταν ένα ρεύμα οθωμανικού εθνικισμού που δεν άργησε να αποκαλύψει τις πραγματικές του επιδιώξεις, που συνίσταντο είτε στην αφομοίωση -εκτουρκισμό είτε στην αποδυνάμωση και τελικά τον εξοβελισμό ή την εξολόθρευση των μη μουσουλμανικών πληθυσμών.¹²⁶

Αποτελούνταν από μέλη μικροαστών και επιδίωκαν να δημιουργήσουν ένα σύγχρονο κράτος βασιμένο στη λαϊκή κυριαρχία. Το Φεβρουάριο του 1902 πάρθηκε η απόφαση από τον Sabaheddin και τον Ahmed Riza να διατηρηθεί η μοναρχία και να θεσπιστεί ισότητα για όλους τους Οθωμανούς υπηκόους ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους.¹²⁷

Ωστόσο, η πολιτική οργάνωση «Ένωση-Πρόοδος» κατάφερε να συσπειρώσει όλες τις εθνοτικές ομάδες που επιδίωκαν μια αλλαγή στη διακυβέρνηση της χώρας. Αρχηγός της οργάνωσης αυτής ήταν ο Ahmed Riza. Η οργάνωση είχε ισχυρές τοπικές ομάδες σε όλη τη Μακεδονία ενώ αρχηγός στην περιοχή της Θεσσαλονίκης ήταν ένας αξιωματικός του τουρκικού στρατού, ο Εμβέρ.

Μέσα σε αυτή την οργάνωση επικράτησαν οι απόψεις των εθνικιστών και η επανάσταση οργανώθηκε με βάση τις δικές τους αντιλήψεις. Οι ιδέες των επαναστατών είναι :

- i. Παροχή συντάγματος
 - ii. Σεβασμός στις θρησκευτικές διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
 - iii. Δικαιοσύνη και Ελευθερία
 - iv. Γενική Αμνηστία
 - v. Ισότητα μεταξύ υπόδουλων εθνοτήτων μέσα στο οθωμανικό κράτος
- Πολλοί ήταν αυτοί που υποστήριξαν την επανάσταση των Νεότουρκων. Επιπλέον, δημιουργήθηκε ένας ξεχωριστός φορέας με την επωνυμία «Συνταγματικός Πολιτικός Σύνδεσμος» όπου υποστηρίχθηκε η σύμπραξη των εθνοτικών ομάδων με την οργάνωση των Νεότουρκων.¹²⁸

¹²⁵ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότερη Ιστορία...*, ό.π., σσ.181-182

¹²⁶ Γεωργανόπουλος Ευριπίδης, «Το νεοτουρκικό κίνημα και οι επιπτώσεις του», *Ελληνική Ιστορική Εταιρεία- ΚΓ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 24,25,26 Μαΐου 2002-* Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 2003, σ.453

¹²⁷ Mazower Marc, ό.π., σ. 328

¹²⁸ Δρογίδης Δημήτριος, ό.π., σ. 94

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Η επιρροή των Νεότουρκων στο Μακεδονικό χώρο στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς

Οι Νεότουρκοι με την τακτική που εφάρμοσαν, στόχευαν στην αποδυνάμωση του μη μουσουλμανικού πληθυσμού στο χώρο της Μακεδονίας και ειδικότερα στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Για να πετύχουν τους στόχους τους, επέβαλλαν ορισμένους νόμους που αφορούσαν το στρατιωτικό τομέα, το εκκλησιαστικό ζήτημα, τον εκπαιδευτικό τομέα.

Όσον αφορά το στρατιωτικό τομέα, οι Νεότουρκοι εκτελώντας τη σχετική διάταξη του συντάγματος του 1876, κατήργησαν το στρατιωτικό φόρο και επέβαλαν την καθολική στράτευση. Το κύριο νομοσχέδιο «περί στρατολογίας», το οποίο κατατέθηκε στη Βουλή στις αρχές του 1910, δεν αναγνώριζε τα θρησκευτικά δικαιώματα των χριστιανών στρατιωτών και τα στρατιωτικά πλεονεκτήματα που παραχωρούσε στους μουσουλμάνους, δεν επεκτείνονταν στους χριστιανούς. Κατά την εφαρμογή του νόμου, που ουσιαστικά στόχευε στη δημιουργία τουρκικού στρατού που θα συγχώνευε και θα αφομοίωνε μακροπρόθεσμα τις χριστιανικές εθνοτικές ομάδες, οι χριστιανοί στρατιώτες υποβάλλονταν σε κάθε είδους καταπιέσεις.¹²⁹

Από την άνοιξη του 1909, μπήκε σε εφαρμογή το θεσμικό έργο του Νεοτουρκικού κοιμητηρίου που απέβλεπε στον εκτουρκισμό όλων των εθνικών μειονοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ωστόσο, ο νόμος που έπληξε πιο πολύ από όλους τον ελληνικό πληθυσμό της Μακεδονίας ήταν ο νόμος που αφορούσε στην καταδίωξη και τη διάλυση των ληστρικών συμμοριών. Με αφορμή το νομοσχέδιο που κατατέθηκε στη Βουλή το Σεπτέμβριο του 1909 οι Νεότουρκοι προχώρησαν με βίαια μέσα στον αφοπλισμό των χριστιανικών πληθυσμών. Ο οθωμανικός στρατός με τη χωροφυλακή και τα μουσουλμανικά σώματα προχωρούσαν σε αιφνιδιαστικές και εξονυχιστικές έρευνες σε σπίτια, σχολεία, εκκλησίες για την ανακάλυψη όπλων και πολεμοφοδίων. Με το πρόσχημα της αποκατάστασης της ησυχίας οι Νεότουρκοι κατηγορούσαν ακόμη και τους ευπόληπτους πολίτες ότι ήταν μέλη μυστικών εταιρειών και σωματείων, που απέβλεπαν στην ανατροπή του καθεστώτος ή ότι μετείχαν σε ανταρτικά σώματα κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα. Με τη δικαιολογία αυτή επεδίωκαν την εξόντωση κυρίως του ελληνορθόδοξου και του βουλγαρικού στοιχείου, καθώς επίσης και του αλβανικού.

Επιπλέον, ένα άλλο ζήτημα, το οποίο συντάραξε ολόκληρο το ελληνορθόδοξο στοιχείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και προκάλεσε

¹²⁹ Βλάχος Νικόλαος, *Ιστορία των κρατών της χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, Αθήνα 1954, σσ. 134-135

αναβρασμό ανάμεσα στις χριστιανικές εθνοτικές ομάδες της Μακεδονίας κατά τη Νεοτουρκική περίοδο, υπήρξε η επίλυση του εκκλησιαστικού θέματος. Μετά τον Ιούλιο του 1908, οι ελληνοβουλγαρικές εκκλησιαστικές διαμάχες κορυφώθηκαν στο μακεδονικό χώρο. Βούλγαροι ιερείς και δάσκαλοι έστρεψαν την προσοχή τους στην κατάληψη των ελληνικών εκκλησιών και σχολείων στα σλαβόφωνα χωριά της Μακεδονίας και της Θράκης. Οι εκκλησίες και τα σχολεία των μικτών χωριών της Μακεδονίας χαρακτηρίστηκαν από την Πύλη ως αμφισβητούμενα ιδρύματα εφόσον διεκδικούνταν από χριστιανικές εθνοτικές ομάδες. Αρκετά από αυτά κλείστηκαν σύμφωνα με σχετική απόφαση του γενικού επιθεωρητή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Χουσεΐν Χιλμή πασά.¹³⁰

Ωστόσο, στο επόμενο κεφάλαιο, θα αναφερθούμε διεξοδικά στον τομέα της εκπαίδευσης των μη μουσουλμανικών και μουσουλμανικών κοινοτήτων στην πόλη της Θεσσαλονίκης από το 19^ο αι. και στις αλλαγές που επήλθαν με τις μεταρρυθμίσεις Tanzimat. Επιπλέον, θα παρουσιάσουμε την εκπαίδευση του Ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Θεσσαλονίκης πριν την επανάσταση των Νεότουρκων αλλά και στην εκπαίδευση διάφορων κοινοτικών εθνοτικών ομάδων καθώς και την εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόστηκε από τους Νεότουρκους σε όλες τις κοινοτικές εθνοτικές ομάδες της Θεσσαλονίκης και την ψήφιση ειδικών κανονισμών που κατατέθηκαν στη Βουλή το 1910 για τα σχολεία και το εκπαιδευτικό σύστημα στη Θεσσαλονίκη κατά τη Νεοτουρκική περίοδο και το εκπαιδευτικό σύστημα μετά τη Νεοτουρκική περίοδο.

¹³⁰ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορίαό.π.*, σσ. 381-382

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

Η εκπαίδευση εθνοτικών ομάδων στη Θεσσαλονίκη

Η ελληνορθόδοξη κοινότητα της Θεσσαλονίκης τον 19^ο αιώνα και οι αλλαγές που επήλθαν με τις μεταρρυθμίσεις Tanzimat

Από το 1850 έως το 1912, η ελληνική κοινότητα παρέμενε το τρίτο συστατικό της πόλης μετά την εβραϊκή και την μουσουλμανική κοινότητα. Τα αίτια της πληθυσμιακής αύξησης της ελληνικής κοινότητας είναι τα εξής :

- Η εγκατάσταση αγροτικών πληθυσμών από τις γύρω περιοχές οι οποίες είχαν καταστραφεί λόγω των συγκρούσεων στα βαλκανικά κράτη.
- Η οικονομική ανάπτυξη της πόλης.

Όσον αφορά τις τάξεις των ατόμων που άνηκαν στην ελληνορθόδοξη κοινότητα ήταν : τεχνίτες, εμποροϋπάλληλοι, μικροτεχνίτες, μικρέμποροι. Ωστόσο, ένα μεγάλο ποσοστό ελληνορθόδοξων αποτελούταν από μια μεσοαστική τάξη μορφωμένων υπαλλήλων. Στην τάξη αυτή άνηκαν γιατροί, δικηγόροι, φαρμακοποιοί, καθηγητές εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ενώ τα πλουσιότερα στρώματα στρέφονταν προς το εμπόριο και τη βιομηχανία.¹³¹

Οι Έλληνες που ήταν οργανωμένοι σε κοινότητες, είχαν ένα σύστημα αυτοδιοίκησης στα διοικητικά πλαίσια του Οθωμανικού κράτους. Η κοινότητα αποκατέστησε κατά κάποιο τρόπο την κρατική εξουσία όντας υπεύθυνη για τη συγκέντρωση και απόδοση φόρων. Επιπλέον, υποκατέστησε το οθωμανικό κράτος στις δημοσιονομικές του λειτουργίες, διέυρνε τις αρμοδιότητες και απέκτησε τη μορφή αυτόνομου πολιτειακού οργάνου αναπτύσσοντας τους δικούς της μηχανισμούς για την άσκηση εξουσίας στα μέλη της. Επίσης η αυτονομία του κοινοτικού θεσμού ενισχύθηκε από τη συγκρότηση συντεχνιακών οργανώσεων.¹³²

¹³¹ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σ. 133

¹³² Γκίνη Καλλιόπη, «Η ελληνική κοινότητα Θεσσαλονίκης. Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας», Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1994, σ.61

Ωστόσο υπήρχαν αρκετά προβλήματα όπως :

- Η κακή κατάσταση των σχολικών κτηρίων
- Η έλλειψη χρηματικών πόρων λόγω των αυξημένων αναγκών των σχολείων (για τη μισθοδοσία του προσωπικού, τα ενοίκια των σχολικών κτηρίων)¹³³.

Παρ' όλα αυτά , σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, ακρογωνιαίος λίθος της ελληνικής κοινοτικής οργάνωσης ήταν η εκκλησία ¹³⁴, η οποία παρείχε σημαντική οικονομική υποστήριξη στα σχολεία, παραχωρώντας μέρος των εσόδων της υπέρ των εκπαιδευτηρίων της πόλης. ¹³⁵ Έως το 1856, η εκκλησία αποτέλεσε το μόνο κοινοτικό εκπρόσωπο που αναγνώριζε επίσημα ο σουλτάνος ο οποίος είχε πνευματική, δικαστική και διοικητική αρχή. Επιπλέον, ασκούσε νομοθετική και δικαστική εξουσία σε μη εκκλησιαστικές υποθέσεις ενώ τα δικαιώματα των χριστιανών προστατεύονταν και διαφυλάσσονταν από τα εκκλησιαστικά προνόμια και τους ιερείς. Βασικός φορέας της εκκλησίας ήταν ο μητροπολίτης , ο οποίος αποτελούσε την πνευματική και διοικητική κεφαλή. Ουσιαστικά ήταν ο πολιτικός άρχων που κυβερνούσε την κοινότητα σε συνεργασία με τους πρόκριτους, τους οχτώ δημογέροντες. Η Δημογεροντία, με πρόεδρο τον Μητροπολίτη συνεδρίαζε τακτικά στη Μητρόπολη για να δικάζει υποθέσεις χριστιανών. Μέσω της γενικής συνέλευσης του λαού εκλέγεται και μια άλλη επιτροπή από εικοσιπέντε μέλη. Η επιτροπή αυτή εξέλεγε τις αρχές της κοινότητας:

- Την Εφορεία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων η οποία μεριμνούσε για την επισκευή των διδαστηρίων, το διορισμό των κατάλληλων δασκάλων, τον εξοπλισμό των σχολείων με βιβλία και γενικότερα την ομαλή λειτουργία των εκπαιδευτηρίων. ¹³⁶
- Την Εφορεία των φιλανθρωπικών καταστημάτων και των νοσοκομείων. ¹³⁷

¹³³ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, «Συμβολή στην ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου}αι», *Μακεδονικά* 16 (1976), σ. 330

¹³⁴ Καλαμάντης Γιώργος, *ό.π.*, σ.136

¹³⁵ Γκίνη Καλλιόπη, *ό.π.*, σ.69

¹³⁶ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *ό.π.*, σ. 347 και Δαλακούρα Κατερίνα «Τα οργανωτικά του Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης. Τα ελληνικά σχολεία της Θεσσαλονίκης κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας.» *Πρακτικά συμποσίου (211-237)*. Θεσσαλονίκη 1994, σ. 214

¹³⁷ Μουτσόπουλος Νίκος, *Θεσσαλονίκη 1900-1917*, εκδ. Μόλχο, Θεσσαλονίκη 1980, σ.35

Ωστόσο, μετά το 1856, προέκυψαν ορισμένες διοικητικές μεταρρυθμίσεις από το Tanzimat.¹³⁸ Αυτές οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις είναι :

- Το Hatt-i Humayun, το οποίο εκδόθηκε από την Υψηλή Πύλη το 1856
- Το σουλτανικό βεράτι του 1862, με το οποίο καταρτίσθηκαν οι «Εθνικοί Κανονισμοί», που θα διέπουν τις υποθέσεις των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων και καθόριζαν τα δικαιώματα και τα καθήκοντα των δημογεροντιών
- Ο νόμος περί βιλαετιών (1867), με τον οποίον έπρεπε να διοικούνται όλες οι κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άρα και οι ελληνικές.

Τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες των αντιπροσωπευτικών οργάνων διέπουν κανονισμοί που συντάχθηκαν στα πλαίσια των εθνικών κανονισμών και ήταν προσαρμοσμένοι στις νομικές απαιτήσεις του οθωμανικού κράτους.¹³⁹

Παρόλα αυτά, η νέα οργάνωση της ελληνικής κοινότητας, η εθνική αφύπνιση και η οικονομική ανάπτυξη συνέβαλλαν στη βελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Το ίδιο το οθωμανικό κράτος ευνόησε τη δημιουργία σχολείων στην προσπάθεια του για εκσυγχρονισμό και εξευρωπαϊσμό.

Οι εκπαιδευτικοί στόχοι μετά τις μεταρρυθμίσεις Tanzimat ήταν:

- Η πνευματική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης
- Η δημιουργία εθνικής συνείδησης
- Η στήριξη ελληνορθόδοξης πίστης
- Η σύσφιξη των σχέσεων με το Βασίλειο της Ελλάδος

Για τους λόγους αυτούς, το εκπαιδευτικό έργο υποστηρίχθηκε από το ελληνικό κράτος ενώ ενισχύθηκε οικονομικά από τοπικούς παράγοντες και Έλληνες του εξωτερικού.¹⁴⁰ Πολλοί ήταν οι ευεργέτες και δωρητές που πρόσφεραν κατά καιρούς μεγάλα ή μικρά κληροδοτήματα, χρηματικά ποσά, ακίνητα για τις δαπάνες για τη λειτουργία των σχολείων της Θεσσαλονίκης.¹⁴¹

Την εξάπλωση των ελληνικών γραμμάτων ακολούθησε μια σταδιακή ανάπτυξη της εκπαίδευσης καθώς και μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού ενώ δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στην επιμόρφωση των γυναικών.¹⁴² Επιπλέον, στην προσπάθεια αυτή εκσυγχρονισμού και εξευρωπαϊσμού του

¹³⁸ Δημητριάδης Βασίλης, ό.π., σ.70

¹³⁹ Γκίνη Καλλιόπη, ό.π., σ.63

¹⁴⁰ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σσ.136-137

¹⁴¹ Γκίνη Καλλιόπη, σσ. 68-70

¹⁴² Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σσ. 136-137

οθωμανικού κράτους, οι υπουργοί της σουλτανικής κυβέρνησης ευνοούν στην ίδρυση σχολείων.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως η κοινότητα αποτέλεσε το συνεκτικό κρίκο των Ελληνορθόδοξων της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια της Νεοτουρκικής Επανάστασης. Η εκκλησία, οι συντεχνίες και πλούσιοι ομογενείς της διασποράς δραστηριοποιήθηκαν και παρουσίασαν αξιόλογη πολιτιστική και εκπαιδευτική δράση. Επιπλέον, τα πολιτιστικά σωματεία, τα ευαγή ιδρύματα της κοινότητας, τα τυπογραφεία, οι εφημερίδες καλλιέργησαν τους δεσμούς της κοινότητας με την πόλη της Θεσσαλονίκης. Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης προσέφεραν μέγιστες υπηρεσίες στο Μακεδονικό Ελληνισμό με αποφοίτους που ακολουθούσαν το λειτούργημα του εκπαιδευτικού αντιμετωπίζοντας ξένες προπαγάνδες.¹⁴³

Η εκπαίδευση του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Θεσσαλονίκης πριν την επανάσταση των Νεότουρκων

Η εκπαίδευση στην πόλη της Θεσσαλονίκης δεν έπαυσε να υπάρχει σε όλη την περίοδο της Τουρκοκρατίας με εξαίρεση κάποια χρονικά διαστήματα για τα οποία δεν υπάρχουν στοιχεία, καθώς και στα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα, οπότε και πέρασε στην αφάνεια για μια δεκαετία.¹⁴⁴

Από τα μέσα του 19^{ου} αι, έντονη είναι η ελληνική κοινοτική δραστηριότητα στη Θεσσαλονίκη. Μέριμνα παρατηρήθηκε με την ίδρυση σχολείων, τη φιλανθρωπία, την ανακαίνιση των εκκλησιών και διαφόρων πολιτιστικών συλλόγων και σωματείων. Αναπτύσσεται επιπλέον το εκπαιδευτικό σύστημα στη Θεσσαλονίκη ενώ τα εκπαιδευτήρια της αυξάνονται σε αριθμό. Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης φρόντιζε για την καλή λειτουργία και ανάπτυξη των εκπαιδευτηρίων της πόλης.¹⁴⁵

Από την περίοδο της επανάστασης του 1821, τα ελληνικά σχολεία που λειτούργησαν στη Θεσσαλονίκη δεν είχαν κάποιο συγκεκριμένο σύστημα και η εκπαίδευσή τους ήταν ανοργάνωτη. Σύμφωνα με αφηγήσεις, τα πρώτα γράμματα οι Θεσσαλονικείς τα μάθαιναν στις εκκλησίες¹⁴⁶ ενώ η εκπαίδευση αφορούσε μόνο τα αγόρια.¹⁴⁷

¹⁴³ Γκίνη Καλλιόπη, *ό.π.*, σ.71

¹⁴⁴ Ντούνα Ελένη- Αμπατζίδου Βασιλεία, «Γενικά για την προσχολική αγωγή και δημοτική εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη», *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1993, σ.139

¹⁴⁵ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *ό.π.*, σ.327-328

¹⁴⁶ Ζωγραφοπούλου- Ζαγκαρέτου, «Η ελληνική παιδεία στα δίσεκτα χρόνια», *Μακεδονική Ζωή* 1974, τ. 74, σ.18

¹⁴⁷ Μιχαλόπουλος Δ. ,Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τ. 28^{ος} , σ. 117

Το πρώτο σχολείο που λειτούργησε στη Θεσσαλονίκη ήταν το έτος 1835, στο οποίο χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος των «Ημικυκλίων», στην οποία οι μαθητές σχημάτιζαν κύκλο γύρω από το δάσκαλό τους.¹⁴⁸

Στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει μια σύντομη αναφορά για τα στάδια της εκπαίδευσης.

Στάδια της Εκπαίδευσης

Νηπιαγωγεία

Σημαντικό τμήμα του κοινοτικού εκπαιδευτικού συστήματος ήταν τα νηπιαγωγεία, για τα οποία εφαρμόστηκε σύστημα όμοιο με αυτό της γαλλικού συστήματος. Παιδιά από τριών μέχρι έξι ετών και των δύο φύλων καθοδηγούνταν από μια νηπιαγωγό μαθαίνοντας εκτός των άλλων (παιχνίδια, άσματα) γραφή και ανάγνωση. Το 1882 αναφέρονται τέσσερα νηπιαγωγεία στη Θεσσαλονίκη, τα οποία συγκεντρώνουν το ένα έκτο των μαθητών της πόλης, το Κεντρικό, του Ιπποδρομίου, του Αγίου Αθανασίου και της μονής Βλατάδων.¹⁴⁹

Δημοτική εκπαίδευση

Η μέριμνα για τη Δημοτική εκπαίδευση και την προσχολική αγωγή ήταν μεγάλη. Δύο ήταν οι τύποι των δημοτικών σχολείων που λειτούργησαν στη Θεσσαλονίκη: Ο πρώτος έφερε το όνομα της ενορίας στην οποία λειτουργούσε π.χ. Δημοτικό Σχολείο Αγίας Τριάδας. Η φοίτηση σε αυτό το σχολείο ήταν τετραετής αλλά οι γνώσεις που παρείχε ήταν ελλιπείς. Το Αστικό Σχολείο ήταν ο άλλος τύπος σχολείου, που η έναρξη λειτουργίας του χρονικά τοποθετείται στο διάστημα 1880-1883. Η φοίτηση στο Αστικό Σχολείο ήταν εξαετής ενώ το πρόγραμμα των μαθημάτων ήταν πλήρες. Οι απόφοιτοι του σχολείου αυτού αποκτούσαν τον τίτλο σπουδών ο οποίος τους επέτρεπε τη συνέχισή τους στο Γυμνάσιο.¹⁵⁰ Τα δημοτικά σχολεία ήταν χωριστά (αρρένων και θηλέων) γιατί οι κοινωνικές συνθήκες δεν επέτρεπαν τη μικτή φοίτηση. Έτσι, στα σχολεία θηλέων τοποθετούνταν δασκάλες.¹⁵¹

¹⁴⁸ Ζωγραφοπούλου- Ζαγκαρέτου, ό.π., σ.19

¹⁴⁹ Χεκίμογλου Ε., " Νεότερες και λανθάνουσες ειδήσεις για τα εκπαιδευτήρια και τους οικονομικούς πόρους της ελληνορθόδοξης Κοινότητας Θεσ/νίκης (1850 - 1912)" , σ. 62

¹⁵⁰ Ντούνα Ελένη- Αμπατζίδου Βασιλεία, ό.π., σσ.147-149

¹⁵¹ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, ό.π., σ. 343

Παρθεναγωγεία της πόλης

Από τα μέσα του 19^{ου} αι. αρχίζει η συστηματική εκπαίδευση των κοριτσιών στη Θεσσαλονίκη¹⁵² καθώς Παρθεναγωγεία και μεικτά σχολεία συντηρούνται από όλες τις κοινότητες. Η οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης, οι ευρωπαϊκές επιδράσεις, που είναι άμεσες με την παρουσία των Ευρωπαίων στη Θεσσαλονίκη, αλλά και οι σκοπιμότητες των Δυτικών καθώς και οι εθνικοί ανταγωνισμοί αποτελούν τις σημαντικότερες αιτίες για την αισθητή ώθηση προς την κατεύθυνση αυτή.¹⁵³

Το 1850 ιδρύεται το κεντρικό Παρθεναγωγείο με τη συνδρομή του ευεργέτη της ελληνικής κοινότητας Θεαγένη Χαρίση το οποίο αρχίζει να λειτουργεί ως τετρατάξιο ενώ το 1856 λειτούργησε με την ονομασία «Ανώτερον Κεντρικόν Παρθεναγωγείον» γυμνασιακού επιπέδου.¹⁵⁴

Η ίδρυση και συντήρηση του οφείλεται στην οικονομική ενίσχυση της Εκκλησίας και της Κοινότητας. Ο ρόλος που διαδραμάτισε το Ανώτερο Παρθεναγωγείο στη γενικότερη πνευματική και κοινωνική ζωή της Θεσσαλονίκης είναι πολυσήμαντος. Επισημαίνεται η συμβολή του στη διάδοση της εκπαίδευσης, στην πνευματική ανάπτυξη και κοινωνική εξέλιξη των γυναικών, αφού στις τάξεις του φοίτησαν χιλιάδες νέες από τη Θεσσαλονίκη, τη Μακεδονία και τη Θράκη¹⁵⁵ ενώ πολλές απόφοιτες του Παρθεναγωγείου εργάστηκαν ως εκπαιδευτικοί στην πόλη.¹⁵⁶ Το Παρθεναγωγείο περιλαμβάνει: νηπιαγωγείο, δημοτικό (4 τάξεις), ανώτερο σχολείο (5 τάξεις). Στο Παρθεναγωγείο γράφτηκαν και Ισραηλίτισσες.¹⁵⁷

Η αύξηση των κοριτσιών στο Παρθεναγωγείο σημαίνει πως συνειδητοποιούν οι ευρύτερες λαϊκές μάζες την ανάγκη για παροχή ανώτερης εκπαίδευσης και για τα κορίτσια. Αν μάλιστα λάβουμε και υπόψη μας τις συνθήκες της εποχής (Μακεδονικός Αγώνας), την προπαγάνδα Βουλγάρων- Σέρβων, αντιλαμβανόμαστε πως ήταν έντονη η ανάγκη για περιφρούρηση της ελληνικής συνείδησης και διατήρηση της

¹⁵² Παπαδόπουλος Στέφανος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 99

¹⁵³ Ζιώγου Καραστεργίου Σιδηρούλα - Φούκας Βασίλειος, *Σχολεία και εκπαιδευτικοί της Θεσσαλονίκης (19ος αι- Μεσοπόλεμος)*, εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 133

¹⁵⁴ Δαλακούρα Κατερίνα, *ό.π.*, σ. 214

¹⁵⁵ Ζιώγου Καραστεργίου Σιδηρούλα - Φούκας Βασίλειος, *ό.π.*, σ. 282

¹⁵⁶ Παπαδόπουλος Στέφανος, *ό.π.*, σ. 99

¹⁵⁷ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, *ό.π.*, σσ. 328-329

εθνικής ταυτότητας του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Μακεδονίας αφού οι απόφοιτες του Ανώτερου Παρθεναγωγείου θα μπορούσαν να μεταδώσουν την ελληνική παιδεία όχι μόνο στα παιδιά τους ως μητέρες αλλά σε κάθε άκρο της Μακεδονίας ως δασκάλες.¹⁵⁸

Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αι

Το «Ελληνικόν Σχολείον» αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της εποχής αυτής, στο οποίο διδάσκονται αρχαία ελληνικά, θρησκευτικά, γεωγραφία, αρχαιολογία. Το 1873 ολοκληρώθηκε το Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης.¹⁵⁹ ενώ την επόμενη χρονιά αναγνωρίζεται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών ως ισότιμο με τα Γυμνάσια.¹⁶⁰ Στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αι, τα εκπαιδευτήρια Θεσσαλονίκης αναπτύσσονται ποσοτικά και ποιοτικά. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί η παρουσία του μητροπολίτη Ιωακείμ Γ' στη Θεσσαλονίκη την περίοδο (1873-1878) αποτέλεσε θετικό στοιχείο για την ανάπτυξη των σχολείων.

Διδασκαλείο Αρρένων

Σταθμό στην εκπαιδευτική ιστορία της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε και η ίδρυση του διδασκαλείου αρρένων το 1875. Σκοπός του είναι η προετοιμασία καλών δημοδιδασκάλων για τα δημοτικά σχολεία της Μακεδονίας. Το διδασκαλείο αυτό συντηρούταν από τους πόρους του «Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων».¹⁶¹ Το διδασκαλείο ή Ελληνοδιδασκαλείο είχε αρχικά τέσσερις τάξεις και μετά έξι ενώ το διηύθυνε ο παιδαγωγός Παναγιώτης Οικονόμου. Οι απόφοιτοί του γίνονται μετέπειτα διδακτικά στελέχη των νέων δημοτικών σχολείων της Θεσσαλονίκης.¹⁶² Το διδασκαλείο καταργήθηκε το 1882 αλλά ξαναλειτούργησε το 1883. Οι διχόνοιες και τα συμφέροντα των προυχόντων της Θεσσαλονίκης είχαν ως αποτέλεσμα την κατάργηση πολλών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και την απόλυση δασκάλων και καθηγητών. Το

¹⁵⁸ Δαλακούρα Κατερίνα, ό.π., σσ. 226-227

¹⁵⁹ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, ό.π., σσ. 328-329

¹⁶⁰ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα - Φούκας Βασίλειος, ό.π., σ.131

¹⁶¹ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, ό.π., σσ. 328-329

¹⁶² Ζωγραφάκης Γ. «Εξετάσεις στα παλαιά εκπαιδευτήρια της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονική Ζωή* 1982, τ.189, σ.24

διδασκαλείο έπαψε να λειτουργεί το 1933, όταν ιδρύθηκαν οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες.¹⁶³

Το 1882 λειτούργησαν στη Θεσσαλονίκη και άλλα ιδρύματα όπως : Τριτάξιο διδασκαλείο, εξατάξιο γυμνάσιο, ανώτερο πεντατάξιο παρθεναγωγείο, τρία δημοτικά σχολεία και τρία νηπιαγωγεία.¹⁶⁴

Εκπαιδευτικοί Σύλλογοι της Θεσσαλονίκης

Η ίδρυση συλλόγων και σωματείων ήταν ένα γενικό φαινόμενο που εμφανίστηκε στην Ευρώπη το 19^οαι, με στόχο τη δημιουργία μιας ενωμένης αστικής τάξης. Παράλληλα, την ίδια εποχή ήταν διάχυτη η επιθυμία των εθνοτήτων να αποκτήσουν δικά τους κράτη. Συνεπώς, ο σκοπός που εξυπηρετούσαν οι σύλλογοι και τα σωματεία στη Θεσσαλονίκη ήταν κυρίως εθνικός. Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι πρωταρχικό τους ενδιαφέρον ήταν η ενίσχυση του εθνικού φρονήματος των Ελληνορθόδοξων στη Θεσσαλονίκη και γενικότερα στην υπόλοιπη Μακεδονία. Για το λόγο αυτό:

- Οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι της Θεσσαλονίκης πάσχιζαν για την διάδοση της ελληνικής γλώσσας και την ίδρυση ελληνικών σχολείων¹⁶⁵
- Οι πολιτιστικοί σύλλογοι και οι φιλανθρωπικές αδελφότητες έδειχναν έμπρακτα το ενδιαφέρον τους για την ελληνική παιδεία με τη σύσταση βιβλιοθηκών, διοργάνωση θεατρικών παραστάσεων και συναυλιών, βοήθεια στους άπορους, δημιουργία σχολείων¹⁶⁶
- Τα σωματεία θρησκευτικού και πολιτικού χαρακτήρα αγωνίζονταν κατά της Βουλγαρικής Εξαρχίας¹⁶⁷

Σε όλες σχεδόν τις πόλεις και κωμοπόλεις, αλλά και σε αρκετά χωριά, υπήρχαν οργανωμένοι σύλλογοι με φιλεκπαιδευτικό και φιλανθρωπικό χαρακτήρα.¹⁶⁸

¹⁶³ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*, Εκδόσεις Νησίδες, Σκόπελος 1997, σ. 16

¹⁶⁴ Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, ό.π., σ.329

¹⁶⁵ Μαγαλιού Λαμπρινή, «Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των συλλόγων της Θεσσαλονίκης», *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ.132-133

¹⁶⁶ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σ. 138

¹⁶⁷ Μαγαλιού Λαμπρινή, ό.π., σσ.132-133

¹⁶⁸ Αγγελόπουλος Αθανάσιος, *Φιλεκπαιδευτικοί και Φιλανθρωπικοί Σύλλογοι εν Μακεδονία κατά τα τελευταία έτη της τουρκοκρατίας* (ανάτυπον εκ του ΙΑ' τόμου «Μακεδονικά»), Θεσσαλονίκη 1971, σ. 324

Όσον αφορά την πνευματική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού συμβάλλουν δύο σωματεία ¹⁶⁹:

- Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης (1872).

Σε όλο το διάστημα της δράσης του ανέλαβε την ενίσχυση σχολείων προσφέροντας βιβλία, χρηματικά ποσά και υποτροφίες και φρόντιζε για την καλή λειτουργία τους. Επίσης απέβλεπε στην εθνική καθοδήγηση του μακεδονικού ελληνόφωνου και σλαβόφωνου πληθυσμού. Αναχαίτισε έτσι την επέκταση της βουλγαρικής εκκλησίας και της βουλγαρικής εθνικής ιδέας να αναστείλει την προσχώρηση των σλαβόφωνων ελληνικών πληθυσμών στην Εξαρχία και να βοηθήσει την πολιτική αναθέρμανση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Αποτέλεσε το συνδεδεμένο κρίκο μεταξύ Κωνσταντινούπολης- Ελλάδας. ¹⁷⁰

Επιπλέον, φρόντιζε για τη μόρφωση του μαθητικού πληθυσμού, οι οποίοι σταματούσαν τη φοίτησή τους στα σχολεία και στρέφονταν προς αναζήτηση εργασίας για βιοποριστικούς λόγους. Για το λόγο αυτό, ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης προσπάθησε να ιδρύσει τη Σχολή του Λαού, η οποία όμως επαναλειτούργησε ως Λαϊκή Νυχτερινή Σχολή το 1905 τα σχολικά έτη 1880-1881 και 1881-1882. ¹⁷¹

Επίσης, ο σύλλογος είχε την ευθύνη της αποστολής εκπαιδευτικών σε διάφορα σχολεία της Μακεδονίας. Έως τότε οι περισσότερες ελληνικές κοινότητες έβρισκαν δασκάλους για τα σχολεία τους μέσα στα καφενεία της Θεσσαλονίκης, πέφτοντας συχνά σε χέρια εκμεταλλευτών, οι οποίοι πολλές φορές τους προμήθευαν αμαθείς δασκάλους. Για την αποφυγή των παραπάνω κινδύνων, το έργο της επιλογής των κατάλληλων δασκάλων το ανέλαβε ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος αρχικά, το διοικητικό του συμβούλιο και αργότερα μια ειδική επιτροπή, η «εκπαιδευτική επιτροπή». ¹⁷²

- Η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών (1873).

Τα σωματεία αυτά υπάρχουν ακόμη και σήμερα. ¹⁷³

Άλλοι σύλλογοι ήταν : ο «Σωτήρ», ο «Ευαγγελισμός» που ιδρύθηκαν το 1883, ο «Όμιλος Φιλομουσών», που ιδρύθηκε το 1899, ο «Σύνδεσμος Ερασιτεχνών» (1901), ο «Ορφεύς» (1901), ο «Απόλλων» (1909). ¹⁷⁴

Οι απόφοιτοι τόσο του Παρθεναγωγείου όσο και του διδασκαλείου γίνονται στελέχη των νέων δημοτικών σχολείων της Θεσσαλονίκης και

¹⁶⁹ Βακαλόπουλος Απόστολος, *Αναμνήσεις...* ό.π., σ.157

¹⁷⁰ Μπουνίδης Κυριάκος, «Ο εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος (1874-1912)». Τα ελληνικά σχολεία της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, *Συμπόσιο*, Θεσσαλονίκη 8-9 Νοεμβρίου 1991, σ. 115

¹⁷¹ Ντούνα Ελένη- Αμπατζίδου Βασιλεία, ό.π., σ.149

¹⁷² Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, ό.π., σ. 344

¹⁷³ Βακαλόπουλος Απόστολος, *Αναμνήσεις...*, ό.π., σ.155

¹⁷⁴ Αγγελόπουλος Αθανάσιος, ό.π., σ. 324

προσφέρουν ανεκτίμητες υπηρεσίες στη μόρφωση των Ελληνορθόδοξων.¹⁷⁵

Εκδοτική δραστηριότητα

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειώσουμε και τη δράση που ανέπτυξε ο ημερήσιος τύπος καθώς και τις διάφορες εκδοτικές δραστηριότητες.¹⁷⁶ Η πνευματική δράση της κοινότητας συμπληρωνόταν με μια έντονη εκδοτική δραστηριότητα. Από το 1850 έως το 1912 εκδόθηκαν στη Θεσσαλονίκη σχεδόν 250 ελληνικά βιβλία θρησκευτικού και φιλοσοφικού περιεχομένου ενώ τα τελευταία 20 χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας πολλαπλασιάστηκαν. Από το 1875 έως το 1912 εμφανίστηκαν τέσσερα περιοδικά και εννέα εφημερίδες.¹⁷⁷ Οι πιο σημαντικές είναι «η Θεσσαλονίκη», η οποία είναι οθωμανική εφημερίδα, ο «Φάρος της Μακεδονίας» (ελληνική) και η «Εποχή» (εβραϊκή)¹⁷⁸.

Η οθωμανική κυριαρχία, η έντονη παρουσία του εβραϊκού πληθυσμού, η θέση της Θεσσαλονίκης ως εμπορικού και συγκοινωνιακού κέντρου ήταν η αιτία να εκδοθούν στη Θεσσαλονίκη και πολλές ξενόγλωσσες εφημερίδες. Ειδικότερα, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβίωσε ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός επέτρεψαν την έκδοση μη ελληνόγλωσσων εφημερίδων. Έτσι, εμφανίστηκαν εφημερίδες πρώτα στην εβραϊκή γλώσσα, για λόγους επιχειρηματικούς, είτε προπαγανδιστικούς, θρησκευτικούς-εθνικιστικούς.¹⁷⁹ Αξίζει να τονίσουμε ότι οι εβραϊκές εφημερίδες της Θεσσαλονίκης συνέβαλαν στην ανάπτυξη της Ισπανοεβραϊκής διαλέκτου και στη διαμόρφωση μιας γλώσσας απλής από το ευρύ κοινό.¹⁸⁰ Το 1864 εκδίδεται το περιοδικό «Ελ Λουνάρ». Το περιοδικό αυτό ήταν εβραϊκό, μαθητικό, εγκυκλοπαιδικό έντυπο και θεωρείται ως το πρώτο δημοσιογραφικό έντυπο της Θεσσαλονίκης.¹⁸¹ Ακόμη το 1875 κυκλοφόρησε η πρώτη ειδησεογραφική μη κρατική εβραϊκή εφημερίδα, η «Λα Εποκα»¹⁸²

Ωστόσο, η Ευρωπαϊκή νοοτροπία των Οθωμανών αξιωματικών της Θεσσαλονίκης, που κατέληξε στην οργάνωση και εκδήλωση της Επανάστασης

¹⁷⁵ Βακαλόπουλος Απόστολος, *Αναμνήσεις...*, ό.π., σ.156

¹⁷⁶ Μουτσόπουλος Νίκος, ό.π., σ.37

¹⁷⁷ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σ.139

¹⁷⁸ Μωραϊτόπουλος Γ., *Η Θεσσαλονίκη υπό Γ.Κ. Μωραϊτόπουλου προς χρήση των δημοτικών σχολών της πόλεως*, Αθήνα 1882, σσ.35-40

¹⁷⁹ Κανδυλάκης, Μανώλης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης. Συμβολή στην ιστορία του τύπου, τ. Α' Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1998, σ. 281

¹⁸⁰ ό.π., σ. 359

¹⁸¹ ό.π., σ. 285

¹⁸² ό.π., σ.475

των Νεότουρκων και γενικά η πρόοδος των Οθωμανών και εξισλαμισθέντων Εβραίων επέτρεψε την ανάπτυξη και εξέλιξη των τούρκικων εφημερίδων, ιδίως από το τέλος του 19^{ου} αι. Παρ'όλ'αυτά, ο τουρκικός τύπος δημιούργησε προβλήματα στις διάφορες εθνότητες της Θεσσαλονίκης με τα διχαστικά δημοσιεύματα του και με τις μεροληπτικές κρίσεις του.¹⁸³ Το 1869 κυκλοφόρησε η πρώτη εφημερίδα της Θεσσαλονίκης, η «Σελανίκ». Η εφημερίδα «Σελανίκ» εκδιδόταν από την οθωμανική νομαρχία της Θεσσαλονίκης για υποτυπώδη ενημέρωση του κοινού με θέματα του Βιλαετίου Θεσσαλονίκης¹⁸⁴. Ήταν η επίσημη εφημερίδα της οθωμανικής διοικήσεως και εκδιδόταν σε τέσσερις γλώσσες για την ενημέρωση των διαφόρων εθνοτήτων που ζούσαν στη Θεσσαλονίκη, στα τουρκικά, ελληνικά, εβραϊκά και βουλγαρικά. Η έκδοση της διεκόπη το 1912.¹⁸⁵ Ακόμη το 1872 εκδίδεται η τουρκική εφημερίδα «Ρούμελη», η οποία θεωρείται η πρώτη τουρκική, μη κρατική εφημερίδα.¹⁸⁶ Έπειτα, το 1899 κυκλοφόρησε η τουρκική εφημερίδα «Άσρ», που το 1908 μετονομάστηκε σε «Γενή Άσρ» και αργότερα μεταφέρθηκε στη Σμύρνη συνεχίζοντας μέχρι τις μέρες μας να εκδίδεται.¹⁸⁷

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι Εβραίοι αλλά και οι Οθωμανοί γνώριζαν τη γαλλική γλώσσα και έτσι ήταν φυσική η εμφάνιση των γαλλόγλωσσων εφημερίδων στη Θεσσαλονίκη. Η ιδιαίτερη εμπορική κίνηση της Θεσσαλονίκης και η γνώση της γαλλικής γλώσσας από τους μορφωμένους ελληνορθόδοξους δημιούργησαν ένα κοινό αναγνωστών των γαλλόγλωσσων εφημερίδων.¹⁸⁸ Το 1875 εκδόθηκε η «Ζουρνάλ ντε Σαλονίκ», η πρώτη γαλλόγλωσσα εφημερίδα.¹⁸⁹ Ακόμη το 1899 κυκλοφόρησε και η εφημερίδα «Ελ Αβενίρ», η οποία ήταν σιωνιστική εφημερίδα που αγωνίστηκε για τη διατήρηση της εβραϊκής παράδοσης και για την εθνική αποκατάσταση των Εβραίων.¹⁹⁰ Το 1900 εκδίδεται η γαλλόγλωσσα εβραϊκή εφημερίδα «Προγκρέ ντε Σαλονίκ»¹⁹¹ ενώ το 1909 κυκλοφόρησε και η γαλλόγλωσσα εβραϊκή εφημερίδα «Λ'Εντεπαντάν», που θα εξακολουθήσει να εκδίδεται μέχρι το 1940¹⁹².

¹⁸³ ό.π., σ. 283

¹⁸⁴ ό.π., σ. 285

¹⁸⁵ ό.π., σ. 284

¹⁸⁶ ό.π., σ. 475

¹⁸⁷ ό.π., σ. 373

¹⁸⁸ ό.π., σσ. 397-398

¹⁸⁹ ό.π., σ. 475

¹⁹⁰ ό.π., σ. 373

¹⁹¹ ό.π., σ. 477

¹⁹² ό.π., σ. 477

Το 1875 ήταν η χρονιά κυκλοφορίας της πρώτης ελληνόγλωσσης, μη κρατικής εφημερίδας της Θεσσαλονίκης, ο «Ερμής», που επί τριάντα χρόνια ήταν η μοναδική ελληνική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης. Το 1881 εκδίδεται ο «Φάρος της Μακεδονίας» μετά από μετονομασία του «Ερμή». ¹⁹³ Οχτώ χρόνια αργότερα εκδόθηκε το περιοδικό «Αριστοτέλης», το οποίο θεωρείται το πρώτο ελληνόγλωσσο περιοδικό της Θεσσαλονίκης. ¹⁹⁴ Το 1895 ο «Φάρος της Μακεδονίας» μετονομάζεται σε «Φάρο της Θεσσαλονίκης». ¹⁹⁵ Ωστόσο αντιμετώπιζε τον κίνδυνο των κυρώσεων, της πίεσης των Οθωμανών λογοκριτών καθώς και τη διαφθορά και την εχθρότητα του μουσουλμανικού κοινού απέναντι στην ελληνορθόδοξη μειονότητα. ¹⁹⁶ Το 1903 εκδίδεται η «Αλήθεια», η δεύτερη ελληνική εφημερίδα. ¹⁹⁷ Τον Ιούλιο του 1908, με την άνοση του Τύπου της Θεσσαλονίκης λόγω της επανάστασης των Νεότουρκων η «Αλήθεια» έγινε καθημερινή ¹⁹⁸ διακόπτοντας μετά από ένα χρόνο την έκδοση της. ¹⁹⁹ Στο εξής εκδίδεται η «Νέα Αλήθεια» μέχρι το 1910 ²⁰⁰ ενώ δύο χρόνια αργότερα διακόπηκε η έκδοση της. ²⁰¹ Ακόμη το 1908 εκδίδεται ο «Αστήρ» ²⁰² ως καθημερινή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης όταν επιτράπηκε η έκδοση εφημερίδων μετά από την επανάσταση των Νεότουρκων. ²⁰³ Το 1911 εκδόθηκε η «Μακεδονία», η μακροβιότερη από τις εφημερίδες της Βόρειας Ελλάδας ²⁰⁴. Ωστόσο ένα χρόνο αργότερα το Οθωμανικό στρατοδικείο διέταξε την παύση της «Μακεδονίας» ²⁰⁵ Η *Μακεδονία* εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι σήμερα. ²⁰⁶

¹⁹³ ό.π., σ. 476

¹⁹⁴ ό.π., σ. 267

¹⁹⁵ ό.π., σ. 476

¹⁹⁶ ό.π., σ. 73

¹⁹⁷ ό.π., σ. 477

¹⁹⁸ ό.π., σ. 146

¹⁹⁹ ό.π., σ. 147

²⁰⁰ ό.π., σ. 161

²⁰¹ ό.π., σ. 171

²⁰² ό.π., σ. 171

²⁰³ ό.π., σ. 213

²⁰⁴ ό.π., σ. 175

²⁰⁵ ό.π., σ. 199

²⁰⁶ ό.π., σ. 139

Η εκπαίδευση του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης

Η εξέλιξη της Θεσσαλονίκης την περίοδο 1850-1918 ήταν συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της εβραϊκής κοινότητας. Η φυσιογνωμία της πόλης επηρεάστηκε από την εβραϊκή παρουσία το διάστημα αυτό ενώ το ελληνικό στοιχείο υιοθέτησε μια ευνοϊκή πολιτική απέναντι στους Εβραίους για να επιβληθεί στην περιοχή.²⁰⁷ Η πρώτη απογραφή που έγινε από τη οθωμανική διοίκηση δείχνει ότι το 1882 και 1884 ο πληθυσμός της πόλης ανερχόταν σε 85.000 κατοίκους ενώ οι 45.000 ήταν Εβραίοι. Η δεύτερη απογραφή δείχνει ότι το 1902 ο πληθυσμός ανερχόταν σε 126.000 κατοίκους εκ των οποίων οι 62.000 ήταν Εβραίοι ενώ το 1913 οι Εβραίοι αποτελούσαν λιγότερο από το 50% του πληθυσμού.²⁰⁸

Ο παράγοντας που συνέβαλε στην πληθυσμιακή αύξηση των Εβραίων είναι η εφαρμογή των πολιτικών μεταρρυθμίσεων του 1856 που εγγυούνταν ισότητα, ισονομία όλων των πολιτών συνέβαλαν στη δημιουργία μικτών συνοικιών, αστικών και εργατικών περιοχών που αποτελούνταν από Εβραίους, Έλληνες και Μουσουλμάνους ενώ υπερείχε το εβραϊκό στοιχείο.²⁰⁹

Οι Εβραίοι εκμεταλλευόμενοι το πνεύμα που εκδηλώνεται από τα τέλη του 19^{ου} αι για εκσυγχρονισμό του κράτους, σπεύδουν με τη βοήθεια της Alliance Israélite Universelle στο Παρίσι να ιδρύσουν σχολεία.²¹⁰ Έτσι, ιδρύουν σχολεία στα οποία εφαρμόζονται σύγχρονες εκπαιδευτικές μέθοδοι²¹¹ με τη συμβολή φωτισμένων ομοεθνών τους όπως Moïse Allatini, Juda Nehama, Modiano.²¹² Επιπλέον ήρθαν σε επαφή με τη γαλλική γλώσσα και το γαλλικό πολιτισμό το 1873 με τη λειτουργία του πρώτου σχολείου ενώ τα εκπαιδευτικά ιδρύματα συνετέλεσαν στην υποβάθμιση της εβραϊκής γλώσσας και κατέστησαν τα γαλλικά ως δεύτερη γλώσσα.²¹³ Ακόμη σε όλες τις εβραϊκές γειτονιές υπήρχαν Χεβρώθ, κάτι μεταξύ νηπιαγωγείου και δημοτικού σχολείου, στα οποία διδάσκονταν τα ιερά κείμενα. Τα σχολεία αυτά με τον καιρό καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από τα δημοτικά.²¹⁴

Επίσης δημιουργήθηκε ένα σχολείο (idadi) το οποίο ανταγωνίζονταν τα δευτεροβάθμια σχολεία των κοινοτήτων. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν

²⁰⁷ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σ.69

²⁰⁸ Μόλχο Ρένα, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Εκδόσεις Θεμέλιο 2001, σσ.46-48

²⁰⁹ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π. σ. 73

²¹⁰ Μουτσόπουλος Νίκος, ό.π., σ.37

²¹¹ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σ. 124

²¹² Βακαλόπουλος Απόστολος, *Αναμνήσεις...*, ό.π., 156

²¹³ Χασιώτης Κ., *Τοις Αγαθούς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη- Ιστορία και πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1997, σ.123

²¹⁴ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία...*, ό.π., σ.74

γεωργική σχολή, τεχνική σχολή και προς το τέλος της περιόδου του Abdülhamid Β΄ νομική και αστυνομική σχολή.²¹⁵

Η διείσδυση ωστόσο της κοινότητας αυτής στη συνολική οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδίως στον τραπεζικό και χρηματοοικονομικό τομέα ήταν τεράστια. Κύριος εκφραστής της οικονομικής τους ισχύος ήταν η δυναστεία των Αλλατίνι.

Επίσης, το φιλελεύθερο ιδεολογικό υπόβαθρο της Νεοτουρκικής Επανάστασης συνέπιπτε με τα ιδεώδη της τάξης αυτής και γι αυτό το λόγο εξέφραζαν την υποστήριξη τους στο Κομιτάτο. Οι νέες αυτές γενιές είχαν δυσανασχετήσει από το καταπιεστικό χαμιδικό καθεστώς. Από την άλλη πλευρά, η συντηρητική και πανίσχυρη οικονομικά τάξη έβλεπε την οικονομία να καταρρέει καθώς και περιοχές της Μακεδονίας να κινδυνεύουν να αποσπαστούν από την Αυτοκρατορία.

Επιπλέον, από τους πρώτους μήνες του 1908 φάνηκε η διασύνδεση του Κομιτάτου με την εβραϊκή κοινότητα είτε μέσω των μασονικών στοών, όπου η πλειοψηφία ήταν Εβραίοι είτε μέσω ορισμένων ατόμων που επιθυμούσαν να βοηθήσουν το κίνημα.²¹⁶

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και γενικότερα της Αυτοκρατορίας, είχαν μείνει έξω από το σιωνιστικό κόμμα που είχε αρχίσει να φουντώνει στην Ευρώπη.²¹⁷ Η αντίδραση των Εβραίων ήταν περιορισμένη και δεν έδειξαν τη διάθεση να εμπλακούν στις εθνικιστικές διαμάχες που τόσο τάραζαν την περίοδο εκείνη την Αυτοκρατορία. Παρ' όλα αυτά δημιουργήθηκε στη Θεσσαλονίκη, η σιωνιστική οργάνωση *B'nai-Zion*. Το Κομιτάτο προσπάθησε με απειλές να σταματήσει τις σιωνιστικές δραστηριότητες, με αποτέλεσμα την απόσχιση ορισμένων μελών από τη Λέσχη των Φίλων και τη δημιουργία, τον Απρίλιο του 1910, της προσκείμενης στο σιωνιστικό κόμμα Νέας Λέσχης με πρόεδρο τον Ζακ Ασσέο.

Τον Αύγουστο του 1909, ψηφίστηκε ο νόμος «περί της στρατολόγησης μη μουσουλμάνων» ο οποίος εξόργισε τις εβραϊκές κοινότητες. Οι Εβραίοι βρέθηκαν υπόχρεοι να καταταγούν στον οθωμανικό στρατό ενώ πολλοί νέοι

²¹⁵ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σ. 124

²¹⁶ Μόλχο Ρένα, ό.π., σσ. 283-284

²¹⁷ ό.π., σ. 287

της Θεσσαλονίκης έφυγαν σε χώρες της Ευρώπης ενώ αρκετοί μετανάστευσαν στην Αμερική για να αποφύγουν την κατάταξη.²¹⁸

Η εκπαίδευση του Μουσουλμανικού πληθυσμού Θεσσαλονίκης

Τα σχολεία των μουσουλμάνων ήταν περιορισμένα και η εκπαίδευση των κοριτσιών ανύπαρκτη. Το πρώτο ιδιωτικό σχολείο για κορίτσια ιδρύθηκε το 1876. Το 1887 λειτούργησε στην πόλη ανώτερη σχολή προπαρασκευής για διοικητικές θέσεις και το 1907 Νομική Σχολή. Εμφανίστηκαν δημόσια και ιδιωτικά γυμνάσια, εμπορική σχολή και μέση στρατιωτική και αστυνομική σχολή. Έτσι η Θεσσαλονίκη εξελίχθηκε το 1890 από επίκεντρο της εθνικιστικής οθωμανικής ιδεολογίας σε ιδεολογικό κέντρο του νεοτουρκικού κινήματος για την παραχώρηση συντάγματος.

Επίσης υπήρχαν και οι Ντονμέδες το 1900 οι οποίοι είχαν αναπτύξει επιχειρηματικές δραστηριότητες και φρόντιζαν για την καλή εκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών.²¹⁹

Οι Ντονμέδες ίδρυσαν ιδιωτικά σχολεία όπου ακολούθησαν σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας. Ένα από τα πιο σημαντικά ήταν το *Φενζιγε*, το οποίο ιδρύθηκε το 1873 από το Σεμσί Εφέντη. Ο Σεμσί ήρθε σε αντίθεση με το σύστημα της εκπαίδευσης που καθιέρωνε την απομνημόνευση και ίδρυσε ένα σχολείο όπου εφαρμόζε όλες τις σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας.²²⁰

Όσον αφορά τις οθωμανικές σχολές που ιδρύθηκαν στη Θεσσαλονίκη, λίγο πριν την επανάσταση των Νεότουρκων, αυτές είναι οι εξής:

Η Θεσσαλονίκη το 1907 εμφανίζει ιδιαίτερη πνευματική κίνηση και μάλιστα στην οθωμανική κοινότητα.²²¹

- Δημόσιες :
 - i. Η Σχολή Ιδαδιέ (Προπαρασκευαστική Σχολή) ιδρύθηκε το 1893. Είχε ως στόχο τη μόρφωση των διοικητικών υπαλλήλων. Οι απόφοιτοι των σχολών αυτών θα μπορούσαν να καταλάβουν θέσεις διοικητικές και να διορισθούν σε όλα τα Υπουργεία της Κωνσταντινούπολης χωρίς εξετάσεις.²²²

²¹⁸ Μέγας Γιάννης, ό.π., σ.288

²¹⁹ Χασιώτης Κ., ό.π., σσ.123-124

²²⁰ Καλαμάντης Γιώργος, ό.π., σ. 128

²²¹ Δρογίδης Δημήτριος, ό.π., σ. 89

²²² Κοντογιάννη Μ. «Σχολεία Αλλόφυλων εν Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικόν*, Ιούνιος 1908, σ. 155

- ii. Μεκτέπι-ρουστιγιέ (εφηβική σχολή). Οι απόφοιτοι μεταβαίνουν άλλοι στις ιερατικές σχολές άλλοι σε ανώτερες σχολές (στρατιωτικές ή ιατρικές) ή σε δημόσια γραφεία
 - iii. Δημόσιο Παρθεναγωγείο
 - iv. Ενοριακές σχολές οι οποίες βρίσκονται κοντά σε τζαμί
- Ιδιωτικές :
 - i. Μεκτέπι-τερακί
 - ii. Μεκτέπι-οσμανί
 - iii. Ιδιωτική Σχολή αρρένων Σεμσή εφέντη
 - iv. Παρθεναγωγείο Σεμσή εφέντη²²³

Ίδρυση Ευρωπαϊκών ιδιωτικών σχολείων

Ο πολυσύνθετος χαρακτήρας της Θεσσαλονίκης καθρεφτίζεται και μορφοποιεί με την ιδιοτυπία του την εκπαιδευτική εικόνα των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Τα σχολεία των Δυτικών αποτελούσαν το συνδετικό κρίκο των διαφόρων εθνοτήτων της πόλης, αφού συγκέντρωναν πολυποίκιλο μαθητικό πληθυσμό, που εκπροσωπούσε όλες τις υπόλοιπες εθνότητες. Η διαβάθμιση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων τεκμηριώνει τη σημαντική θέση της Θεσσαλονίκης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ειδικότερα στο χώρο της Βαλκανικής. Λειτουργούν εκπαιδευτικά ιδρύματα όλων των βαθμίδων: Πανεπιστημιακές και ανώτερες σχολές, Δευτεροβάθμια και Πρωτοβάθμια σχολεία όλων των τύπων (Γυμνάσια, Ημιγυμνάσια, Ανώτερα Παρθεναγωγεία, Διδασκαλεία, Αστικά και Δημοτικά Σχολεία) και ιδρύματα προσχολικής αγωγής. Η Ανώτατη Εκπαίδευση ανήκει στην οθωμανική διοίκηση, δευτεροβάθμια σχολεία όμως συντηρούν οι περισσότερες κοινότητες και ο αριθμός τους είναι αξιοσημείωτος. (ξεπερνούν τα 30)²²⁴. Την περίοδο αυτή, ιδρύθηκαν διάφορα Ευρωπαϊκά ιδιωτικά σχολεία τα οποία δέχονταν μαθητές όλων των θρησκευμάτων και εθνοτήτων καθώς και με την κυριαρχία της Ευρωπαϊκής κουλτούρας σε θέματα μόδας, λογοτεχνίας, ιδεολογίας και διασκέδασης.²²⁵

Ανάμεσα τους διέπρεπαν τα γαλλικά σχολεία λόγω του διεθνούς χαρακτήρα της γλώσσας αλλά και της σημαντικής θέσης του γαλλικού

²²³ Μωραϊτόπουλος Γ., ό.π., σσ.35-40

²²⁴ Ζιώγου Καραστεργίου Σιδηρούλα- Φούκας Β. ό.π., σ.132

²²⁵ Χασιώτης Κ., ό.π., σ.127

παράγοντα που οφειλόταν τόσο στις στρατιωτικές επιχειρήσεις του πρώτου παγκόσμιου πολέμου στη Β. Ελλάδα, όσο και στις μορφωτικές δραστηριότητες. Τα γαλλικά θεωρούνταν η γλώσσα της διπλωματίας, της λογοτεχνίας και του εμπορίου. Τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν αυτά της Γαλλικής Λαϊκής Αποστολής (mission Laïque) μεγάλης εταιρείας, που είχε σκοπό να διαδοθεί η γαλλική εκπαίδευση στους λαούς των γαλλικών αποικιών καθώς και σε ξένες χώρες. Άλλα γαλλικά σχολεία ήταν : το σχολείο Freres de Ecoles Chretiennes (de la Salle)-Σχολείο των Φρέριδων, το *Seminaire Catholique*,²²⁶ το Γαλλικό Λύκειο του Αγίου Βικεντίου Δε Λασάλ, που ιδρύθηκε το 1888, το ελληνογαλλικό Γυμνάσιο Θηλέων του Αγίου Βικεντίου- Παύλου καθώς και το Λύκειο των Λαζαριστών, το οποίο ιδρύθηκε το 1884.²²⁷

Γαλλικό σχολείο

Εκτός από γαλλικά, υπήρχαν και γερμανικά σχολεία. Το 1888 ιδρύθηκε η γερμανική σχολή (Deutsche Schule). Αρχικά προοριζόταν μόνο για παιδιά Γερμανών και Αυστριακών τεχνικών που δούλευαν στους

²²⁶Μόσχου Ευαγγελία, «Ιδιωτικά (ελληνικά και ξένα) σχολεία στη Θεσσαλονίκη. Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας», Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 271-272

²²⁷Τομανάς Κώστας *Τα σχολεία...*, ό.π., σ.87

σιδηροδρόμους ενώ αργότερα άρχισε να δέχεται και ξένους μαθητές. Σκοπός της σχολής ήταν η διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας και φιλολογίας. Αξίζει επίσης να αναφερθεί και η ίδρυση της Ανωτέρας Γερμανικής Σχολής το Σεπτέμβρη του 1907.²²⁸

Τα ιταλικά σχολεία που υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη συντηρούνταν από την Ιταλική κυβέρνηση. Η πιο σημαντική ήταν η Πρακτική και Εμπορική Σχολή Ουμβέρτος Α΄, η οποία ιδρύθηκε το 1891 συμβάλλοντας σημαντικά στη διάδοση της ιταλικής γλώσσας στη Θεσσαλονίκη.²²⁹ Επιπλέον, ιδρύθηκε η Βασιλική Σχολή το 1888 ως προπαρασκευαστική σχολή για το γυμνάσιο ενώ το 1910 ιδρύθηκε το Δημοτικό Σχολείο Θηλέων της πριγκίπισσας Γιολάντας για τα κορίτσια των ιταλών εργατών και τεχνικών, που δούλευαν σε τεχνικά έργα και σε εργοστάσια της πόλης.²³⁰ Ωστόσο, την πλειοψηφία των μαθητών των Ιταλικών εκπαιδευτηρίων, αποτελούσαν Ισραηλίτες.²³¹

Όσον αφορά τα αγγλικά σχολεία, το πιο σημαντικό ήταν το Διεθνές Αγγλικό Παρθεναγωγείο, η λεγόμενη Σχολή Γκρόσμπεργκ, η οποία ιδρύθηκε το 1907 από τους Έλληνες Ευαγγελικούς της Θεσσαλονίκης. Την εποπτεία του ανέλαβε το αγγλικό Προξενείο. Στόχο είχε τη διάδοση της αγγλικής γλώσσας. Επιπλέον, το αγγλικό αυτό Παρθεναγωγείο ανέπτυξε μεγάλη προπαγανδιστική δράση, προσηλυτίζοντας στον προτεσταντισμό νεαρές Εβραιοπούλες. Έπειτα από έντονα διαβήματα του αρχιραββίνου Ιακώβ Μείρ, οι τουρκικές αρχές έκλεισαν τη Σχολή.²³² Ακόμη ιδρύθηκε το 1904 η Αμερικανική Γεωργική Σχολή στην Ανατολική Θεσσαλονίκη από τον Henry House²³³ που είχε ως στόχο την επαγγελματική κατάρτιση και προσηλυτισμό στο προτεσταντικό Ευαγγελικό δόγμα των φτωχών και ορφανών παιδιών από τα σλαβόφωνα χωριά της Μακεδονίας.²³⁴

Αξίζει να σημειωθεί ότι λειτούργησαν και σχολεία άλλων εθνοτήτων, κοινοτικά κυρίως. Έτσι στο τέλος της δεκαετίας υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη 26 τουρκικά σχολεία, ανάμεσα στα οποία και μια Πανεπιστημιακή Σχολή (Νομική), 8 εβραϊκά υπό την εποπτεία της Alliance Israélite και 4 σερβικά σχολεία για τους σλαβόφωνους,²³⁵ δύο

²²⁸ Κοντογιάννη Μ., ό.π., σ. 164

²²⁹ Μόσχου Ευαγγελία, ό.π., σ.273

²³⁰ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία...* ό.π., σσ.78-79

²³¹ Μόσχου Ευαγγελία, ό.π., σ.273

²³² Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία...*, ό.π., σ. 79

²³³ Χασιώτης Κ., ό.π., σ. 126

²³⁴ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία...*, ό.π., σ. 84

²³⁵ Χασιώτης Κ., ό.π., σ. 126

εκ των οποίων ήταν η Ανώτερη Αστική Σχολή Αρρένων και η Αστική Σχολή Θηλέων.²³⁶

Επιπλέον υπήρχαν και 2 ρουμανικά σχολεία για την κοινότητα των ρουμανιζόντων Βλάχων.²³⁷ Το 1899 ιδρύθηκε η Ρουμάνικη Εμπορική Σχολή. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος παραχώρησε στη Ρουμανία το δικαίωμα να ιδρύσει στη Μακεδονία Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης στο Συνέδριο του Βουκουρεστίου στις 13 Ιουλίου 1913, σε αντάλλαγμα για την υποστήριξη της Ρουμανίας το αίτημα να παραχωρηθεί η Καβάλα στην Ελλάδα.²³⁸

Όσον αφορά την αρμένικη μειονότητα, εμφανίζεται ως συγκροτημένη κοινότητα στη Θεσσαλονίκη γύρω στις αρχές του 20^{ου} αι. Πλούσιοι Αρμένιοι από τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη όταν οι Οθωμανοί μουσουλμάνοι προβαίνουν σε μαζικές σφαγές το 1896. Το 1909 χτίζεται το πρώτο αρμένικο Δημοτικό Σχολείο στην πόλη της Θεσσαλονίκης.²³⁹

Επιπλέον λειτούργησαν και 6 βουλγαρικά σχολεία.²⁴⁰ Για λόγους προπαγάνδας, τα βουλγαρικά σχολεία ήταν πολύ καλά οργανωμένα. Το βουλγαρικό δημοτικό σχολείο και η βουλγαρική σχολή, είχε ως στόχο την προπαρασκευή δασκάλων για κάποιες Μακεδονικές κωμοπόλεις και χωριά.²⁴¹ Το πρώτο βουλγαρικό Δημοτικό Σχολείο λειτούργησε το 1871. Στο σχολείο αυτό, εκτός από τη βουλγαρική, διδάσκονταν και η ελληνική, η γαλλική και η τουρκική γλώσσα. Έτσι, δελεάστηκαν να φοιτήσουν σε αυτό και πολλά ελληνόπουλα, αγόρια και κορίτσια, που ήθελαν να διδαχθούν ξένες γλώσσες, οι οποίες δεν διδάσκονταν στα ελληνικά σχολεία. Το Γυμνάσιο της κοινότητας ιδρύθηκε το 1876 και άρχισε να λειτουργεί το 1881²⁴² αποτελώντας το επίκεντρο της βουλγαρικής εθνικής προπαγάνδας σε όλη τη Μακεδονία.²⁴³ Το 1907 ιδρύθηκε η Βουλγαρική Εμπορική Σχολή ενώ το 1910 το Βουλγαρικό Παρθεναγωγείο.²⁴⁴

²³⁶ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία...*, ό.π., σ.82

²³⁷ Χασιώτης Κ., ό.π., σ. 126

²³⁸ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία...* ό.π., σ.79

²³⁹ ό.π., σ. 83

²⁴⁰ Μόσχου Ευαγγελία, ό.π., σσ.274-275

²⁴¹ Μωραϊτόπουλος Γ., ό.π., σσ. 39-40

²⁴² Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία...* ό.π., σσ.80-81

²⁴³ Χασιώτης Κ., ό.π., σ.126

²⁴⁴ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία...* ό.π., σ.81

Ο αριθμός και η ποικιλία των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, αποκαλύπτει μια σημαντική πλευρά της παρεχόμενης παιδείας στη Θεσσαλονίκη όσο και το ότι στην εκπαιδευτική δραστηριότητα επικεντρώθηκαν και επενδύθηκαν συμφέροντα εθνικού και διεθνούς χαρακτήρα.²⁴⁵

Αξίζει τέλος να αναφερθεί ότι πολλοί είναι οι νέοι της Θεσσαλονίκης οι οποίοι συμπληρώνουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό, ξαναγυρίζουν επιστήμονες και συμβάλλουν έτσι στην ανύψωση του πνευματικού επιπέδου του τόπου.²⁴⁶

²⁴⁵ Μόσχου Εναγγελία, *ό.π.*, σσ.274-275

²⁴⁶ Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία...ό.π.*, σ.158

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ

Κύριος σκοπός της εκπαιδευτικής πολιτικής των Νεότουρκων ήταν να δημιουργήσουν ένα ομοιόμορφο εκπαιδευτικό σύστημα για όλους τους Οθωμανούς υπηκόους. Αρχικά προσπάθησαν να αποσπάσουν τα σχολεία των χριστιανικών κοινοτήτων από τον έλεγχο της Εκκλησίας και να τα θέσουν υπό την επιτήρηση του Κράτους. Σύμφωνα με το νομοσχέδιο για την προκαταρκτική εκπαίδευση, που κατατέθηκε στη Βουλή στο τέλος του 1910, αλλά τελικά δεν ψηφίστηκε, η στοιχειώδης εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική και θα γινόταν στη μητρική γλώσσα και στην τουρκική. Μ' αυτό το νομοσχέδιο, καθώς επίσης και με άλλες εγκυκλίους που εξέδωσαν κατά καιρούς, οι Νεότουρκοι επιδίωκαν τον εκτουρκισμό των εθνοτήτων και προκάλεσαν την αντίδραση των Θρησκευτικών τους Κέντρων, που δημιούργησαν ένα κοινό μέτωπο για να προασπίσουν τα εκπαιδευτικά τους προνόμια.²⁴⁷

Η ψήφιση του άρθρου του Συντάγματος, το 1908 και η εφαρμογή του νόμου για το καθεστώς των αμφισβητούμενων εκκλησιαστικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στη Μακεδονία και τη Θράκη

Πιο αναλυτικά, η ψήφιση του άρθρου του Συντάγματος, το Σεπτέμβριο του 1908 προέβλεπε όπως προαναφέρθηκε τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της διδασκαλίας της οθωμανικής γλώσσας και στα σχολεία των εθνοτήτων. Με σκοπό να υλοποιήσουν την εκτουρκιστική αυτή πολιτική έδωσαν έμφαση στη δημιουργία εθνικού τουρκικού σχολείου, σε μουσουλμανικές μη μουσουλμανικές περιοχές και όχι τόσο στην επιβολή εκμάθησης της τουρκικής γλώσσας σε ελληνικά σχολεία. Η ίδρυση σχολείων επιτεύχθηκε με ειδικό φόρο που είχε επιβάλλει η κυβέρνηση από το Σεπτέμβριο του 1908 μόνο στους χριστιανούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ο Πόντος, όπου ιδρύθηκαν από το 1908 πολλά τέτοια τουρκικά σχολεία ιδίως σε μη μουσουλμανικές περιοχές. Ωστόσο οι Έλληνες που προσήλθαν σε αυτά τα σχολεία ήταν κυρίως τουρκόφωνοι.²⁴⁸

Επιπλέον εφαρμόστηκε ο νόμος για το καθεστώς των αμφισβητούμενων εκκλησιαστικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στη Μακεδονία και τη Θράκη. Ο συγκεκριμένος νόμος πραγματοποιήθηκε με γνώμονα την υποδαύλιση των εθνοτικών ανταγωνισμών καθώς και με την

²⁴⁷ Σουλιώτης- Νικολαΐδης Αθανάσιος, *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, επιμέλεια Θάνος Βερέμης-Κατερίνα Μπούρα, Αθήνα-Γιάννινα 1984 σσ.85-86 και σσ.106-107

²⁴⁸ Γεωργανόπουλος Ευριπίδης, ό.π., σ. 463

αποδυνάμωση του ελληνορθόδοξου στοιχείου. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις λήφθηκε υπόψη η επίσημη οθωμανική στατιστική του 1904 και χορηγήθηκαν οι σχετικές πιστώσεις για την ίδρυση σχολείων και εκκλησιών, που προορίζονταν για τις ανάγκες των μειοψηφιών των μικτών κοινοτήτων. Πολλές φορές όμως, οι οθωμανικές αρχές πλαστογραφούσαν την επίσημη τουρκική στατιστική του 1904. Παρέδιναν εκκλησίες και σχολεία στις χριστιανικές μειοψηφίες και συχνότερα τα παραχωρούσαν στις πλειοψηφίες πριν καν να εγκρίνουν ή χορηγήσουν τα απαραίτητα ποσά προς τις μειοψηφίες. Το φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε στις επαρχίες Δοϊράνης και Σερρών.

Ωστόσο, το ελληνικό κράτος βοήθησε τις Ελληνορθόδοξες κοινότητες, συμβάλλοντας οικονομικά στην ανέγερση ελληνικών σχολείων και εκκλησιών στις μικτές εκείνες κοινότητες, όπου το ελληνικό στοιχείο αποτελούσε τη μειοψηφία εφόσον οι οθωμανικές αρχές δεν είχαν εγκρίνει τη σχετική πίστωση ή καθυστερούσαν. Το Πατριαρχείο από την άλλη αποφάσισε να συσταθούν ειδικές επιτροπές (στη Θεσσαλονίκη, Μοναστήρι, Αδριανούπολη), οι οποίες θα είχαν επικεφαλής τους αρμόδιους μητροπολίτες, για να πραγματοποιήσουν εράνους για την ανέγερση εκκλησιών και σχολείων.

Επιπλέον, συνυφασμένο με το καθεστώς των διεκδικούμενων εκκλησιών και σχολείων της Μακεδονίας ήταν και το ζήτημα της παρέμβασης των οθωμανικών αρχών στα εκπαιδευτικά θέματα του ελληνισμού και του μακεδονικού και του θρακικού χώρου. Στην ουσία, το Νεοτουρκικό εκπαιδευτικό καθεστώς των υπόδουλων χριστιανών της οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτέλεσε τη συνέχεια της μακροχρόνιας πολιτικής της Πύλης, η οποία είχε στόχο να πλήξει το εκπαιδευτικό καθεστώς ιδιαίτερα του ελληνορθόδοξου στοιχείου αμφισβητώντας την υπεροχή του, προκαλώντας την αναστολή της λειτουργίας των ελληνικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων καθώς και τη διαιώνιση των διαμαχών των χριστιανικών εθνοτήτων γύρω από την κατοχή των σχολείων. Η Πύλη πέτυχε από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου}αι να ελέγχει σε μεγάλο βαθμό τα προγράμματα σπουδών των ελληνικών σχολείων, να αμφισβητεί το περιεχόμενο των ελληνικών διδακτικών εγχειριδίων, να αναστέλλει την κυκλοφορία τους, να απαγορεύει σε Έλληνες δασκάλους και καθηγητές να ασκούν τα καθήκοντά τους, να φυλακίζει πολλούς από αυτούς.²⁴⁹

Επίσης, ανάλογα μέτρα πήρε η Πύλη και για τα σχολεία και το βουλγαρικό προσωπικό ολόκληρης της Μακεδονίας. Οι Νεότουρκοι το 1910 παραχώρησαν στους Βουλγάρους τους κλειστούς ναούς και τις σχολές της Μακεδονίας και της Θράκης. Ο συγκεκριμένος νόμος, «περί

²⁴⁹ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία...*, ό.π., σσ.387-388

εκκλησιών», όπως ονομάστηκε, ρύθμιζε το ζήτημα των διαφιλονικούμενων εκκλησιών και σχολείων μεταξύ Ελληνορθόδοξων και Βουλγάρων στη Μακεδονία. Επίσης, καταργούσε τα προνόμια του Πατριαρχείου και αυτό οδήγησε σε όξυνση των σχέσεων του Πατριαρχείου με την Πύλη. Οι ντόπιοι Οθωμανοί διοικητές της Μακεδονίας θεωρούσαν τα ελληνικά σχολεία, τους Έλληνες δασκάλους και τους καθηγητές όργανα της ελληνικής προπαγάνδας.²⁵⁰

Η απόφαση των Νεότουρκων να παραχωρήσουν τα αμφισβητούμενα εκπαιδευτικά και εκκλησιαστικά ιδρύματα στην εθνότητα που είχε την πλειοψηφία των μεικτών χωριών, μη λαμβάνοντας υπόψη τον αρχικό κάτοχο, εξυπηρετούσε κυρίως τα συμφέροντα των Βουλγάρων. Ο νόμος ψηφίστηκε τον Ιούνιο του 1910, παρ' όλες τις αντιδράσεις του Πατριάρχη και των Ρωμιών βουλευτών.²⁵¹

Ανάλογη ήταν και η θέση των Νεότουρκων απέναντι στο ελληνορθόδοξο στοιχείο. Στην προσπάθεια τους να επιδιώξουν τον εκτουρκισμό των χριστιανικών εθνοτήτων, θεωρούσαν ότι η παρεχόμενη διδασκαλία θα έπρεπε να συμβαδίζει σύμφωνα με τις επιταγές της Οθωμανικής πολιτικής και φιλοσοφίας. Οι Νεότουρκοι είχαν σκοπό να θεσμοθετήσουν το μελλοντικό εκπαιδευτικό καθεστώς των υπόδουλων χριστιανών. Το οθωμανικό υπουργείο Δικαιοσύνης επέβαλε στα εκπαιδευτικά ιδρύματα των μη μωαμεθανικών κοινοτήτων, κάθε είδους περιορισμούς, οι οποίοι είχαν στόχο την υπαγωγή του διδακτικού προσωπικού και των σχολικών εφοριών στη δικαιοδοσία των οθωμανικών αρχών, τον αμεσότερο έλεγχο των σχολείων αυτών από το υπουργείο Παιδείας και από τους Οθωμανούς επιθεωρητές της εκπαίδευσης, την οικονομική εξουθένωση των κοινοτήτων και τον έμμεσο εξαναγκασμό των κατοίκων τους να δεχθούν τη μελλοντική μετατροπή των σχολείων αυτών σε κυβερνητικά, την εισαγωγή νέων μαθημάτων, κυρίως της τουρκικής γλώσσας, καθώς και την απόλυτη εποπτεία στα σχολικά προγράμματα και στη διδακτική μέθοδο.

²⁵⁰ Παπαδημητρίου Χρήστος, *Η νεότερη ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο τύπος*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 185

²⁵¹ Σουλιώτης- Νικολαΐδης Αθανάσιος, ό.π., σσ. 18-19 και Βλάχος Νικόλαος, ό.π., σσ. 166-167

Ειδικό κανονισμό που κατατέθηκαν στη Βουλή το 1910 για τα σχολεία και το εκπαιδευτικό σύστημα στη Θεσσαλονίκη κατά τη Νεοτουρκική περίοδο και οι επιπτώσεις που είχαν στην ελληνική κοινότητα

Πρωταρχικά αποφασίστηκε να ιδρυθούν προκαταρκτικά κυβερνητικά σχολεία σε όσα χωριά (μουσουλμανικά ή μη) δεν υπήρχαν ή να δοθούν χρηματικές ενισχύσεις σε όσους δασκάλους μισθοδοτούνταν πενιχρά με την προϋπόθεση όμως ότι τα νέα σχολεία θα ήταν κυβερνητικά (τεσκερές 22 Δεκεμβρίου/4 Ιανουαρίου 1910).

Επιπλέον, προβλεπόταν η αντικατάσταση των μη Οθωμανικών υπηκόων-μελών των σχολικών εφοριών των κοινοτικών σχολείων από Οθωμανούς υπηκόους (τεσκερές 24 Μαρτίου/6 Απριλίου 1910), η απαλλαγή από τη στρατιωτική υπηρεσία των δασκάλων των κοινοτικών σχολείων εφόσον τα διπλώματά τους είχαν επικυρωθεί από το οθωμανικό υπουργείο παιδείας ή από τις κατά τόπους εκπαιδευτικές επιθεωρήσεις σύμφωνα με τον τεσκερέ της 23 Μαΐου/5 Ιουνίου 1910 και η εισαγωγή των αποφοίτων των σχολείων των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων στις ανώτερες κυβερνητικές σχολές με επικυρωμένα πτυχία.

Οι νέοι κανονισμοί απαγόρευαν την χρησιμοποίηση δασκάλων ξένης υπηκοότητας στα κοινοτικά σχολεία (τεσκερές 28 Ιουνίου/11 Ιουλίου 1910) και προέβλεπαν την υποχρεωτική παροχή κάθε σχετικής πληροφορίας στους Οθωμανούς επιθεωρητές της εκπαίδευσης) εκ μέρους των διευθυντών και των δασκάλων των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων (τεσκερές 30 Σεπτεμβρίου/13 Οκτωβρίου). Η σύνταξη των σχολικών προγραμμάτων των κοινοτικών σχολείων αφορούσε τους πνευματικούς αρχηγούς των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, αλλά και για την αποδοχή των αποφοίτων τους στις ανώτερες κυβερνητικές σχολές απαιτούνταν η προσαρμογή του αναλυτικού προγράμματος των γυμνασίων προς το αντίστοιχο των κυβερνητικών σχολείων (τεσκερές 2/15 Οκτωβρίου 1910). Μάλιστα, από το σχολικό έτος 1911/1912, αποφασίστηκε να μην επικυρώνονται τα διπλώματα των αποφοίτων των κοινοτικών σχολείων εφόσον δεν εξασφαλιζόταν πρωταρχικά η άδεια λειτουργίας τους από το Οθωμανικό Υπουργείο Παιδείας.

Με βάση αυτούς τους νέους κανονισμούς, οι οποίοι προβλέπονταν από το νομοσχέδιο για την προκαταρκτική εκπαίδευση, που κατατέθηκε στη Βουλή στα τέλη του 1910, άρχισε μια νέα φάση η οποία έβαινε μοιραία προς τον εκτουρκισμό των εθνικών μειονοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι επιπτώσεις της εφαρμογής των τουρκικών τεσκερέδων στο καθεστώς του ελληνορθόδοξου στοιχείου του μακεδονικού χώρου ήταν :

- Οι επανειλημμένοι εκβιασμοί των τουρκικών αρχών για την άμεση διακοπή των μαθημάτων των ελληνικών σχολείων και για την άρση της άσκησης του διδασκαλικού επαγγέλματος των διδασκόντων (εάν δεν επικυρώνονταν τα διπλώματά τους από το Υπουργείο Παιδείας)
- Οι ανακρίσεις, στις οποίες υποβαλλόταν το διδακτικό προσωπικό για την εξακρίβωση της κύριας πηγής χρηματοδότησής τους
- Οι απαγορεύσεις πραγματοποίησης των σχολικών περιοδίων στους υπεύθυνους Έλληνες επιθεωρητές
- Η αυθαίρετη κατάληψη των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με ειδικά σουλτανικά φερμάνια
- Η απευθείας παρεμβατική πολιτική των τουρκικών αρχών στα ελληνικά σχολεία και ζητήματα χωρίς την προηγούμενη έγκριση των εκκλησιαστικών εκπροσώπων
- Ο διορισμός των δασκάλων της τουρκικής γλώσσας
- Ο σχηματισμός εκπαιδευτικών επιτροπών που υποκαθιστούσαν τις εφορίες των κοινοτικών σχολείων
- Η επιβολή χαρτοσήμου (5-10 γρόσια) στα ενδεικτικά και στα πιστοποιητικά των κοινοτικών σχολείων²⁵²

Οι συνέπειες ωστόσο, οι οποίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην περαιτέρω πορεία του ελληνισμού είναι οι εξής :

- Ο ρόλος των πνευματικών αρχηγών των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων ήταν περιθωριακός, εφόσον οι μη μουσουλμανικές κοινότητες θεωρούνταν αυτοτελείς μονάδες. Έτσι οι είχαν περιορισμένες αρμοδιότητες , μια από τις οποίες ήταν το δικαίωμα της εποπτείας των θρησκευτικών μαθημάτων.
- Η αποξένωση του διδακτικού προσωπικού των κοινοτικών σχολείων από τους περιθωριοποιημένους πνευματικούς αρχηγούς των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, το καθιστούσε εξαρτημένο από τους Οθωμανούς επιθεωρητές.
- Η υποχρέωση των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας να συμμετέχουν οικονομικά στα έξοδα της ίδρυσης των κυβερνητικών σχολείων σε συνδυασμό με την αθέτηση της υπόσχεσης της Πύλης για την ενίσχυση των κοινοτικών σχολείων είχε στόχο την οικονομική εξαθλίωση τους και τη μετατροπή των κοινοτικών σχολείων σε κυβερνητικά.
- Η τελευταία σημαντική συνέπεια αφορούσε την υποχρεωτική εισαγωγή της διδασκαλίας ορισμένων μαθημάτων στα κοινοτικά σχολεία. Η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας ήταν υποχρεωτική όχι σαν ξένη γλώσσα αλλά σαν εθνική, όπως συνέβαινε εξάλλου και στα κυβερνητικά σχολεία.²⁵³

²⁵² Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία...ό.π.*, σσ.388-389

²⁵³ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ.329

Η εκπαίδευση μετά την περίοδο των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη

Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της επανάστασης ήταν η δημιουργία ενός νέου συστήματος κοσμικής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και διδασκαλικών ακαδημιών. Τα νέα αυτά μέτρα επέτρεψαν την παροχή εκπαιδευτικών ευκαιριών και στα κορίτσια, τα οποία μέχρι τότε ήταν αποκλεισμένα από την εκπαίδευση.

Μέσα σε δύο χρόνια ο αριθμός των μουσουλμάνων, με εξαίρεση τους Ντονμέδες που φοιτούσαν σε κρατικά σχολεία και σε σχολεία κάτω από την προστασία του Κομιτάτου, τριπλασιάστηκε και έφθασε τις 4000. Παράλληλα, οι διάφορες λέσχες οργάνωσαν δωρεάν μαθήματα τουρκικής για ενήλικους και γίνονταν σεμινάρια πάνω σε θέματα υγείας και υγιεινής. Επίσης, εκδόθηκε η εφημερίδα *Vatandas ve Terraki* (Ο πολίτης), η οποία διανεμόταν δωρεάν σε χωρικούς με απλοποιημένα θέματα υγιεινής, γεωργίας καθώς και προπαγάνδα υπέρ του Κομιτάτου.

Το Κομιτάτο ίδρυσε σε πολλές πόλεις της Αυτοκρατορίας μοντέρνα σχολεία με την επωνυμία *Ιττιχάντ βε Τερακκί* προσφέροντας δωρεάν εκπαίδευση. Η σχολή της Θεσσαλονίκης κόστισε 13000 λίρες, ήταν πλήρως εξοπλισμένη σε νεόδμητο κτήριο. Έθεσε υπό την προστασία των Λεσχών της Προόδου και της Ένωσης σημαντικό αριθμό σχολείων, προσφέροντας τους οικονομική ενίσχυση.²⁵⁴

Εκπαιδευτικά ιδρύματα μετά τη Νεοτουρκική περίοδο στη Θεσσαλονίκη

Στην πόλη της Θεσσαλονίκης μετά τη Νεοτουρκική περίοδο λειτούργησε μεγάλος ήταν ο αριθμός ελληνικών και ξένων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων τόσο στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, όσο και ανώτερης και επαγγελματικής, δημόσιας αλλά και ιδιωτικής. Όσον αφορά τις σχολές ανώτερης και επαγγελματικής εκπαίδευσης που λειτούργησαν την περίοδο εκείνη στη Θεσσαλονίκη είναι οι εξής:

- Το Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Θεσσαλονίκης, το οποίο λειτουργεί από το 1914 με το θεσμό των υποτρόφων
- Το Διδασκαλείο Αρρένων Θεσσαλονίκης, το οποίο λειτουργούσε από το 1913-1914 και αυτό με το θεσμό των υποτρόφων²⁵⁵
- Το Διδασκαλείο Θηλέων, το οποίο προσέφερε πληρέστερη επαγγελματική κατάρτιση στις δασκάλες. Το 1915 ιδρύθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας το Διδασκαλείο Θηλέων. Το

²⁵⁴ Μέγας Γιάννης, *ό.π.*, σσ. 303-304

²⁵⁵ Λουκάτος Σπύρος, «Πολιτειογραφικά Θεσσαλονίκης, Νομού και Πόλης, στα μέσα της δεκαετίας του 1910», *Ανάπτυπο από τα Πρακτικά Συμποσίου – Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ.116-117

διδασκαλείο αυτό ανέλαβε να εκπαιδεύει τις δασκάλες, που μορφώνονταν στο Παρθεναγωγείο, το οποίο όμως εξακολούθησε να λειτουργεί μέχρι το 1935. Το διδασκαλείο αυτό εφαρμόζει νεωτεριστικές μεθόδους διδασκαλίας όπως οργάνωση ομάδων εργασίας, θεατρικές παραστάσεις. Επιπλέον, παρατηρείται και αλλαγή στην εξωτερική τους εμφάνιση.²⁵⁶

- Η Πρακτική Γεωργική Σχολή, σκοπός της οποίας ήταν η γεωργική μόρφωση των μαθητών για να καταστούν πρακτικοί γεωργοί ώστε να είναι ικανοί να εξασκούν μεθοδικά τη γεωργία και τις γεωργικές βιομηχανίες.
- Η Σχολή πρακτικών γεωμετρών
- Η Σχολή πρακτικής τηλεγραφικής²⁵⁷

Επιπλέον, την εποχή αυτή λειτούργησαν και αρκετά Γυμνάσια όπως ήταν:

- Το Πρώτο Γυμνάσιο το οποίο ιδρύθηκε το 1916, για να εξυπηρετήσει τους μαθητές των ανατολικών συνοικιών της πόλης. Στο Πρώτο Γυμνάσιο φοιτούσαν τα παιδιά των μικροαστών οικογενειών. Ωστόσο, το κτήριο του γυμνασίου καταστράφηκε από το σεισμό του 1978.
- Το Τέταρτο Γυμνάσιο το οποίο ιδρύθηκε το 1932, για να εξυπηρετήσει τους μαθητές των δυτικών συνοικιών, που φοιτούσαν μέχρι τότε στο Β΄ και στο Γ΄ Γυμνάσιο.
- Το Πέμπτο Γυμνάσιο το οποίο ιδρύθηκε το 1938
- Το Πρώτο Γυμνάσιο Θηλέων το οποίο ιδρύθηκε το 1920 και σε αυτό φοίτησαν κοπέλες που δεν είχαν την οικονομική άνεση να γραφούν στα Εκπαιδευτήρια Σχινά.
- Το Δεύτερο Γυμνάσιο Θηλέων το οποίο ιδρύθηκε το 1934 για να αποσυμφορηθεί το Α΄ Γυμνάσιο Θηλέων. Σε αυτό φοιτούσαν τα κορίτσια των ανατολικών συνοικιών.
- Το Τρίτο Γυμνάσιο Θηλέων στο οποίο φοιτούσαν οι μαθήτριες που προέρχονταν από τις δυτικές συνοικίες της Θεσσαλονίκης.²⁵⁸

²⁵⁶ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία ...* ό.π., σ.21

²⁵⁷ Λουκάτος Σπύρος, ό.π., σσ.117-118

²⁵⁸ Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία*, ό.π., σσ.49-55

Ακόμη εκτός από τα Γυμνάσια λειτούργησαν και Λύκεια στην πόλη όπως ήταν Το Πρακτικό Λύκειο της Θεσσαλονίκης το οποίο ιδρύθηκε το 1922, σε μια προσπάθεια του Υπουργείου Παιδείας να δώσει ώθηση στις φυσικομαθηματικές σπουδές καθώς η Δημόσια Εμπορική Σχολή το 1924²⁵⁹

Ωστόσο, υπήρχαν και ορισμένα ιδιωτικά σχολεία την εποχή αυτή στη Θεσσαλονίκη όπως είναι τα εκπαιδευτήρια Κωνσταντοπούλου που ιδρύθηκαν το 1925, το Ίωακείμιο Λύκειο της Χρυσής Δέλλιου, τα εκπαιδευτήρια Βαλαγιάννη το 1929, τα εκπαιδευτήρια Ζαχαριάδη το 1930 στα οποία φοιτούσαν τα αγόρια και τα κορίτσια των μικροαστών και ανατολικών συνοικιών.²⁶⁰

Εκτός όμως από τα Ελληνικά σχολεία, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1910, λειτούργησαν και ξένα σχολεία. Τα περισσότερα από αυτά ήταν Ισραηλιτικά, όπως η σχολή Αλλιάνς Αλλατίνη αρρένων και θηλέων, η μεγάλη σχολή Ταλμούδ Τάρα αρρένων, η μικτή σχολή «Έσδρα», η σχολή αρρένων και θηλέων Καλαμαριάς. Επιπλέον, πολλοί είναι οι διορισμοί δασκάλων της ελληνικής γλώσσας σε οθωμανικά σχολεία. Ακόμη την περίοδο εκείνη λειτούργησε και η μικτή ιδιωτική Οθωμανική Σχολή καθώς και η Γερμανική Σχολή και το Γαλλικό κολέγιο στη Θεσσαλονίκη.²⁶¹

²⁵⁹ ό.π., σσ.60-62

²⁶⁰ ό.π., σσ.67-72

²⁶¹ Λουκάτος Σπύρος, ό.π., σσ.117-118

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το Νεοτουρκικό Κίνημα ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη το 1908. Στους Νεότουρκους εντάσσονται αξιωματικοί, πολιτικοί και διανοούμενοι, οι οποίοι ξεσηκώθηκαν για την επαναφορά του Συντάγματος του 1876, υιοθετώντας το σύνθημα "Έλευθερία Ισότητα και Δικαιοσύνη". Βασικοί στόχοι του κινήματος ήταν η κατάλυση της απολυταρχίας του σουλτάνου Abdülhamid Β' και η εγκαθίδρυση ενός εκσυγχρονισμένου κράτους στο ευρωπαϊκό πρότυπο, που θα μπορούσε να διατηρήσει την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, καθώς και να αντισταθεί στις επεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων.

Οι λόγοι ωστόσο που οδήγησαν στην επικράτηση του κινήματος των Νεότουρκων σχετίζονται άμεσα με την οικονομική κρίση της Αυτοκρατορίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα καθώς και με την ιδιαίτερη θέση του στρατού στην οθωμανική κοινωνία. Η οικονομική κρίση της χώρας, η έλλειψη ρευστότητας, επενδυτικών κεφαλαίων, τα ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού, η επιδείνωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και η μείωση των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων προκάλεσε επιδείνωση του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο της Αυτοκρατορίας.

Στόχος των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη ήταν να επιβληθούν στο μη μουσουλμανικό πληθυσμό σε διάφορους τομείς (στρατιωτικό, εκπαιδευτικό, εκκλησιαστικό) με την ψήφιση διάφορων νομοσχεδίων. Ωστόσο, το κίνημα αποδυναμώθηκε το 1912.

Ειδικότερα στον εκπαιδευτικό τομέα, οι Νεότουρκοι επιδίωκαν τον εκτουρκισμό των εθνοτικών ομάδων. Τα σχολεία των μικτών χωριών χαρακτηρίζονταν από την Πύλη ως αμφισβητούμενα ιδρύματα εφόσον διεκδικούνταν από χριστιανικές εθνότητες. Θεωρούσαν ότι η διδασκαλία θα έπρεπε να συμβαδίζει σύμφωνα με τις επιταγές της οθωμανικής πολιτικής. Επιπλέον, επιβλήθηκαν περιορισμοί στα εκπαιδευτικά ιδρύματα των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων με στόχο το διδακτικό προσωπικό και οι σχολικές εφορείες να υπάγονται και να ελέγχονται από το Υπουργείο Παιδείας και από τους Οθωμανούς επιθεωρητές της εκπαίδευσης καθώς και να εισάγονται νέα μαθήματα τουρκικής γλώσσας.

Παρ' όλα αυτά, δημιουργήθηκε ένα νέο σύστημα κοσμικής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτικών ακαδημιών. Στα σχολεία, ο γυναικείος πληθυσμός κατείχε σημαντική θέση, ενώ αυξήθηκε και ο αριθμός των ξένων ιδρυμάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Makedonia 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1993

Douglas Dakin, *Μακεδονικός Αγώνας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1985

Feroz Ahmad, *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914*, Οξφόρδη 1969

Lewis Bernard , *The Emergence of Modern Turkey*, Οξφόρδη 1961

Lewis Bernard , *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας* , Εκδόσεις Παπαζήση 2002

Hanioglu Sükrü, *Young Turks in Opposition, 1889-1902*, Oxford University Press 1995

Mazower Marc, *Θεσσαλονίκη η πόλη των Φαντασμάτων, Χριστιανοί-Μουσουλμάνοι- Εβραίοι 1430-1950*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 2006

Morgenthau Henry, *Τα μυστικά του Βοσπόρου, Παγκόσμιος Πόλεμος, Εκστρατεία Καλλίπολης, Νεότουρκοι, Διωγμοί Ελλήνων, Γενοκτονία Αρμενίων*, Εκδόσεις Τροχαλία 1994

Ramsaur E. E, *The Young Turks. Prelude to the Revolution of 1908*, Πρίνστον, New Jersey 1957

Shaw Stanford, *The emergence of Modern Turkey 1808-1975* , vol II, Cambridge University Press 1977

Zürcher Erik , *Η σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα 2004

Βακαλόπουλος Απόστολος, *Αναμνήσεις από την παλιά Θεσσαλονίκη*, Εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη 2007

Βακολόπουλος Απόστολος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 315 π.Χ.- 1912*, Θεσσαλονίκη 1947

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας (1350-1950)*, Εκδόσεις Αντωνίου Σταμούλη, 2005

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, Εκδόσεις Αντωνίου Σταμούλη, Αθήνα 2000

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988

Βλάχος Νικόλαος, *Ιστορία των κρατών της χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, Αθήνα 1954

Δημητριάδης Βασίλης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1983

Δρογίδης Δημήτριος, *Θεσσαλονίκη 1897- 1997. Τα εκατό χρόνια της νεώτερης πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης*, Θεσσαλονίκη 1996

Ζαφείρης Χρήστος, *Εν Θεσσαλονίκη 1900-1960*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1994

Ζιώγου Καραστεργίου Σιδηρούλα - Φούκας Βασίλειος, *Σχολεία και εκπαιδευτικοί της Θεσσαλονίκης (19^{ος} αι- Μεσοπόλεμος)*, εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2014

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Νεώτερος Ελληνισμός 1861-1913*, τόμος ΙΔ΄, εκδοτική Αθηνών

Καλαμάντης Γιώργος, *Θεσσαλονίκη 1850-1918- Η «πόλη των Εβραίων» και η αφύπνιση των Βαλκανίων*, Αθήνα: Εκάτη 1994

Κανδυλάκης, Μανώλης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης. Συμβολή στην ιστορία του τύπου*, τ. Α΄ Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1998

Κολιόπουλος Ιωάννης- Χασιώτης Ιωάννης, *Η Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία, ιστορία- οικονομία-κοινωνία- πολιτισμός*, Εκδόσεις Παπαζήση 1990

- Κοντογιάννης Π.Μ, *Τουρκία και Τούρκοι*, Εκδόσεις Ελευθερουδάκης 1924
- Κουζινόπουλος Σπύρος, *Το μεγάλο Άλμα, Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1997
- Μέγας Γιάννης, *Η επανάσταση των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2003
- Μιχαλόπουλος Δ. ,*Γάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τ. 28^{ος}
- Μόλχο Ρένα, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919- Μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Εκδόσεις Θεμέλιο 2001
- Μουτσόπουλος Νίκος, *Θεσσαλονίκη 1900-1917*, Εκδόσεις Μόλχο, Θεσσαλονίκη 1980
- Μπεναρόγια Αβραάμ, *Η πρώτη σταδιοδρομία του Ελληνορθόδοξου προλεταριάτου*, Αθήνα 1975
- Μωραϊτόπουλος Γ. , *Η Θεσσαλονίκη υπό Γ.Κ. Μωραϊτόπουλου προς χρήσιν των δημοτικών σχολών της πόλεως*, Αθήνα 1882
- Παπαγιαννόπουλος Απόστολος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Ρέκος , Θεσσαλονίκη 1993
- Παπαδημητρίου Χρήστος, *Η νεότερη ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο τύπος*, Θεσσαλονίκη 1993
- Παπαδόπουλος Στέφανος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη 1970
- Παυλίδης Αντώνης, *Ο ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης (1800-1922)- Εκπαίδευση και Πολιτική*, Εκδόσεις Συμυρνωτάκης, Αθήνα 2009
- Σουλιώτης- Νικολαΐδης Αθανάσιος, *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως, επιμέλεια Θάνος Βερέμης- Κατερίνα Μπούρα*, Αθήνα-Γιάννινα 1984
- Τομανάς Κώστας, *Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*, Εκδόσεις Νησίδες, Σκόπελος 1997

Τομανάς Κώστας, *Χρονικό της Θεσσαλονίκης (1875-1920)*, Εκδόσεις Νησίδες 1992

Τσακτίρας Λάμπρος, *Στην παλιά Θεσσαλονίκη- Μια περιδιάβαση με λόγο και εικόνα*, Εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία, 1997

Χασιώτης Κ., *Τοις Αγαθούς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη- Ιστορία και πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1997

Χεκίμογλου Ε.- Αναστασιάδης Γ., *Όταν η Θεσσαλονίκη μπήκε στον 20^ο αιώνα- Τα διακόσια σημαντικότερα γεγονότα που συνέβησαν στην πόλη από το 1900 ως το 1910*, Θεσσαλονίκη 2000

Χεκίμογλου Ε., *Νεότερες και λανθάνουσες ειδήσεις για τα εκπαιδευτήρια και τους οικονομικούς πόρους της ελληνορθόδοξης Κοινότητας Θεσσαλονίκης (1850- 1912)*

Χριστοδούλου Γεώργιος, *Η Θεσσαλονίκη κατά την τελευταίαν εκατονταετίαν- εμπόριο, βιομηχανία, βιοτεχνία*, Εκδόσεις Ένωση, Θεσσαλονίκη 1936

Άρθρα

Ergil Dogu, "A Reassessment: The Young Turks, Their Politics and Anti-colonial Struggle" *Balkan Studies*, volume 16, no.2. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1975, σ. 31

Αγγελόπουλος Αθανάσιος, *Φιλεκπαιδευτικοί και Φιλανθρωπικοί Σύλλογοι εν Μακεδονία κατά τα τελευταία έτη της τουρκοκρατίας* (ανάτυπον εκ του ΙΑ' τόμου «Μακεδονικά»), Θεσσαλονίκη 1971, σ.324

Γεωργανόπουλος Ευριπίδης, «Το νεοτουρκικό κίνημα και οι επιπτώσεις του», Ελληνική Ιστορική Εταιρεία- ΚΓ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 24,25,26 Μαΐου 2002- Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 2003, σσ.453-463

Γκίνη Καλλιόπη, «Η ελληνική κοινότητα Θεσσαλονίκης», *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1994, σσ.61-71

Γούναρης Βασίλης, «Θεσσαλονίκη 1830-1912: Ιστορία, οικονομία και κοινωνία», Ι.Κ. Χασιώτης (επιμ.), Θεσσαλονίκη: Ιστορία και Πολιτισμός (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1997), σ.65

Δαλακούρα Κατερίνα «Τα οργανωτικά του Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης. Τα ελληνικά σχολεία της Θεσσαλονίκης κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας» *Πρακτικά συμποσίου* (211-237), Θεσσαλονίκη 1994, σσ.214-227

Εξερτζόγλου Χαρίλαος, «Το Προνομιακό Ζήτημα», *Ιστορικά*, 16, (1992), σσ.65-84

Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα, «Συμβολή στην ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αι», *Μακεδονικά* 16 (1976), σσ. 327-347

Ζωγραφάκης Γ. «Εξετάσεις στα παλαιά εκπαιδευτήρια της Θεσσαλονίκης» *Μακεδονική Ζωή* 1982 τ.189, σ. 24

Ζωγραφοπούλου- Ζαγκαρέτου, «Η ελληνική παιδεία στα δισεκτα χρόνια», *Μακεδονική Ζωή* 1974, τ. 74, σσ.18-19

Κονόρτας Π., «Η εξέλιξη των εκκλησιαστικών βερατίων και το Προνομιακό Ζήτημα» *Ιστορικά*, 5(1988), σσ.259-286

Κοντογιάννη Μ. «Σχολεία Αλλόφυλων εν Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικόν*, Ιουνιος 1908, σσ.155-164

Λιάπης Γιάννης, «Οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης πριν και λίγο μετά την απελευθέρωση-Τα μεγάλα γεγονότα της εποχής όπως τα είδαν οι δημοσιογράφοι», *Μακεδονική Ζωή*, Οκτ. 1980, τ.173, σ.22

Λουκάτος Σπύρος, «Πολιτειογραφικά Θεσσαλονίκης, Νομού και Πόλης, στα μέσα της δεκαετίας του 1910», *Ανάπτυπο από τα Πρακτικά Συμποσίου - Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ.116-118

Μαγαλιού Λαμπρινή, «Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των συλλόγων της Θεσσαλονίκης», *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ.132-133

Ι.Κ. Μαζαράκης - Αινιάν «Το Νεοτουρκικό Κίνημα στους Βαλκανικούς πολέμους (1908-1912)», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδας*, τόμος 29, 1986, σ.157

Μπούρα Κ. «Οι βουλευτικές εκλογές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Έλληνες βουλευτές 1908-1913» *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Ερευνών*, τ. 4, τχ. 71, 1983, σσ. 72-78

Μπονίδης Κυριάκος, «Ο εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος (1874-1912). Τα ελληνικά σχολεία της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας». *Συμπόσιο*, Θεσσαλονίκη 8-9 Νοεμβρίου 1991, σ.115

Μόσχου Ευαγγελία, «Ιδιωτικά (ελληνικά και ξένα) σχολεία στη Θεσσαλονίκη» *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ.271-275

Ντούνα Ελένη- Αμπατζίδου Βασιλεία, «Γενικά για την προσχολική αγωγή και δημοτική εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη», *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ.139-149

Παπαθανάση Καλ.- Μουσιοπούλου, «Θράκες- Μακεδόνες στον αγώνα υπό τους Νεότουρκους», *Μακεδονική Ζωή* (1987), σ.40

Σφέτας Σπυρίδων «100 χρόνια από το Β΄ Βαλκανικό- Ο πόλεμος των 30 ημερών που διπλασίασε την Ελλάδα», *Ελλήνων Ιστορικά* (14), σσ.9-25